Handbogstedt 2

Forbrugerkommissionens betænkning IV
BILAG A

FORBRUG OG FORBRUGERFORHOLD
på vej mod »forbrugerpolitikkens teori«?

(En redegørelse udarbejdet til
brug for forbrugerkommissionen)

ex. 2
DET JURIDISKE
LABORATORIUM
VED
KØBENHAVNS UNIVERSITET

Oktober 1975
E. Damsgård Hansen

ISBN 87-503-2288-5
Ha 00-473 a
Stougaard Jensen

INDHOLDSFORTEGNELSE

		Side
	Indholdsfortegnelse	1
	Oversigt over teksttabeller og underbilag	2
I.	Indledning	6
II.	Udviklingen i forbruget	8
	Forbrugsudviklingen 1870-1970	8
	Udviklingen efter 1950	12
	Rådighedsbeløbets anvendelse og udvikling (løbende priser) ..	12
	Rådighedsbeløbets anvendelse og udvikling (1955-priser)	16
	Udviklingen i det private forbrug	19
	Forholdet mellem privat og offentligt forbrug	26
III.	Forbrug og forbrugerforhold	30
	De statistiske kilder	31
	Det aktuelle forbrugsmønster	33
	Nationalregnskabsstatistik	33
	Forbrugsundersøgelserne	38
	De offentlige ydelser	46
	Husholdningernes ressourceanvendelse	59
	Kapitalanvendelsen i husholdningerne	60
	Tidsanvendelsen i husholdningerne	69
	Tidsanvendelse ved erhvervsmæssig beskæftigelse	69
	Tidsanvendelsen bortset fra erhvervsmæssig beskæftigelse	80
	Tidsanvendelse ved indkøb	84
	Udvikling i antal detailbutikker	91
	Tidsanvendelse ved transport til og fra arbejde	92

Side

IV. Forbrugerproblemer og forbrugerpolitik ... 97
Indledning ... 97
Forbrugerpolitik som forbrugerpolitikkens teori ... 98
Forbrugerpolitikkens teori og gængs økonomisk teori ... 101
Forholdet mellem virksomhedsorienteret teori og husholdnings-orienteret teori ... 103
Forholdet mellem makroteori og forbrugerpolitikkens teori ... 109
Forbrugerpolitikkens teori - nogle væsentlige problemstil-linger ... 113

Teknologien ... 119
Behovsstrukturen ... 126
Ressourcerne ... 153

TEKSTTABELLER

Tabel

11.1 Arbejderfamiliers udgifter fordelt på hovedgrupper af udgifts-arter, 1897 ... 10

11.2 Rådighedsbeløbet fordelt efter hovedanvendelse,, procent (årets priser) ... 13

11.3 Rådighedsbeløbet fordelt mellem hovedgrupper af forbrug og in-vesteringer, procent (årets priser) ... 15

11.4 Rådighedsbeløbet fordelt efter hovedanvendelse procent (1955-priser) ... 16

11.5 Udviklingen i rådighedsbeløbet opgjort i faste priser (1955), 1950 = 100 ... 17

11.6 Det private forbrug, procentvis fordeling (årets priser) ... 19

11.7 Forbrugets udvikling, 1963-73 i mængde- og priamæssig hen-seende ... 23

11.8 Fordelingen mellem privat og offentligt forbrug, 1950-1973, (årets priaer) ... 26

II.9 Fordelingen mellem privat og offentlig efterspørgael 1950-1972 ... 27

Side

111.1 Forbruget i markedspriser, nationalregnskabsstatistikken 1970. 35

111.2 Udgiften til visse elementære fødevarer, nationalregnskabsstatistikken 1970 . 36

111.3 Forbrugsmønstrets variation mellem indkomstgrupper, familier med børn 41

111.4 Differensudgifter (merudgift pr. 1.000 kr. indkomstforskel) for udvalgte forbrugsgoder, familier med børn 44

111.5 Forbrug af udvalgte ydelser fra børneinstitutioner og syge- og sundhedssektor fordelt på livsløbsgrupper 54

111.6 Forbrug af udvalgte ydelser fra børneinstitutioner og syge- og sundhedssektor i familier med og familier uden børn fordelt på udvalgte indkomstgrupper 56

111.7 Forbrug af udvalgte ydelser fra børneinstitutioner og syge- og sundhedssektor og beregnede tilskud i husstande uden børn og husstande med børn 58

111.8 Husholdningsinvesteringer og øvrige faste investeringer, I960, 1972 og 1973 61

111.9 Lejligheder fordelt efter husets art, 1955 og 1970 66

111.10 Udbredelsen af visse varige forbrugsgoder 67

111.11 Udbredelsen (% af husstande) af forskellige varige forbrugsgoder i forskellige familietyper 68

111.12 Erhvervsfrekvenser, fordelt efter alder og køn, november 1973 (%) 70

111.13 Antal erhvervsmæssigt beskæftigede kvinder som opgjort ved beskæftigelsestællingen oktober 1974 og som beregnet for oktober 1974 ved de i 1940 gældende erhvervsfrekvenser 71

111.14 Gifte kvinder med erhvervsarbejde fordelt efter erhvervsarbejdets omfang samt arbejdsstilling 73

111.15 Gifte kvinder med erhvervsmæssig beskæftigelse fordelt efter antal arbejdsdage pr. uge samt arbejdsstilling 75

111.16 Antal arbejdsdage og antal arbejdstimer pr. uge ved erhvervsmæssig beskæftigelse for gifte kvinder 76

111.17 Forekomsten af kombinationer af antal ugentlige arbejdstimer for mand og hustru pr. 100.000 ægtepar 79

1II.18 Gennemsnitligt tidsforbrug til forskellige aktiviteter for udvalgte persongrupper 82

Side

111.19 Gennemsnitligt antal timer pr. dag anvendt til forskellige aktiviteter af gifte kvinder opdelt efter beskssftigelsesstatus . . . 83

111.20 Hyppigheden af den mandlige æftefælles deltagelse i udvalgte huslige aktiviteter . . . 84

111.21 Fordelingen af indkøbsarbejdet mellem mand og hustru . . . 85

111.22 Den kvindelige ægtefælles tidsforbrug på indkøb ved varierende omfang af erhvervsmæssig beskæftigelse .., . . . 87

111.23 Kombinationer af indkøbshyppigheder for ægtefæller, pr. 100.000 ægtepar . . . 89

111.24 Gifte kvinders afvikling af indkøb på vej til eller fra arbejde ., . . . 90

111.25 Antal momsregistrerede virksomheder i udvalgte brancher og i detailhandelen som helhed, 1968-73 (ultimo) . . . 91

111.26 Tidsforbrug for gifte kvinder ved transport til og fra arbejde . . . 93

111.27 Gennemsnitlig daglig transporttid for udvalgte befolkningsgrupper . . . 94

111.28 Procentvis fordeling af ansatte efter transporttid og transportmåde (industrivirksomheder i Glostrup og Brøndbyerne) . . . 95

Side

Underbilag

1. Gifte kvinder fordelt efter antal timer med erhvervsarbejde pr. uge samt efter arbejdsstilling, familietype og bopælens urbaniseringsgrad 141

2. Gifte kvinder fordelt efter antal dage med erhvervsarbejde pr. uge samt efter arbejdsstilling, familietype og bopælene urbaniseringsgrad 142

3. Indkøbshyppighed for den kvindelige ægtefælle opgjort efter arbejdsstilling, familietype og bopælens urbaniseringsgrad . 143

4. Det ugentlige tidsforbrug ved indkøb for den kvindelige ægtefælle opgjort efter arbejdsstilling, familietype og bopælens urbaniseringsgrad 144

I. Indledning

Det kan undre, at debatten om forbrugerproblemerne hører hjemme i samfundet med den store produktion og det høje forbrug. Det er ikke desto mindre tilfældet. Begrebet forbrugerpolitik er endnu nyt og dets indhold til dels uafklaret.

At det er gået sådan, forekommer dog på samme tid forståeligt. I det fattige samfund er det spørgsmålet om indkomstens utilstrækkelighed, der presser sig på, medens spørgsmålet om anvendelsen af den knappe indkomst i højere grad løste sig selv. Anderledes i det rigere samfund. Her melder sig med voksende styrke spørgsmålet om forbrugets sammensætning og omstændighederne omkring indkomsternes anvendelse. Så ganske vist blev forbrugeren takket være et voksende indkomstniveau forskånet for nogle problemer. Til gengæld ændrede andre problemer karakter. 0g helt nye kom til.

Om forbrugerrollen er blevet mere eller mindre problemfyldt i takt med forbrugets vækst, skal der ikke her søges taget stilling til - herfor gives for den sags skyld heller ingen mål. Derimod kan slås fast, at forbrugerproblemer og forbrugerpolitik drøftes med voksende styrke. På denne baggrund har denne redegørelse til formål at give en oversigt over en række aktuelle forbrugerforhold og forbrugerproblemer og hermed bidrage til skabelsen af et vist overblik og en sammenhæng i opfattelsen af forbrugerproblemerne.

I det følgende (afsnit II) gives en oversigt over forbrugets sammensætning og omstændighederne omkring forbrugets udvikling på langt og på kort sigt. Herefter gives (afsnit III) en omtale af karakteristiske træk i det aktuelle forbrugsmønster. På grundlag af disse overvejende refererende dele af redegørelsen anstilles endelig (afsnit IV) en mere teoretisk betonet diskussion omkring begreberne forbrugerproblemer og forbrugerpolitik.

Ved påbegyndelsen af dette arbejde var det forfatterens hensigt at lægge hovedvægten på fremstillingens beskrivende dele, altså spørgsmålet om forbrugets udvikling (afsnit II) og de aktuelle forbrugerforhold (afsnit III). Under arbejdet hermed føltes et voksende behov for at kunne gøre brug af et tankeskema - en systematik - hvori problemerne kunne indplaceres. Forfatterens

udgangspunkt var den nationaløkonomiske teori. Det viste sig imidlertid vanskeligt inden for fagområdet at finde frem til en sådan mere generel systematik. Bidragene er ellers mange og detailrigdommen stor. Men en mere sammenfattende systematik bød sig ikke frem.

I takt med erkendelsen af dette savn forskød vægtfordelingen i arbejdet sig. Afsnit IV om begrebet forbrugerpolitik blev langt - til gengæld giver det ikke svaret på et eneste konkret forbrugerpolitisk spørgsmål. Men det har heller ikke været forfatterens formål. Hvis fremstillingen derimod gennem den kritik, den måske kan give anledning til, kan indgå som et bidrag til, at der med tiden skabes et sammenhængende fagområde svarende til, hvad der her er betegnet som "forbrugerpolitikkens teori", er formålet med redegørelsen nået.

II. Udviklingen i forbruget

I dette afsnit anstilles - som baggrund for beskrivelsen i afsnit III af de aktuelle forbrugerforhold - et tilbageblik på udviklingen i forbruget.

Først bringes nogle få oplysninger om forbrugets udvikling på længere sigt. Dette gøres ved på nogle centrale områder at sammenligne tilstandene i 1870 og i 1970. Disse oplysninger er alene medtaget for at styrke forståelsen af, at forbrugerrollen og hermed også forbrugerproblemerne på gennemgribende måde har ændret karakter inden for de seneste generationer.

Derefter følger en mere indgående fremstilling af udviklingen efter 1950. Først omtales fordelingen af rådighedsbeløbet, d.v.s. den samlede mængde varer og tjenester, der har stået til rådighed for indenlandsk anvendelse. Derefter gøres i særskilte afsnit rede for udviklingen i det private forbrug og udviklingen i forholdet mellem det private og offentlige forbrug. Det væsentligste resultat af denne gennemgang af forbrugets udvikling inden for de seneste tyve år synes at være, at medens tiden fra 1950 til I960 især prægedes af forskydninger i sammensætningen af det private forbrug, har tiden efter I960 især været præget af en hastig forøgelse af det offentlige forbrugs betydning på bekostning af det private forbrug og de private erhvervsmæssige investeringers andel af rådighedsbeløbet,

1. Forbrugsudviklingen 1870-1970

Ved hjælp af nationalregnskabsstatistikken er det muligt i sammentrængt form at give talmæssige ud-tryk for forbrugets udvikling. For Danmarks vedkommende er sådanne publicerede beregninger i en form, der egner sig for det her foreliggende formål, ført tilbage til 1870 (Bjerke og Ussing, Studier over Danmarks Nationalprodukt 1870-1950, K.1958). Opgjort i 1929-priser androg det gennemsnitlige forbrug af varer og tjenester frembragt uden for husholdningerne pr. indbygger da lige godt 500 kr. Opgjort ligeledes i 1929-priser androg det gennemsnitlige forbrug pr. indbygger i 1970 ca. 3.000 kr. Ifølge; nationalregnskabsstatistikken skulle forbruget pr. indbygger inden for det sidste hundrede år således være steget til det seksdobbelte.

I sig selv er denne oplysning dog kun lidet sigende. Udviklingen har ikke været kendetegnet ved, at gennemsnitsdanskeren i dag bruger seks gange så meget af de sajmne varer som for hundrede år siden. Det pågældende tidsrum har tværtimod

været præget af fremkomsten af mange nye produkter - eksempelvis var elektriciteten dårligt nok taget i praktisk anvendelse for hundrede år siden. Samtidig er varetagelsen af en række opgaver flyttet fra husholdningerne over i virksomhederne. Det er derfor heller ikke muligt med et enkelt eller nogle få tal at karakterisere periodens udvikling i forbrugsmæssig henseende. I det følgende skal nationalregnskabsstatistikkens summariske oplysninger derfor suppleres med nogle få talstørrelser. Udvalget kan forekomme tilfældigt. Men oplysningerne skulle på den anden side alligevel kunne tjene til belysning af udviklingen i forbrugerforholdene og forbrugerproblemerne.

I ti-året 1870-1880 androg middellevetiden her i landet for 0-årige mænd - altså den forventede gennemsnitsalder for nyfødte drenge under de herskende dødelighedsforhold - 45,6 år (Falbe-Hansen og W. Scharling, Danmarks Statistik, l.bd., side 454, Kh. 1885). For årene 1966-70 androg det tilsvarende tal 70,55 år (Statistisk Årbog 1974, tabel 33). I løbet af disse knap hundrede år er middellevetiden øget ned godt 50%. I perioden 1871-80 androg spædbørnsdødeligheden, d.v.s. dødeligheden i første leveår,13,3%. I 1972 var det tilsvarende tal faldet til 1,2%. Disse forskydninger i middellevetid og spædbørnsdødelighed dækker selvsagt over gennemgribende forandringer i levevilkårene såsom ændringer i ernæringsforhold, boligforhold, hygiejne, sundhedsvæsen, arbejdsforhold, oplysningsstade o.s.v.

Det anslås (Bjerke og Ussing, side 148), at forbruget omkring 1870 lagde beslag på 12a. 90% af de varer og tjenester, der stod til landets rådighed. En nærmere opdeling af forbruget på hovedposter er imidlertid ikke foretaget i disse opgørelser. Således er ej heller den forholdsmæssige størrelse af det offentlige forbrug søgt udskilt. Skønsmæssigt må anslås, at det offentlige forbrug næppe har udgjort over 5$ af rådighedsbeløbet. Dette indebærer, at det private forbrug må antages at have udgjort ca. 85$ af de varer og tjenester, der stod til landets rådighed.

Undersøgelser over arbejderfamiliers forbrugsforhold gennem indsamlede budgetter for året 1872 giver et nærmere indtryk af forbrugets sammensætning (jfr. således Falbe-Hansen og W. Scharling, Danmarks Statistik, l.bd., side 758 ff). Et gennemgående træk i disse budgetter er, at udgiften for en københavnsk arbejderfamilie til fødevarer (men eksklusive nydelsesmidler) udgjorde mellem 2/3 og 3/4 af familiens budget. Udgiften til opvarmning og belysning er da ganske vist forudsat dækket under denne post, men en korrektion herfor svarer kun til få procent af budgettet. Af den resterende indkomst - d.v.s. mellem en trediedel og en fjerdedel af den samlede indkomst -

anvendtes herefter almindeligvis op mod halvdelen til husleje. Til afholdelse af udgifter til andre formål - f.eks. udgifter til beklædning, tobak, lægehjælp m.m. - resterer herefter kun meget beskedne beløb. Den her gengivne undersøgelse omfattede tillige levevilkårene for arbejdere i købstæderne og på landet. Undersøgelsens resultater peger her i retning af, at realindkomsten har været lavere end i hovedstaden med et endnu smallere forbrugsspekter til følge. Endvidere har der - især på landet - gjort sig det særlige problem gældende, at en del af indkomsten modtoges som naturalier. Dette vanskeliggør en vurdering af realindkomstens størrelse - men tjener samtidig til at understrege, at forbrugsspektret har været smalt og valgmulighederne få for de pågældende.

Den første mere systematiske forbrugsundersøgelse foranstaltedes af Danmarks Statistik i 1897 (resultaterne gengivet i Statistiske Meddelelser, 4. række, 6. bd.,Kh. 1900). På grundlag af indsamlede regnskaber er her som gengivet i tabel II.1 opstillet et gennemsnitligt budget for 50 by-arbejderfamilier:

Tabel II.1: Arbejderfamiliens udgifter fordelt på hovedgrupper af udgiftsarter, 1897

	pct.
Føde	48,4
Klæder	11,8
Bolig	13,3
Brændsel og belysning	4,4
Vask og vedligeholdelse	4,3
Læge, foreninger, undervisning, sygekasser m.v.	6,2
Skatter	1,1
Tilbagebetaling af lån og forrentning af gæld	2,5
Anskaffelse af værktøj	0,6
Adspredelser	4,1
I øvrigt	3,3
I alt	100,0 pct.

Kilde: Statistiske Meddelelser, 4. række, 6.bd., tabel 2.

Et nærmere studium af det statistiske grundmateriale viser, at forbruget inden for de enkelte hovedgrupper samlede

sig om meget få varetyper. Udgiften til smør, fedt 05 margarine udgjorde således 14% af de samlede udgifter til føde. Samme andel af fødevareudgiften udgjorde posten rugbrød og hvedebrød. Det må ved vurderingen af disse tal tilmed holdes for øje, at der i tiden fra 1870 til århundredeskiftet fandt en kraftig indkomstfremgang sted. Forbrugets koncentration omkring ganske få varearter må derfor have været endnu mere udtalt i 1870 end tredive år senere, da den her gengivne forbrugsundersøgelse fandt sted.

Omkring 1870 havde en fuldt beskæftiget københavnsk arbejder ca. 500 arbejdsdage om året, hver med en gennemsnitlig arbejdstid eksklusive hviletid og måltider på 10-11 timer (Falbe-Hansen og W. Scharling, Danmarks Statistik, l.bd., s.758). Dette svarer for en helårsbeskæftiget arbejder til 3.000-3.300 arbejdstimer årligt. I 1970 var det tilsvarende tal faldet til knap 1.900 timer. Dette svarer til en nedsættelse af arbejdstiden med omkring 40%.

Ifølge en opgørelse foretaget i 1875 udgjorde det samlede antal beboede lejligheder i København 45.000. (Tabelværk til Københavns Statistik, nr. 1, Københavns Magistrat, 1876). Heraf opgives 2.600 at have været beliggende i kældre. På grundlag af opgørelsen kan skønsmæssigt anslås, at det gennemsnitlige etageareal pr. indbygger i boligbestanden betragtet under ét var ca. 16 m^2. Omkring dette gennemsnit forekom dog en meget betydelig spredning. Som et andet udtryk for de trange boligforhold kan nævnes, at det af boligtællingen for 1880 fremgår, at der i godt en fjerdedel af de københavnske lejligheder boede to eller flere personer gennemsnitligt i hvert værelse.

Antallet af læger udgjorde ved udgangen af 1871 i hele landet knap 700, svarende til én læge pr. ca. 2.500 indbyggere. I 1970 var antallet af læger steget til godt 7.000 svarende til én læge pr. 700 indbyggere.

De her anførte spredte, men hver især væsentlige talmæssige oplysninger underbygger nationalregnskabsstatistikkens summariske oplysninger om gennemsnitsforbruget og dets udvikling.

Sammenholdt med tilstandene nu hundrede år efter må forholdene dengang karakteriseres ved, at forbruget ganske vist lagde beslag på næsten hele rådighedsbeløbet, men at forbruget ikke desto mindre kun rakte til at tilfredsstille de efter nutidig opfattelse mest elementære materielle behov. Disse behov tilfredsstilledes - i det omfang, de blev tilfredsstillet - på

en meget lidt varieret måde. Bortset fra beklædningsgenstande og det mest elementære indbo har der for hovedparten af befolkningen i budgettet ikke været plads til anskaffelse af goder, hvis brug rakte ud over tilfredsstillelse af den nærmeste fremtids behov. Det raå have været en ringe del af de anskaffede varer, der har været til stede i husholdningen en måned, ja, blot en uge efter tidspunktet for anskaffelsen. Begrebet varige forbrugsgoder har været sjældent forekommende i et almindeligt budget. I en kommentar til den tidligere omtalte undersøgelse af arbejdernes økonomiske vilkår i 1872 hedder det (W. Scharling, Nationaløkomonisk Tidsskrift, 4.bd., side 247), at det er "overmåde beklageligt, at de aller fleste arbejderes budget så væsentligt er indskrænket til kun at omfatte nødvendige udgifter og kun har så få udgiftsposter af en elastisk natur ....".

Langt den overvejende del af forbruget har under disse vilkår omfattet varer, der måtte være forbrugeren velbekendte i brug, og som forbrugeren derfor måtte have rimelige muligheder for at vurdere behovet for og kvaliteten af. De indkøbsmæssige problemer må derfor i en via forstand også have været få og enkle. Tidsmæssigt har de heltidsbeskæftigede ikke haft meget tilovers til såkaldt aktiv fritidsanvendelse. Meget må under disse vilkår have været bestemt af husmoderens evne til at udnytte den snævre budgetramme og gennem egen indsats at øge de beskedne forbrugsmuligheder.

Men forbrugerens førende problem må have været spørgsmålet om indkomstens utilstrækkelighed. Spørgsmålet om forbrugets sammensætning og indkomstens anvendelse må under disse vilkår på mange måder have været mindre problemfyldt.

Udviklingen efter 1950

2. Rådighedsbeløbets anvendelse og udvikling (løbende priser)

Betragtet over kortere perioder yder nationalregnskabastatiatikken noget bedre bistand til belysning af forbrugets udvikling. Godernes karakter når ikke at ændre sig så meget, selv om der til stadighed dukker nye varer op. 0g de tilgængelige statistiske kilder er nu langt bedre.

I omstående tabel II.2 er vigt, hvorledes rådighedsbeløbet i udvalgte år fra 1950 til 1974 har fordelt sig mellem hovedanvendelser. Den procentvise fordeling er beregnet ud fra

de i det enkelte år gældende prisforhold. Under hensyn til den usikkerhed, der siden efteråret 1973 har knyttet sig til udviklingen i produktion og efterspørgsel, er medtaget oplysninger om såvel 1973 som 1974.

Tabel II.2. Rådighedsbeløbet fordelt efter hovedanvendelse, procent (årets priser).

	1950	1955	1960	1965	1970	1973	1974
	%	%	%	%	%	%	%
Forbrug i alt:	75,3	77,5	71,7	70,9	72,1	71,1	70,8
heraf privat	66,1	65,4	60,1	56,8	54,0	51,4	49,9
heraf offentligt	9,2	12,1	11,6	14,1	18,1	19,7	20,9
Bruttoinvesteringer	24,7	22,5	28,3	29,1	27,9	28,9	29,2
Rådighedsbeløbet, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Rådighedsbeløbet, mia. kr.	23,9	31,5	44,8	77,0	131,1	184,1	210,3

Kilder: Statistisk Tiårsoversigt, diverse årgange, Statistiske Efterretninger 1975, nr. 44

Opgjort som andel af rådighedsbeløbet er det samlede private og offentlige forbrug kun faldet ubetydeligt fra 1950 til 1970, nemlig fra 75 procent til 72 procent. Modstykket hertil har været en svag stigning i investeringerne - fra 25 procent til 28 procent af rådighedsbeløbet. I begyndelsen af I960'erne synes den efter anden verdenskrig stedfindende niveauforskydning i investeringsraten bragt til ophør for derefter at vise en vigende tendens. Så sent som i 1973 indtraf imidlertid på ny en forøgelse i investeringsraten, der herefter er blevet fastholdt, foreløbig i hvert fald i 1974.

Som afgrænset i nationalregnskabsstatistikken har forbruget over en længere årrække udgjort en ret konstant andel af rådighedsbeløbet. Bemærkelsesværdig er imidlertid den stedfindende kraftige forskydning i fordelingen mellem privat og offentligt forbrug.

Såkaldt offentligt forbrug omfatter i denne forbindelse det offentliges udgifter til løsning af sådanne opgaver aom drift af uddannelsesvæsen, hospitalsvæsen, retsvæsen o.s.v. Det drejer sig altså om driftsudgifter, hvor det offentlige gennem aflønning af arbejdskraft og køb af varer og tjenester selv - direkte eller indirekte - lægger beslag på produktionskræfter. Uden for udgifterne til offentligt forbrug holdes derimod det offentliges kontantydelser under de sociale sikringsordninger.

Udbetalingen af folkepension er således ikke medregnet i det offentlige forbrug. Følgelig indgår folkepensionisternes udgift til forbrug i nationalregnskabets opgørelser af størrelsen af det private forbrug.

Denne udvikling i retning af, at det offentlige forbrug forholdsmæssigt øges og det private forbrug mindskes, har gjort sig gældende gennem hele dette århundrede. Medens husstandene i deres egenskab af forbrugsenhsder disponerede over den altovervejende del af rådighedsbeløbet for hundrede år siden - det private forbrugs andel af rådighedsbeløbet må som nævnt antages at have andraget i hvert fald 85 procent - var den tilsvarende andel i 1950 faldet til ca. 2/3. 0g i 1974 var andelen for første gang faldet til under 50 procent.

En betydelig del af investeringsvirksomheden må imidlertid ud fra mange synspunkter siges ret direkte at have et forbrugs- og velfærdsmæssigt sigte - det drejer sig således om investeringer i boligbyggeri, sundhedsvæsen, til en vis grad undervisningsvæsen og transportvæsen, telefonvæsen, offentlige værker o.s.v. Da netop disse former for investeringer og anlægsarbejder i de senere år har været i forholdsvis kraftig vækst sammenlignet med de erhvervsmæssige investeringer, ville det have afsvækket indtrykket af forbrugsudgifternes vigende betydning, såfremt de velfærdsbetonede investeringer var blevet talt med under forbruget.

I tabel II.3. er foretaget en sådan fordeling af rådighedsbeløbet, hvor foruden det private og det offentlige forbrug tillige som særskilte grupper er udskilt de private investeringer i boligbyggeri samt de offentlige faste investeringer. Denne sidste gruppe indeholder ganske vist en række investeringer af fundamental betydning for erhvervslivets udvikling, men for en meget betydelig del af disse offentlige investeringer gælder, at de varetager en dobbelt velfærdsmsessig og erhvervsmæssig funktion. I tabellen er som en restgruppe herefter udskilt de private erhvervsinvesteringer samt lagerforskydninger. De nævnte anvendelsesmuligheder repræsenterer på udtømmende måde samtlige anvendelsesmuligheder. Tilsammen beløber procenttallene i tabel II.3 sig således til 100.

Tabel II.3. Rådighedsbeløbet fordelt mellem hovedgrupper af forbrug og investeringer, procent (årets priser).

	1950	1955	1960	1965	1970	1973
	%	%	%	%	%	%
Privat forbrug	66,1	65,4	60,1	56,8	54,5	51,4
Offentligt forbrug	9,2	12,1	11,6	14,1	18,1	19,7
Offentlige faste investeringer	5,2	5,6	5,7	6,7	7,8	6,5
Privat boligbyggeri inklusive reparationer	3,6	3,9	3,7	4,5	5,1	6,4
Private erhvervsmæssige investeringer samt lagerforskydninger	15,9	13,0	18,9	17,9	14,5	16,0
I alt, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
I alt, mia. kr.	23,9	31,0	44,8	77,0	131,1	184,1

Kilder: Statistisk Undersøgelse nr. 7 samt Statistiske Efterretninger, div. årgange

Ifølge tabel II.2 havde de samlede investeringer som andel af rådighedsbeløbet været svagt faldende i I960'ernes sidste del. Betragtes alene de erhvervsmæssige investeringer, bliver tendensen langt mere udtalt. Der bliver nu tale om et fald fra ca. 19% af rådighedsbeløbet i I960 til 14,5% i 1970 (og ca. 13% i 1972). Tallene efterlader således et indtryk af, at de erhvervsmæssige investeringer i disse år har været trængt mellem på den ene side væksten i det offentliges udgifter til forbrug og investering og på den anden side de stedfundne - og fejlslagne - bestræbelser på at holde igen på underskuddet på betalingsbalancen. I 1973 fandt en forøgelse sted af de erhvervsmæssige investeringer - samtidig med, at der fandt en kendelig forringelse sted på betalingsbalancens poster for varer og tjenester. Det er på grundlag af publiceret statistik ikke muligt at videreføre beregningen for 1974. Det er dog klart, at de faste investeringer og her igen specielt boligbyggeriet var vigende i dette år.

Selv om en betydelig del af rådighedsbeløbet enten som offentligt forbrug eller velfærdsbetonede investeringer tjener det formål direkte at sikre tilfredsstillelse af behov, afviger disse udgiftsarter dog i væsentlige henseender fra traditionelt privat forbrug. Det gælder således blandt andet de omstændigheder, hvorunder der træffes beslutning om afholdelsen af de pågældende udgifter. Vigtigt forekommer det at få slået fast, at husholdningernes forbrugsmæssige dispositioner ifølge nationalregnskabsstatistikken kun direkte omfatter knap

halvdelen af den samlede produktionsstrøm, der står til rådighed for det danske samfund.

3. Rådighedsbeløbets anvendelse og udvikling (1955-priser).

Ovenstående redegørelse for udviklingen i rådighedsbeløbets fordeling mellem hovedanvendelser støttede sig til taloplysninger, opgjort i såkaldte løbende priser, d.v.s. det enkelte års egne prisforhold, jfr. tabel II, 2. De forskydninger, der her kunne konstateres i den forholdsmæssige betydning af de enkelte hovedområder, kan således være fremkommet dels som resultat af en forskellig mængdemæssig udvikling, dels som resultat af en forskellig prismæssig udvikling fra område til område.

Med henblik på at skille de mængdemæssige forskydninger ud til særlig betragtning er i tabel II, 4 foretaget en fordeling af rådighedsbeløbet under forudsætning af uændrede priser (1955-priser).

Tabel II.4. Rådighedsbeløbet fordelt efter hovedanvendelse, procent (1955-priser)

	1950	1955	1960	1965	1970	1973	1974
	%	%	%	%	%	%	%
Forbrug, i alt	74,8	77,5	71,4	70,3	70,7	71,8	69,9
heraf privat	64,9	65,4	60,6	59,3	57,9	56,8	56,3
heraf offentligt	9,9	12,1	10,8	10,9	12,8	13,0	13,6
Bruttoinvesteringer	25,2	22,5	28,6	29,7	29,3	30,2	30,1
Rådighedsbeløbet, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Rådighedsbeløbet, mia.kr.	29,0	31,0	39,8	52,2	65,8	73,8	72,0

Kilder: Statistisk tiårs-oversigt, diverse årgangen, Statistiske Efterretninger 1975, nr. 44.

Den meat iøjnespringende forakel mellem udviklingen i rådighedsbeløbets fordeling på hovedanvendelser opgjort i henholdsvis løbende priser (tabel II.2) og faate priaer (tabel II.4) synes at være, at forskydningen mellem privat og offentligt forbrug har været mere udtalt ved opgørelsen i løbende priser end ved opgørelsen i faste priser.

Opgjort i løbende priser er det private forbrugs andel som nævnt faldet fra 66,1% i 1950 til 49,9% i 1974. Opgjort i faste priser var tallene henholdsvis 64,9% og 56,3%, altså en væsentlig svagere forskydning. Opgjort i løbende priser øgedes omvendt det offentlige forbrug fra 9,2% af rådighedsbeløbet til 20,9% (hvoraf ca. 1%-point forklares ved ændret opgørelsesmåde). De tilsvarende tal opgjort på grundlag af faste priser var henholdsvis 9,9% af rådighedsløbet og 13,6%, altså en langt svagere procentvis forøgelse.

Et indtryk af den mængdemæssige udvikling inden for de enkelte hovedområder giver nedenstående tabel II.5. Tabellen angiver for de enkelte poster den mængdemæssige udvikling med 1950 som udgangsår.

Tabel II.5: Udviklingen i rådighedsbeløbet opgjort i faste priser (1955), 1950 = 100.

Procent	1950	1955	1960	1965	1970	1973	1974
Forbrug i alt ..	100,0	110,5	130,9	169,1	214,2	237,5	231,9
heraf privat .	100,0	107,5	127,9	164,4	202,3	222,8	215,1
heraf offentligt	100,0	130,4	150,0	199,4	292,3	334,0	342,5
Bruttoinvesteringer	100,0	95,3	155,5	212,3	263,7	304,9	296,7
Rådighedsbeløbet	100,0	106,7	137,1	180,0	226,7	254,5	248,2

Kilder: Statistisk tiårsoversigt, diverse årgange, Statistiske Efterretninger 1974, nr. 44.

Mængden af varer og tjenester, der står til det danske samfunds rådighed, er i løbet af disse fireogtyve år øget med næsten 150%. Tabellen viser videre, at medens det private forbrug kun er blevet godt og vel fordoblet, er det offentlige forbrug mellem tre- og firedoblet.

For perioden som helhed har den årlige vækstrate i rådighedsbeløbet opgjort i faste priser været knap 4%. Denne vækstrate har dog varieret betydeligt inden for perioden, hvor den nåede sit højeste i årene omkring I960. Den årlige vækstrate i perioden som helhed har for det private forbrug andraget 3,3% om året. For det offentlige forbrug har den årlige stigningstakt andraget godt 5,3%.

Til disse oplysninger bør imidlertid gøres den tilføjel-

se, at tallene for stigningstakten i det private forbrug ikke direkte kan sammenlignes med tallene for stigningstakten i den offentlige sektor. Medens tallene for det private forbrug i princippet afspejler mængden af de forbrugte produkter, afspejler tallene for det offentlige forbrug principielt mængden af medgåede produktionsfaktorer, d.v.s. produktionsindsatsen. I det private forbrug er produktivitetsstigninger således slået igennem. Det er de ikke i opgørelsen af det offentlige forbrug. Tallene giver derfor et for beskedent indtryk af forholdet mellem væksten i det offentlige forbrug og det private forbrug. Har der f.eks. været en gennemsnitlig produktivitetsstigning hos det offentlige på to procent om året - hvad ikke er noget højt tal - øger det vækstraten i forbruget af offentlige ydelser fra ca. 5,5% årligt til ca. 7,5% årligt - eller til det dobbelte af vækstraten for det private forbrug.

Har man i sine sammenligninger mellem udviklingen i det private og det offentlige forbrug onvendt ressourceforbruget i tankerne, giver sådanne beregninger baseret på faste priser et for kraftigt udtryk for udviklingen i det private forbrug. Har den mængdemæssige forøgelse i det private forbrug været ca. 3>5 procent årligt, men har der været produktivitetsfremskridt i samme tempo, indebærer dette, at det voksende private forbrug tilvejebringes ved uændret indsats af produktionsfaktorer. Det svarer formentlig med tilnærmelse til, hvad vi oplever her i landet, ja måske det voksende forbrug forenea med et direkte fald i indsatsen af produktionskrafter.

Sammenfattende kan altså konstateres, at sådanne opgørelser foretaget i såkaldte faste priser fer så vidt angår sammenligninger mellem det private og det offentlige forbrug hverken afspejler udviklingen i forholdet mellem de forbrugte mængder af de pågældende goder eller forholdet mellem de ressourcer, der er medgået til at skaffe dem til veje.

Som det i øvrigt vil ses af tabel 11,5, var det offentlige forbrug den eneste af de tre anvendelsesmåder, der udviste fremgang fra 1973 til 1974 opgjort i faste priser. Når rådighedsbeløbet opgjort i faste priser udviser et fald fra 1973 til 1974, ligger bag dette ikke en tilbagegang i nationalproduktet, men derimod dels en fremgang i de eksporterede mængder, dels en tilbagegang i de importerede mængder. Disse tendenser har sammen-

lagt været kraftigere end væksten i nationalproduktet med et fald i rådighedsbeløbet til følge. Sammenholdt med de hidtidige udviklingslinier repræsenterer udviklingen fra 1973 til 1974 et brud. Spørgsmålet er imidlertid, om dette brud blot indvarsler en vis afsvækkelse i vækstraten, eller om det indvarsler overgangen fra en dynamisk til en stationær økonomi. Det første er - svarende til gængs opfattelse - valgt som forudsætning i det følgende.

4• Udviklingen i det private forbrug.

Nedenstående tabel II.6 er ligeledes opstillet på grundlag af nationalregnskabsstatistikken, og tabellen følger således denne statistiks afgrænsning af forbruget. Tabel].en viser udviklingen i fordelingen af det private forbrug opdelt på hovedgrupper.

Tabel II.6: Det private forbrug, procentvis fordeling (årets priser)

	1950	1955	1960	1965	1970	1973	1974
	%	%	%	%	%	%	%
Fødevarer	29	28	23	22	21	21	22
Drikkevarer og tobak	10	10	10	10	10	10	10
Fodtøj, tekstil og beklædning	14	11	9	9	6	6	5
Husleje	6	7	8	8	9	9	10
Brændsel, el. gas, varme	4	4	3	2	2	2	3
Varige forbrugsgoder til hjemmet og til personlig brug	8	9	12	12	13	14	13
Anskaffelse og vedligeholdelse af egne transportmidler	2	4	6	6	7	7	6
Andre forbrugsvarer	11	11	12	14	15	14	14
Kollektiv transport og kommunikation	4	4	4	4	4	4	4
Andre tjenesteydelser	10	10	10	10	9[1)]	9	9
Udgifter i udlandet	2	2	3	3	4	4	4
I alt, %	100	100	100	100	100	100	100
I alt, mia.kr.	15,8	20,3	26,9	43,7	70,8	94,6	105,0

Kilde: Statistisk tiårsoversigt, diverse årgange; Statistiske Efterretninger 1975, nr. 44.

1) Ændret beregningsgrundlag. Enkelte områder overført til offentligt forbrug.

Ved en betragtning af disse oplysninger om udviklingen i forbrugsmønstret inden for disse godt tyve år springer det i øjnene, at ie dele af forbruget, der i disse år har tabt i betydning i det samlede budget, er de poster, der kan henføres under betegnelsen daglige fornødenheder (jfr. de fem øverste talrækker i tabel II.6). Det gælder udpræget posterne fødevarer, beklædning og brændsel m.m. Modstykket hertil er en forøgelse i den forholdsmæssige betydning af poster som varige forbrugsgoder til hjemmet samt anskaffelse og vedligeholdelse af egne transportmidler. For udgifterne til fødevarer synes der dog at være tale om en - i hvert fald midlertidig - stabilisering i budgetandelen, og for så vidt angår udgiften til brændsel m.v. har stigningen i oliepriserne kun i 1974 nået at gøre sig gældende med større styrke i tallene.

De fem øverste varegrupper i tabel II.6 - fødevarer, drikkevarer, beklædning, husleje samt brændsel m.m. - lagde i 1950 beslag på 63 procent af udgifterne til privat forbrug. Tilbage til de øvrige poster, altså diverse anskaffelser m.m., var kun 37% af forbrugsudgifterne. I 1973 havde stillingen forrykket sig, således at den førstnævnte varegruppe kun lagde beslag på 48% af de samlede udgifter til privat forbrug. Modstykket hertil var, at diverse anskaffelser m.m. optog 52% af forbrugssummen. I 1974 fandt en vis forskydning herefter sted i modgående retning. For så vidt angår væksten i udgifter til brændsel m.v. er denne modgående tendens utvivlsomt af mere permanent karakter. For så vidt angår udviklingslinierne fra 1973 til 1974 forekommer det i øvrigt forhastet at drage mere vidtgående slutninger.

Det bør i øvrigt holdes for øje, at udgiften til husleje, der her er regnet med blandt de daglige fornødenheder, er steget betragteligt. I en række henseender minder denne post snarere om anskaffelse af varige forbrugsgoder end om erhvervelse af daglige fornødenheder. Hertil kommer, at nationalregnskabsstatistikkens opgørelser af netop denne poat er behæftet med meget stor usikkerhed og vilkårlighed. Holdes boligudgifterne herefter uden for gruppen af daglige fornødenheder, bliver faldet i disse udgifters forholdsmæssige betydning endnu mere udtalt. Opgjort uden at medtage udgiften til husleje ville udgiften til de resterende "daglige fornødenheder" i 1950 have udgjort 57% for i 1973 at være faldet helt ned til 39% af de samlede udgifter til privat forbrug.

Tabel II.6 giver endvidere - hvad der måske vil undre -• et tydeligt indtryk af, at forbrugsmønstret, som det afspejles i dette talmateriale, ændrede sig forholdsvis kraftigere i ti-året 1950-60 end i ti-året 196o-7o.

Fra 195o til i960 falder de øverste fem varegrupper - de daglige fornødenheder - fra de tidligere nævnte 63 procent af de samlede forbrugsudgifter til 53 procent, altså med ialt lo procentpoint. I det efterfølgende ti-år falder andelen herefter med fire procentpoint, til 49 procent. Omvendt stiger anskaffelserne af varige goder meget kraftigt i det første ti-år. Varige forbrugsgoder til hjemmet stiger således fra 8 til 12 procent, og anskaffelse og vedligeholdelse af egne transportmidler stiger i samme periode fra 2 til 6 procent. Bilen, fjernsynet og de hårde hvidevarer finder deres plads i budgettet i løbet af 195o-erne.

Sammenlignet med de kraftige forskydninger i forbrugsmønstret, der finder sted fra 195o til i960, forekommer forskydningerne efter i960 langt more beskedne. Hovedtendenserne fra 195o'erne kan vel nok siges at blive videreført efter i960.

Men kun i en meget afsvækket form. Udgiften til fødevarer er stadig langsomt vigende opgjort som andel af de samlede forbrugsudgifter. Udgiften til beklædning er ligeledes aftagende. Boligudgiften og udgiften til anskaffelse af varige goder, herunder biler, er stadig svagt voksende.

Forskellen i udviklingen i forbrugsmønstret i 195o'erne og i i960'erne kan antagelig forklares ved, at tiden fra 195o til i960 var præget af fremkomsten af en lang række nye, bekostelige varer samtidig med, at indkomstniveauet for perioden som helhed var stigende omend ikke særlig kraftigt. Tiden fra i960 til 197o har ikke i så høj grad været præget af præsentationen af nye, bekostelige forbrugsgoder. Derimod har indkomstniveauet været kraftigt stigende, og det stigende indkomstniveau fremtræder da som hovedforklaring på ændringerne i forbrugsmønstret i 196o'erne.

I nedenstående tabel II.7 er - ligeledes på grundlag af nationalindkomststatistikken - foretaget en beregning, der har til formål at vise, hver stor en del af forøgelsen i forbrugsudgifterne der kan henføres til voksende priser, og hvor

stor en del, der kan henføres til voksende mængder af forbrugte goder ´. Beregningen vedrører tiåret 1963 - 1973. Alle anførte tal har karakter af indeks-tal, hvor tilstandene i udgangsåret (1963) er sat = 100. Når det således i kol. (l) anføres, at det private konsum i alt er steget til 264, skal det forstås således, at det private konsum i 1973 - opgjort i årets egne priser - udgjorde 264 procent af det private konsum i 1963 - opgjort i dette års egne priser. I de følgende to kolonner er denne forøgelse herefter opdelt i henholdsvis en mængdemæssig og en prismæssig ændring. Kol. (2) oplyser således, at opgjort alene på grundlag af mængden - d.v.s. i uændrede priser - udgjorde det private konsum i alt for året 1973 152 procent af forbruget i 1963. Den mængdemæssige forøgelse af det samlede private forbrug udgjorde således fra 1963 til 1973 i alt 52 procent. Kol. (3) skal læses på samme måde. Den prismæssige stigning for det samlede private forbrug i tiåret 1963 til 1973 udgjorde 74 procent.

1/ Til illustration af en noget lignende beregning se Anders 01-gaarcls artikel i "Aktuelle økonomiske problemer. Festskrift til Carl Iversen". Ændringer i det danske produktions- og prisraonoter.

Tabel II.7: Forbrugets udvikling 1963-73 i mængde- og prismæssig henseende

(1963 = 100)	(1) samlet forøgelse	(2) mængdemæssig	(3) prismæssig
Privat konsum ialt	264	152	174
Fødevarer	244	121	202
Drikkevarer og tobak	256	163	157
Fodtøj,tekstil og beklædning	180	135	133
Husleje	305	154	198
Brændsel,el,gas,varme	222	125	178
Varige forbrugsgoder til hjemmet og til personlig brug	319	216	148
Anskaffelse og vedligeholdelse af egne transportmidler	335	194	173
Andre forbrugsvarer	287	168	171
Kollektiv transport og kommunikation	224	126	178
Andre tjenesteydelser	230	106	217
Udgifter i udlandet	307	182	169

Kilder: Statistisk ti-års Oversigt **1974**

Tabellens første kolonne afspejler alene det allerede omtalte forhold, at opgjort i årets priser har udgifterne på de forskellige arter af forbrugsgoder ikke udviklet sig parallelt, jfr. i øvrigt oplysningerne i tabel II.6. Udgiften til nogle poster er vokset kraftigere end udgiften til andre. Kolonne (2) gør det imidlertid muligt at skille poster ud, hvor den mængdemæssige fremgang har været forholdsvis kraftig eller forholdsvis ringe. Og på samme måde gør kolonne (3) det muligt at skille udgiftsarter ud, hvor den prismæssige forskydning har været forholdsvis kraftig eller forholdsvis svag.

Tabellens kolonne (2) afspejler det velkendte forhold, at en forøgelse i den samlede mængde af forbrugte goder ikke kan venten at komme alle forbrugsområder til gode i samme forholdsmæssige omfang. Medens det samlede private forbrug i løbet af de betragtede ti år har haft en mængdemæsoig fremgang på 5g procent, er f.eks. mængden af for-

brugte fødevarer kun øget med 21%, medens omvendt mængden af varige forbrugsgoder til hjemmet kan opvise en fremgang på 116%. På samme måde viser kolonne (3), at prisstigningerne har ramt med forskellig styrke på de forskellige forbrugsfelter. Som områder, der kun i forholdsvis ringe grad har været ramt af prisstigninger, kan fremhæves fodtøj, tekstil og beklædning, hvor prisstigningerne i løbet af de ti år kun har været 33% samt de allerede nævnte varige forbrugsgoder til hjemmet, hvor prisstigningerne har andraget 48%. Omvendt har posten "andre tjenesteydelser" haft prisstigninger på 117%.

En forklaring på, hvorfor visse områder kan opvise kraftig raængdefremgang, og andre områder kun kan opvise ringe mængdefremgang, kan tabellen selvsagt ikke give, ligesom den ej heller kan forklare forskelle i prisudviklingen.

De forskydninger i udgiftsstrukturen, der afspejler sig i forskellene mellem tallene i første kolonne, kan bl.a. henføres til (a) en forøgelse i velstandsniveauet, (b) en forskydning i prisrelationerne samt (c) en stedfunden forskydning i præferencestrukturen i løbet af den betragtede periode.

Forestiller man sig - med henblik på en tydeliggørelse af indholdet af hver af disse tre komponenter - at velstandsniveauet var steget, men at prisrelationerne mellem de forskellige forbrugsgoder var uændrede, og behovsstrukturen ligeledes uændret, natte alene ændringen i velstandsniveauet taget for sig ventes at udløse ændringer i udgifternes sammensætning. Nogle goder ville forbrugerne Ikke ønske at bruge mere af, selv om de fik muligheden for det, Andre ville de ønske at bruge stærkt voksende mængder af. Forestiller man sig på samme måde, at velstandsniveauet var konstant, ligesom også behovsstrukturen var det, ville ændrede prisrelationer taget for sig også udløse forskydninger i forbrugets nærmere **sammensætning,** således at der brugtes mindre af de varer, der var blevet forholdsvis dyrere,og mere af de varer, der var blevet forholdsvis billigere. Blev importerede personbiler f.eks. billigere, og udlandsrejser dyrere, måtte dette indebære en tendens i retning af større bilimport og færre udlandsrejser. Endelig kunne man forestille sig, at såvel velstandsniveau som prisrelationer lå fast, men at smagen skiftede, så nogle goder **nu** forekom mere tillokkende, medens andre blev mindre tillokkende. Også heraf **ville** følge en forskydning i forbrugsstrukturen.

I praksis holdes disse forskellige former for forandringer selvsagt ikke ude fra hinanden på denne måde. Velstandsforøgelsen kan måske forklares ved teknologiske fremskridt på en række områder, f.eks. inden for transport og industriel produktion. De særlige produktivitetsfremskridt på disse områder giver sig da ikke blot udslag i et højere produktionsniveau, men også i ændrede prisrelationer, således at de pågaiidende produkter falder forholdsmæssigt i pris. ?orbrugernes reaktion på et produktivitetsfremskridt i visse afgrænsede dele af økonomien fremkommer herved som resu3.tat dels af en reaktion på det højere velstandsniveau, dels en reaktion på, at de berørte varer er faldet forholdsmæssigt i pris, nemlig i forhold til prisen på varer, der ikke har nydt godt af tekniske fremskridt.

Dette afspejler noget karakteristisk med hensyn til de såkaldte tjenesteydelsers skæbne i det samlede forbrugsmønster. Tjenesteydelser er ifølge deres karakter kendetegnet ved, at det er indsatsen af menneskelig arbejdskraft, der er hovedbestanddelen ved deres frembringelse. I det omfang, der ikke gør sig produktivitetsgevinster gældende ved deres frembringelse, vil dette give en tendens i retning af, at de pågældende tjenesteydelser bliver dyrere i forhold til de goder, der har nydt godt af det tekniske fremskridt. Havde prisrelationerne været uændrede mellem samlebåndsfabrikkernes produkter og tjenesteydelser, ville en betydelig del af den øgede velstand måske være blevet brugt til et voksende forbrug af forskellige tjenesteydelser. Men indkomstfremgangen er kommet i stand ved, at fremstillingen af helt andre goder er blevet billigere. 0g herved er det også blevet disse andre felter, der kommer til at nyde godt af indkomstfremgangen. Herved kan forbrugeren måske blive efterladt i en noget mismodig tilstand. Den høje indkomst ønskedes - inden den blev til virke-3.igbed - brugt på én måde. Da den herefter kom inden for rækkevidde, blev den brugt på helt anden måde. Por det var de **andre goder,** der faldt i pris.

Disse betragtninger behøver for den sags skyld ikke begrænse sig ti3. forbrug, der finder sted via pengeøkonomien. Også andre former for menneskelig aktivitet og stræben kan inddrages i denne problemkreds. Måske et forældrepar har den målsætning, at de vil bruge en eventuel indkomstfremgang til at have noget mere tid sammen med deres børn og til at gå ture i naturen. Når derefter man oplever indkomstfremgangen udløst ved en effektivisering af

fremstillingen af biler og farvefjernsyn, ender de gode forsætter med. at bilkørsel erstatter det planlagte samvær med børnene, og at naturen fortrinsvis iagttages gennem fjernsynet - oraend i farver.

I eksemplet her er som to forbrugsformer, der står over for hinanden, nævnt biler og børnepasning. Eksemplet er valgt, fordi det har en vis sandsynlighed for sig, og fordi problemstillingen må være kendt af så mange.

5. Forholdet mellem privat og offentligt forbrug;.

Kår det med støtte i nationalregnskabsstatistikken i det foregående: er blevet hævdet, at ændringerne i forbrugsmønstret ikke har været så kraftige i ti-året 196o-7o som i det foregående ti-år, er set bort fra udviklingen i det offentlige forbrug. Det er alene sammensætningen af det private forbrug, der er blevet beskrevet.

Svarende til oplysningerne i tabel II.*2* om rådigheds-beløbet fordelt på hovedanvendelser opgjort i årets priser er udregnet nedenstående tabel II.8 indeholdende oplysninger om fordelingen af det ramlede forbrug mellem henholdsvis privat og offentligt forbrug. I denne forbindelse mindes på ny *om.* at udgifterne til offentligt forbrug alene omfatter dot offentliges egan, direkte brug af arbejdskraft og varer. forbrug, der afholdes af private på grundlag af såkaldte overførselsindkomster - f.eks. folkepensionistens forbrug - er ikke en del af det offentlige forbrug, men derimod en del af det private forbrug.

Tabel II.8: Fordelingen mellem privat og offentligt forbrug, 195o-7o, (årets priser).

	195o	1955	196o	1965	197o	197o[1)]	1974
	%	%	%	%	%	%	%
Privat forbrug	87,8	84,4	83,9	8o,1	76,7	75,1	70,5
Offentligt forbrug	12,2	15,6	16,1	19,9	23,3	24,9	29,5
Ialt, %:	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o
Ialt, mia kr.:	18,o	24,o	32,1	54,6	94,6	95,2	149,o

Kilder: Statistisk tiårsoversigt, diverse årgange, samt Statistiske Efterretninger 1975, nr. 44.

1) I 1970 gennemførtes en ændring i beregningsgrundlaget for så vidt angår afgrænsningen mellem den private og den offentlige sektor.

Når det ovenfor er blevet hævdet, at forskydningerne i forbrugsmønstret var kraftigere i 195o'erne end i 196o'erne, skyldes således den tilføjelse, at for så vidt angår forskydningerne i fordelingen mellem privat og offentligt forbrug, var de kraftigere i det sidste tiår end i det første.

Betragtes således det offentlige forbrug som andel af det samlede forbrug, voksede det fra 195o til i960 fra .12,2 procent til 16,1 procent eller med knap fire procent-point. Fra i960 til 197o voksede det offentlige forbrugs andel af det samlede forbrug derefter fra 16,1 procent til 23,3 procent eller med godt syv procent-point. Hvor det mest markante træk i forbrugsmønstrets udvikling fra 195o til i960 således var de varige forbrugsgoders fremtrængen, har det mest udtalte træk i udviklingen fra i960 til 197o været væksten i det offentlige forbrug - hvilket ved en nærmere betragtning især ville vi se sig at være uddannelsesvassen og sundhedsvæsen.

I nedenstående tabel II.9 er givet en oversigt over fordelingen af den saralede indenlandske efterspørgsel mellem det offentliges efterspørgsel til forbrug og faste investeringer på den ene side og den øvrige efterspørgsel - det vil altovervejende sige privat efterspørgsel til forbrug og faste investeringer - på den anden side. Udgiftsstørrelserne er opgjort i årets priser.

Tabel II.9: Fordelingen mellem privat og offentlig efterspørgsel,[1] 195o-72 (årets priser).

	195o	1955	196o	1965	197o	197o[2]	1973
	%	%	%	%	%	%	%
Efterspørgsel til offentligt forbrug og offentlige investeringer	14,4	17,7	17,4	2o,8	24,7	25,9	26,5
øvrig hjemlig efterspørgsel	85,6	82,3	82,7	79,2	75,3	74,1	73,5
I alt hjemlig %	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1co,o	1oo,o
efterspørgsel mia kr.	24,o	3o,9	44,8	77,o	13o,3	131,1	182,7

Kilder: Statistisk tiårsoversigt, diverse årgange, Statistiske Efterretninger 1974, nr. 47.

1) Eksklusive lager- og besætningsforskydninger.

2) Se noten til tabel II.8.

Fra 1950 til 1960 steg den offentlige sektors andel af den samlede efterspørgsel fra 14,4% til 17,4%, eller med 3,0%-point. I løbet af det følgende fem-år (fra 1960 til 1965) steg andelen derefter med yderligere 3,4%-point for i det næste fem-år (fra 1965 til 1970) at stige med 3,9%-point. Fra 1972 synes denne linie i hvert fald midlertidig brudt. Den indtrufne stabilisering forklares i første række ved en kraftig afsvækkelse i de offentlige investeringer. Som omtalt ovenfor er det offentlige forbrug imidlertid stadig i vækst, og en fornyet fremgang i de offentlige investeringer vil således kunne indebære en videreførelse af tendensen til en forøgelse af den offentlige efterspørgsels forholdsmæssige betydning.

Både 1950'ernes stærke fremgang for de varige forbrugsgoder og 1960'ernes fremgang for de offentlige ydelser må utvivlsomt ses i forbindelse med, at der for de pågældende behovstyper gør sig det forhold gældende, at efterspørgslen vokser forholdsvis kraftigt ved voksende indkomst. Under samfundssystemer, hvor undervisningsvæsenets og sundhedsvæsenets ydelser fortrinsvis formidles via den private markedsøkonomi, viser erfaringen således, at der er en relativ kraftig vækst i efterspørgslen efter sådanne ydelser ved voksende indkomsthøjde[1]. På samme måde kan det offentliges øgede udgifter til veje og lufthavne siges til dels at være et resultat af udviklingen i det private forbrugsmønster.

Imidlertid forekommer overgangen fra 1950'ernes kraftige vækst i de varige forbrugsgoders relative betydning til 1960'ernes kraftige vækst i de offentlige ydelsers vækst temmelig abrupt. Dette peger i retning af, at ligesom der omkring 1950 som følge af importrestriktioner m.v. var skabt et opstemmet behov for anskaffelse af varige forbrugsgoder, var der omkring 1960 opstemmet et kraftigt behov for flere offentlige ydelser, hvorefter der i 1960'ernes blev kompenseret herfor ved en meget hastig forøgelse af disse. Efter et sådant udviklingsforløb vil det selvsagt kunne byde på vanskelige at tilpasse væksten i de offentlige udgifter til en mere almindelig langtids-trend. Falder en sådan normalisering af væksttempoet i den offentlige sektor sammen med en generel svækkelse i væksttempoet i landets økonomi som følge af mindsket tilgang af ny arbejdskraft, aftagende muligheder for yderligere omlægninger i erhvervsstruk-

---

1) Spørgsmålet er bl.a. behandlet i Richard A. Musgrave: Fiscal Systems, Kap.3, vedr. "the theory of public expenditure development".

turen og føjes hertil endelig en forringelse af bytteforholdet som følge af stigende priser på olie og olieprodukter, vil problemerne omkring en afbremsning af væksten i de offentlige ydelser kunne forekomme yderligere akcentuerede.

III. Forbrug og forbrugerforhold

I foregående hovedafsnit er gjort rede for udviklingen i forbrugsmønstret på langt og på kort sigt. I dette afsnit tages herefter en række aktuelle forhold op til betragtning. Hensigten er alene at henlede opmærksomheden på nogle sider af forbrugerforholdene, der må anses: for særligt væsentlige. Dette har nødvendiggjort en kraftig frasortering af oplysninger, der med rette kunne ønskes fremdraget i beskrivelsen. I valg af emner er i øvrigt anlagt det grundsyn, at analysen af forbrugerpolitikken ville vinde i klarhed, dersom husholdningen i højere grad betragtedes som en form for produktionsvirksomhed - omend en på mange måder meget særegen produktionsvirksomhed. I hovedafsnit IV vil denne synsmåde blive taget op til nærmere betragtning, og herunder vil også dens begrænsninger blive omtalt. I dette afsnit vil blive fremdraget en række oplysninger, der synes at underbygge berettigelsen af denne grundopfattelse.

Indledningsvis omtales de statistiske kilder. Det påvises her, at den statistiske viden om forbruget og forbrugerforholdene i udtalt grad samler sig om omfanget af husholdningernes anskaffelser fra virksomhederne.

Derefter gengives under overskriften det aktuelle forbrugsmønster nogle hovedresultater fra den traditionelle forbrugsstatistik.

I det følgende afsnit omtales kort de offentlige ydelser. Ganske vist falder dispositionerne omkring den offentlige sektors størrelse og nærmere sammensætning uden for det private forbrugs område. Ikke desto mindre tilsiger allerede den offentlige sektors størrelse og dermed dens afgørende betydning for de private forbrugeres dispositioner, at det forekommer nødvendigt forudsætningsvis at inddrage den offentlige sektor i beskrivelsen.

Derefter behandles husholdningernes ressourceanvendelse. Indledningsvis fremføres nogle generelle oplysninger og betragtninger om den virksomhed, der finder sted i husholdningerne. Herefter fremdrages spørgsmålet om husholdningernes bestand af varige forbrugsgoder, dot påvises, at "husholdninssinvesteringerne" er af samme omfang som de erhvervsmæssige investeringer, og endelig omtales husholdningernes tidsforbrug.

1. De statistiske kilder.

Den statistiske viden om forbrugerproblernerne samler sig i udpræget grad om varernes og tjenesternes overgang fra erhvervsvirksomhederne til husholdningerne. Hovedparten af den statistik, der almindeligvis betegnes som forbrugsstatistik, kunne da også mere træffende betegnes som afsætningsstatistik.

Når det netop er blevet overgangen fra virksomhederne til husholdningerne, der er blevet; det vigtigste opgørelsessted i forbrugsstatistikken, er forklaringen, at forbrugsstrømmen på dette sted forholdsvis let lader sig gøre op i tal. Men denne ophobning af den statistiske viden omkring selve anskaffelsen må - særlig hvis forholdet ikke på forhånd erkendes - indebære en fare for en tilsvarende ensidighed i analysen af forbrugerproblemerne.

På grundlag af den eksisterende statistik kan således bringes udførlige oplysninger om mængden af varar og tjenester, der fra virksomhederne overgår til husholdningerne. Denne statistik bygger enten på produktionsstatistik, omsætningsstatistik eller husholdningsstati3tik (forbrugsundersøgelser). Af di'sse kilder er de produktions- og omsætningsstatistiske de fremherskende.

Oplysningerne om virksomhedernes leverancer bringes ofte i meget summarisk sammensatte grupper af varer og tjenestor - jfr. f.eks. tabel II.6 i foregående hovedafsnit. I nationalregnskabsstati stikken, som publiceret af Danmarks Statistik, er dog tillige foretaget en mere detaj jeret inddeling af det private forbrug, men disse oplysninger frei:[1].-komm er først ir. e d f 1 e r o a r o f o r s i n k e l s e.

Nationalregnskabsstatistikken opgør husholdningernes anskaffelser ("forbrug") i værdistørrelser. På grundlag af produktionsstatistikken m,.v. er det dog på en række områder muligt at bringe oplysninger om husholdningernes anskaffelser opgivet i fysisk mål, f.eks. ts.smør, antal vaskemaskiner cg antal personbiler.

Oplysningerne fra de produktions- og omsætningsstatistiske kilder danner ifølge sagens natur ikke grundlag for en opsplitning af forbruget på typer af husholdninger. En statistik, der skal åbne mulighed for en sådan analyse, må nødvendigvis tage sit udgangspunkt i husholdningerne. Disse

undersøgelser må være anlagt som indkøbs- og regnskabsundersøgelser - svarende **til** de af Danmarks Statistik foranstaltede regelmæssigt tilbagevendende forbrugsundersøgelser.

Det er således på grundlag af indsamlede regnskabsoplysninger muligt at give oplysninger om indkøbenes s a m m e n seining i forskellige husstandstyper varierende efter en række kriterier såsom husstandens størrelse, familieovcrhovcdets arbejdsstilling, bopæl m.v.

Medens indkøbenes omfang forekommer velbelyst kan dette langt fra siges at være tilfældet for så vidt angår en række væsentlige omstændigheder ved indkøbene. Her er det småt med statistisk underbygget viden. Af sådanne omstændigheder omkring indkøbets gennemførelse kan eksempelvis nævnes 1) tidspunkt for indkøb, 2) indkøbshyppighed, 3) købssted cg **afstand** s **problem** (hjem, arbejdsplads, butik), 4) betjeningsform cg varekundskab hos butikspersonale samt 5) finansieringsform (kontant, konto, afbetaling o.s.v.).

Når man herefter bevæger sig bort fra selve indkøbet i retning af brugen af det indkobte, bliver den s tat is tis k o viden endnu ringere. Det synspunkt, at husholdningerne kan betragtes som produktionsenheder, der på grundlag af et fast udstyr, et indkøb af råstoffer og hjælpematerialer og deres egen arbejdskraft, bidrager til den endelige behovstilfredsstillelse, er **ikke slået igennem i statistikproduktionen.**

ler kan endvidere ved en omtale af de statistiske kilder være grund til at nævne, at det offentlige forbrug kun er meget mangelfuldt belyst i statistisk henseende. Også her gælder det, at statistikken må siges fortrinsvis at beskrive tingene set fra "produktionssiden". Opgørelserne over det offentlige forbrug tager således udgangspunkt i de offentlige regnskaber. Opgørelserne tager udgangspunkt i ressourceforbruget og er altovervejende af beløbsmæssig karakter. Når opgørelserne af det offentlige forbrug samler sig om de hermed forbundne udgifter, hænger dette utvivlsomt sammen med, at det ofte vil være vanskeligt at opgøre ydelserne i fysisk mål (f.eks. antal elevår, antal hospitalsdage, antal bogudlån, antal rykkerskrivelser fra Kildeskattedirektoratet o.s.v.). Herved adskiller kendskabet til forbruget af offentlige ydelser sig i øvrigt ikke stort fra kendskabet til ydelser fra liberale erhverv som f.eks. lægepraksis og advokatvirksomhed, hvor en egentlig "produktionsstatistik" svarende f.eks. til den industrielle produktionsstatistik vanskeligt lader sig forestille.

Det forhold, at det offentlige forbrug og de offentlige investeringer almindeligvis sættes gratis til rådighed for husholdningerne, indebærer, at brugen af disse ydelser ikke hidtil er blevet registreret i forbrugsundersøgelserne. Men heraf følger videre, at den statistiske viden om fordelingen af det offentliges reale ydelser mellem forskellige husstandstyper er dårligere end vor tilsvarende viden om fordelingen af den private sektors produktion mellem husstandene. I forbindelse med forbrugsundersøgelsen for 1971 er dog iværksat en begrænset undersøgelse af denne art.

Sammenfattende kan om de statistiske kilder, der står til rådighed ved belysning af de aktuelle forbrugerforhold og forbrugerproblemer, siges,

at oplysningerne samler sig om husholdningernes anskaffelser fra den private sektors virksomheder,

at oplysningerne her igen hovedsagelig vedrører anskaffelsernes omfang,

at den statistiske viden vedrørende omstændighederne ved indkøbet er ringe,

at oplysningerne om brugen af det anskaffede er fåsam c

at den statistiske viden om de offentlige ydelser, herunder deres fordeling på husstandstyper, er berkeden.

I det omfang, der foreligger undersøgelser, der berører disse mindre veloplyste sider af forbruget, vil det være i form af undersøgelser med et snævert sigte og uden større indbyrdes sammenhæng. Dette vanskeliggør i betydelig grad forsøg på at anlægge en mere sammenhængende vurdering af forbrugerproblemerno.

Det aktuelle forbrugsmønster.

2 • Nationalregnskabsstatistikken.

I hovedafsnit II er i forbindelse med omtalen af udviklingen i forbruget givet en summarisk omtale af det private forbrugs fordeling på hovedgrupper af varer og tjenester, jfr. således tabel II.6 og II.7.

På grundlag **af** nationalregnskabsstatistikken for året **1970** er i nedenstående tabel III.1 opstillet en mere detaljeret oversigt over forbrugets sammensætning. 1 beløbene indgår det offentliges køb af vedkommende varer og tjenester samt udenlandske turisters køb her i landet.

Bortset fra to hovedgrupper - husleje og udgifter i udlandet - er hver hovedgruppe opdelt i et større eller mindre antal undergrupper. For hver gruppe er anført udgiften i millioner kroner (kolonne l). Inden for hver hovedgruppe er udgifterne endvidere procentvis fordelt mellem undergrupper, således at procenttallene for hovedgruppen under ét giver loo (kolonne 2). Endelig er det samlede forbrug procentvis fordelt mellem hovedgrupper og inden for disse opdelt mellem undergrupper, således at summen for samtlige hovedgrupper giver loo (kolonne 3).

Tabellens beløbsstørrelse er opgivet i såkaldte markedspriser. Dette indebærer, at varepriserne, der ligger til grund for opgørelsen af udgifterne, inkluderer afgifter til det offentlige, medens omvendt udgiftsbeløbene er nedbragt sora følge af tilskud fra det offentlige. Tabellen afspejler således forbrugernes direkte udgifter til de pågældende varer og tjenester.

(fortsat side 36)

Tabel III.1: Forbruget opgjort i markedspriser ifølge nationalregnskabsstatistikken, 1970

		mill.kr.	% af hoved-gruppe	% af samlet forbrug
1.	Fødevarer i alt	16.600	100,0	21,4
a.	Mel, gryn, brød, kager m.m.	2.120	12,8	2,7
b.	Kød, kødvarer og kødkonserves	5.390	32,5	7,0
c.	Fisk og fiskekonserves	1.532	9,2	2,0
d.	Mælk og fløde	921	5,5	1,2
e.	Ost	403	2,4	0,5
f.	Æg	324	2,0	0,4
g.	Smør	558	3,4	0,7
h.	Margarine og svinefedt	410	2,5	0,5
i.	Kartofler, grøntsager og grøntsagskonserves	1.008	6,1	1,3
j.	Frugt, frugtsalat og frugtkonserves	755	4,5	1,0
k.	Sukker, honning og marmelade	501	3,0	0,6
l.	Chokolade, sukkervarer og flødeis	1.308	7,9	1,7
m.	Kaffe, te, kakao	933	5,6	1,2
n.	Andre fødevarer, salt, krydderier m.m.	437	2,6	0,6
2.	Drikkevarer og tobak i alt	7.465	100,0	9,6
a.	Mineralvand og sodavand m.m.	601	8,1	0,8
b.	Øl	2.158	28,9	2,8
c.	Vin og spiritus	1.300	17,4	1,7
d.	Tobaksvarer	3.406	45,6	4,3
3.	Fodtøj, tekstil og beklædning i alt	5.156	100,0	6,7
a.	Fodtøj	753	14,6	1,0
b.	Beklædningsgenstande	3.521	68,3	4,6
c.	Garner, metervarer og andre tekstilvarer	882	17,1	1,1
4.	Husleje i alt	6.634	100,0	8,6
5.	Brændsel, el. gas, varme i alt	1.716	100,0	2,2
a.	Brændsel til opvarmning	792	46,2	1,0
b.	El, gas og fjernvarme	924	53,8	1,2
6.	Varige forbrugsgoder til hjemmet og til personlig brug i alt	9.935	100,0	12,8
a.	Møbler og lamper	2.758	27,8	3,5
b.	Gulvtæpper, gardiner, sengelinned, dækketøj, håndklæder	701	7,1	0,9
c.	Husholdningsgenstande af træ og plastik	551	5,5	0,7
d.	Glas, porcelæn og lervarer	593	6,0	0,8
e.	Gryder, pander, bestik, gasovne m.m.	877	8,8	1,1
f.	Husholdningsmaskiner, køleskabe m,v.	2.174	21,9	2,8
g.	Kufferter og andre lædervarer	283	2,8	0,4
h.	Radio- og tv-app., grammofoner m.m.	1.076	10,8	1,4
i.	Varer af ædle metaller	249	2,5	0,3
j.	Optiske glasvarer m.m., ure	455	4,6	0,6
k.	Fotografisk udstyr m.m., musikinstrumenter m.v.	218	2,2	0,3
7.	Anskaffelse og vedligeholdelse af egne transportmidler i alt	4.691	100,0	6,1
a.	Anskaffelse af motorkøretøjer	3.122	66,5	4,1
b.	Dæk, slanger samt reparation og vedligeholdelse af motorkøretøjer	1.251	26,7	1,6
c.	Cykler	318	6,8	0,4
8.	Andre forbrugsvarer	11.986	100,0	15,5
a.	Papir og pap samt varer heraf, plastikfolie	465	3,9	0,6
b.	Glødelamper og andre el.artikler	208	1,7	0,3
c.	Tændstikker og lys	113	0,9	0,1
d.	Farver og lakker, tapet	168	1,4	0,2
e.	Soda og husholdningskemikalier	181	1,5	0,2
f.	Sæbe inkl. husholdningssæbe, kosmetik m.v.	966	8,1	1,3
g.	Medicin, levertran m.v.	641	5,4	0,8
h.	Andre forbrugsvarer, hovedsagelig til personlig brug	1.787	14,9	2,3
i.	Benzin og olie	1.415	11,8	1,8
j.	Bøger, aviser, blade m.m.	4.545	37,9	5,9
k.	Blomster og udgifter vedrørende have	595	5,0	0,8
l.	Andet forbrug	902	7,5	1,2
9.	Kollektiv transport og kommunikation i alt	3.089	100,0	4,0
a.	Transport med kollektive transportmidler, hyrevogne etc.	2.137	69,2	2,8
b.	Porto, telefon, telegraf m.v.	952	30,8	1,2
10.	Andre tjenesteydelser i alt	7.517	100,0	9,7
a.	Hushjælp	450	6,0	0,6
b.	Vinduespudsning, tøjrensning m.m.	623	8,3	0,8
c.	Frisør m.m.	492	6,5	0,6
d.	Læge, tandlæge o.l.	1.059	14,1	1,4
e.	Bank- og forsikringstjenester, sagførere, revisorer m.m.	1.342	17,8	1,7
f.	Forlystelser, sport, radio	696	9,3	0,9
g.	Restauration og hoteller	2.571	34,2	3,3
h.	Undervisning	284	3,8	0,4
11.	Udgifter i udlandet i alt	2.654	100,0	3,4
1-11.	Tilsammen	77.443		100,0

Kilde: Statistiske Efterretninger, 1974, nr. 47

Den er derimod ikke et udtryk for aflønningen af de produktionsfaktorer, der er medgået ved tilvejebringelsen af de pågældende varer og tjenesteydelser.

Tabel III.1 viser, at det er et karakteristisk træk i det private forbrug, som det foreligger belyst gennem nationalregnskabsstatistikken, at der er tale om en **stærk spredning over et vidt spektrum af varearter og** tjenesteydelser.

I foregående afsnit er beskrevet, hvorledes udgifterne til fødevarer, beklædning og varne over en længere årrække har udgjort en vigende andel af det samlede forbrug. Det er endvidere omtalt, hvorledes de varige forbrugsgoder har udgjort en voksende andel af udgifterne til privat forbrug. Til supplering af det billede, der allerede er givet af forbrugsmønstret, skal fremhæves nogle særlige træk vedrørende forbruget af fødevarer og forbruget af varige forbrugsgoder.

Af oplysningerne om udgifterne til fødevarer fremgår, at mere elementære fødevarer efterhånden kun udgør en ganske ringe del af forbruget. I nedenstående tabel III.2 er gengivet oplysninger om udgifterne til nogle af disse varer:

Tabel III.2: Udgifter til visse elementære fødevarer, 1970

	Mill.kr.	% af fødevareudgift	% af samlet forbrugsudgift
Mel, gryn, brød, kager m.v.	2.120	12,8	2,7
Kød, kødvarer og kødkonserves	5.390	32,5	7,0
Mælk og fløde	921	5,5	1,2
Smør	558	3,4	0,7
Margarine og svinefedt	410	2,5	0,5
Kartofler, grønsager og grønkonserves	1.008	6,1	1,3
Sukker, honning og marmelade	501	3,0	0,6
I alt:	10.908	65,8	14,0

Kilde: Tabel III.1.

Ser man væk fra udgiften til kød og kødvarer m.v., udgør disse traditionelt helt centrale fødevarer nu kun en tredjedel af fødevareudgiften og af de samlede forbrugsudgifter kun 7 procent. Som udgiftspost betragtet spiller disse basale levnedsmidler således kun en ringe rolle i det gennemsnit].ige husholdningsbudget. Der kan endvidere være grund til at fremhæve, at den spredning, der har kunnet konstateres i det samlede forbrugsspektrum, genfindes inden for fødevarebudgettet.

For så vidt angår udgifterne til varige forbrugsgoder til hj emmet henvises ligeledes til ovenstående tabel III.1. De største udgiftsposter udgør her - tallene i paranteserne angiver andelen af udgiften til varige forbrugsgoder - møbler og lamper (27,8), husholdningsmaskiner, køleskabe m.m. (21,9)i radio- og TV-apparater, grammofoner m.m.(10,8), gryder, pander, bestik, gasovne m.m. (8,8) samt gulvtæpper, gardiner, sengelinned, dækketøj, håndklæder (7,l).

For en del af disse varer gælder det, at der finder en antagelig ikke ubetydelig omsætning sted af brugte varer. Nationalregnskabsstatistikken, der alene tager sigte på at belyse den løbende produktion og dens anvendelse, medtager alene nye varer og kan således ikke tages som udtryk for bruttoudgiften i husholdningerne. Opgjort pr. husstand udgjorde udgiften (1970-priser) til nyanskaffelser følgende omtrentlige beløb: Møbler og lamper 1.6oo kr., husholdningsmaskiner, køleskabe m.m. l.3oo kr., radio- og TV-apparater, grammofoner m.m. '600 kr., gryder, pander, bestik, gasovne m.m. **550** kr. samt gulvtæpper, gardiner, sengelinned, dækketøj, håndklæder 4oo kr. Antallet af private husstande er ved beregningen af disse tal ansat til 1,7 millioner. Der er ved beregningen af gennemsnitsudgiften set bort fra, at en del af udgifterne er afholdb i fælles-husholdninger **(kaserner, hospitaler, plejehjem o.s.v.).**

Om disse gennemsnitstal gælder, at de for en række formål kun er lidet 3igende. For de enkelte husstande må således gælde, at anskaffelserne **for de fleste goders vedkommende kun** l_ mea længere mellemrum; for en del af varernes vedkommende endog fortrinsvis i bestemte livsfaser. Omkring de aktuelle anskaffelsestidspunkter bliver udgiften for de berørte hus-

stande således af langt større forholdsvis betydning. 0g samtidig indebærer anskaffelsens karakter af noget sjældent forekommende, at husstandenes erfaringsbaggrund i forbindelse med anskaffelsernes effektuering bliver langt ringere, end de pågældende udgiftstal giver udtryk for.

3. Forbrugsundersøgelserne.

En hovedkilde til belysning af det aktuelle forbrugsmonster udgør de regelmæssigt tilbagevendende forbrugsundersøgelser. Hovedformålet med disse undersøgelser er at tilvejebringe et grundlag for beregningen af det løbende reguleringspristal. Svarende til dette formål omhandler disse undersøgelser alene lønmodtagerhusstande. Endvidere medtager undersøgelsen alene oplysninger om forbrug af varer og tjenester, husholdningerne **erhverver** mod direkte betaling. Forbrug af goder, der sættes gratis til rådighed af det offentlige, **har således fer** forbrugsundersøgelsen for året 1971 ikke været inddraget **i** forbrugsundersøgelsen. Om resultatet af den forsøgsvise undersøgelse, der her foranstaltedes vedrørende forbruget af udvalgte offentlige ydelser, henvises til efterfølgende afsnit om de offentlige ydelser.

For en nærmere betragtning af **forbrugsmønstret byder forbrugsundersøgelserne på den fordel, at de tager deres udgangspunkt i husholdningerne, jfr. i øvrigt omtalen af de statistiske kilder. Dette indebærer, at det vil være muligt at belyse forbrugsmønstrets variation efter en række kriterier såsom indkomstforhold, familiestørrelse, husløbsgruppe, socialgruppe, boligstatus, geografisk placering o.s.v. Da de løbende danske forbrugsundersøgelser kun baserer sig på oplysninger fra ret få husholdninger - almindeligvis mellem 1.000 og 3.000 husholdninger - vil en stærk opdeling af materialet imidlertid ikke kunne gennemføres på statistisk forsvarlig måde. Der vil blive for få husstande i de enkelte husstandstyper til, at der fra stikprevematerialet med sikkerhed kan drages konklusioner for snævrere afgrænsede befolkningsgrupper. Derfor har analysen af de nyere danske forbrugerundersøgelser nødvendigvis også samlet sig om forbrugsmønstrets variation mellem summarisk sammensatte befolkningsgrupper.**

Den senest foranstaltede forbrugsundersøgelse vedrører året 1971. Det er et karakteristisk træk i forbrugsundersøgelsernes udvikling, at der ved bearbejdningen af den seneste undersøgelse er søgt inddraget flere dimensioner til forklaring af variationer i forbrugsmønsret end tidligere. Medens de tidligere undersøgelser således stærkt overvejende lagde vægt på de aktuelle indkomstforhold til forklaring af variationer i forbruget, er også andre forhold nu taget med på mere fremskudt måde. Hertil kommer, at også spørgsmålet om ændringer i forbrugsmønstret over tiden nu søges inddraget mere direkte i analysen af forbrugsundersøgelserne.

Der skal ikke her §øges givet en nærmere omtale af den seneste forbrugsundersøgelses resultater som publiceret af Danmarks Statistik . Som et iøjnespringende træk i omtalen af forbrugsmønstrets udvikling kan være grund til at nævne påvisningen af boligforbrugets hastigt voksende betydning i tiden mellem forbrugsundersøgelsen 1966 og undersøgelsen i 1971. Med oliekrisen i vinteren 1973/74 og i fortsættelse heraf den internationale konjunkturpolitiske afmatning synes disse tendenser i hvert fald for en tid brudt, jfr. det kraftige fald i nybyggeriet. En ændring af ejerboligens stilling i skattemæssig henseende vil antagelig kunne øve yderligere indflydelse på disse tendenser, således at væksten i boligforbruget selv i tilfælde af en fornyet kraftig konjunkturfremgang næppe over længere perioder vil svare til forholdene i I960'erne og først i 1970'erne. Som følge af den meget betydelige usikkerhed, der knytter sig til en vurdering af udsigterne for boligforbruget, må det antages at være forbundet med særlige vanskeligheder på aktuel og relevant måde at kommentere disse aspekter af den seneste forbrugsundersøgelse.

I redegøreisens hovedafsnit II er omtalt den langsigtede tendens, der har gjort sig gældende i retning af et fald i fødevareudgifternes forholdsvise betydning i det samlede budget. Det har som nævnt været et fremherskende træk i forbrugets udvikling, at fødevareudgifterne er gået ret beskedent frem,

1) Der henvises til følgende numre af Statistiske Efterretninger:
Nr. 22 af 23. marts 1973: Hovedresultater fra forbrugsundersøgelsen 1971. Foreløbig opgørelse.
Nr. 18 af 18. marts 1975: Forbrugsundersøgelsen 1971.
Nr. 25 af 15. april 1975: Lønmodtagerhusstandenes indkomster og overførsler i 1971.
Nr. 33 af 15.maj 1975: Rettelse til nr. 25 af 15. april 1975.

medens omvendt f.eks. udgiften til varige forbrugsgoder og privat bilkørsel er gået kraftigt frem. I det følgende skal knyttes nogle bemærkninger til samme problemstilling her anskuet ud fra et tværsnit af husstandene inddelt efter voksende indkomster, men betragtet på samme tid.

Tabel III.3. gengiver for familier med børn forbrugsundersøgelsens hovedresultater for så vidt angår variationer i forbrugsmønstret efter voksende indkomst. Når netop børnefamilierne er valgt, skyldes det, at denne gruppe med hensyn til livsfase og generationsmæssig placering er mere homogen end familierne uden børn. Som det vil ses, afspejler tabellen det velkendte forhold, at fødevareudgiftena andel af budgettet falder ved voksende indkomst. Omvendt udgør boligudgiften, udgiften til boligudstyr m.v. samt til transport en voksende andel af den disponible indkomst ved voksende disponibel indkomst. I figur III.1 er grafisk søgt illustreret samme forhold. I figuren er for hver af de seks indkomstgrupper angivet sammenhængen mellem gruppens gennemsnitlige disponible indkomst (afsat ud ad den vandrette akse) og de pågældende familiers gennemsnitlige udgift på henholdsvis fødevarer, anskaffelse og drift af køretøjer, udgift til boligudstyr m.v. samt boligudgiften (afsat op ad den lodrette akse), jfr. i øvrigt tabel III.4., hvor udgiftsarternes afgrænsning er nærmere angivet.

Tabel III.3. Forbrugsmønstrets variation mellem indkomstgrupper, familier med børn

	disponibel husstandsindkomst (1ooo kr).						
	o-3o	3o-4o	4o-5o	5o-65	65-8o	8o-11o	ialt
antal husstande, pct.-vis fordelt	1o,3	27,8	27,3	22,4	8,o	3,2	1oo,o[1]
antal personer pr. husstand	4,o	3,8	3,8	4,o	4,4	4,2	3,9
antal voksne pr. husstand	2,o	2,o	2,o	2,1	2,2	2,o	2,1
antal børn pr. husstand	2,o	1,8	1,8	1,9	2,2	2,2	1,8
	pct. af disponibel indkomst						
fødevarer	27,1	23,5	21.2	18.1	17,7	16.4	2o,1
drikkevarer og tobak	7,5	7,0	5,9	5,6	6,5	5,5	6,2
beklædning og fodtøj	7,8	8,2	7,9	7,5	7,8	6,9	7,7
boligudgift, brændsel, belysning	18,3	18,8	18,4	2o,7	21,8	22,1	19,9
boligudstyr og husholdningstjenester	8,4	8,9	8,9	7,9	8,4	1o,9	8,7
medicin, lægeudgifter o.l.	1,5	1,5	1,5	1,5	1,9	1,4	1,5
transport og kommunikation	11,8	15,6	16.3	13,8	13,6	16,9	14,8
fritidsudstyr og underholdning	9,3	7,4	9,5	7,8	7,7	6,8	8,1
andre varer og tjenester	6,6	7,4	8,1	8,8	7,5	7,7	7,9
opsparing	1,4	1,4	1,5	7,5	5,5	4,9	4,5
renter af forbrugslån m.v.	o,2	o,4	o,8	o,6	1,7	o,6	o,7
i alt	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o	1oo,o
disponibel indk. pr. husstand (1ooo kr)	27,8	36,o	46,1	57,6	72,o	89,5	48,5

Kilde: Statistiske Efterretninger 1975, nr. 18, tabel 4

1) Det samlede antal familier med børn, der indgår i analyserne, udgjorde 508.

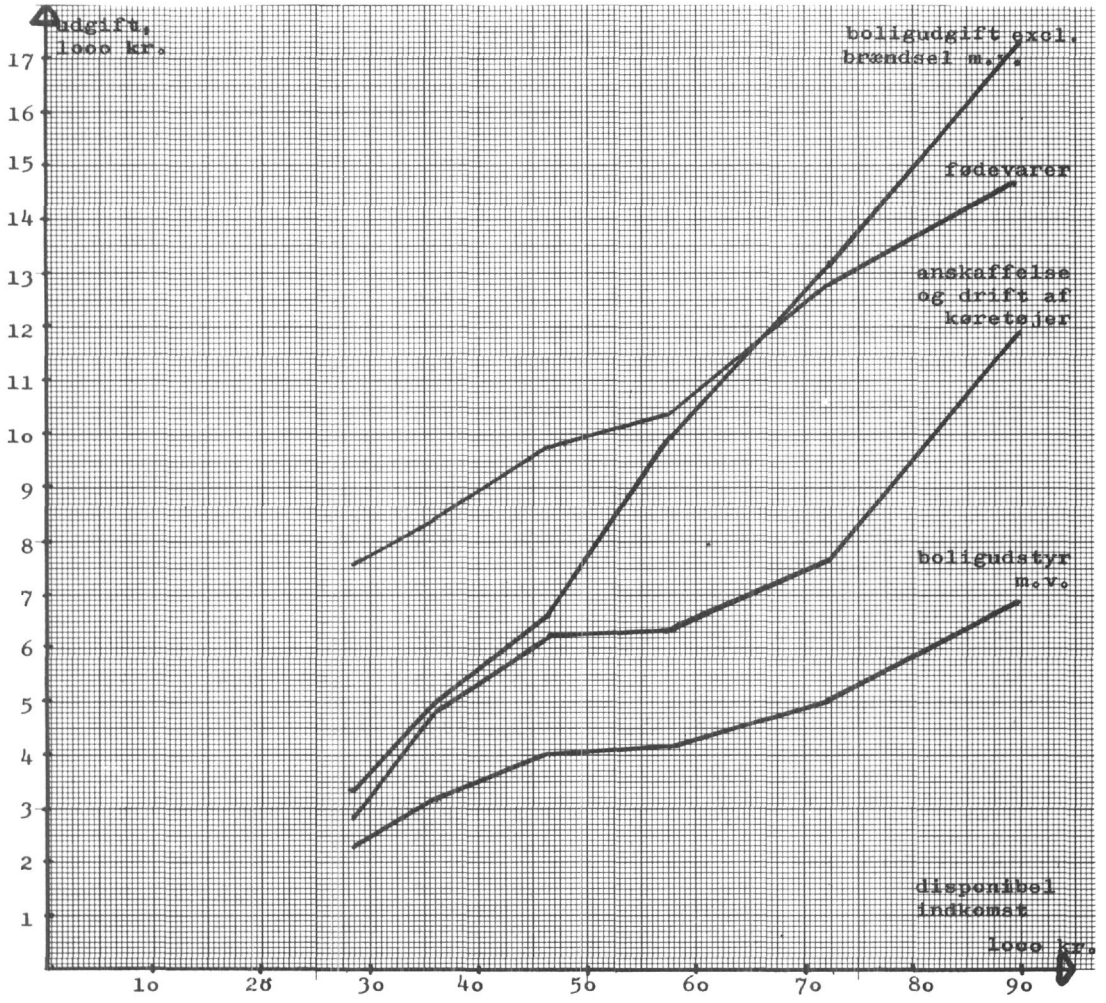

Kildet Statistiske Efterretninger 1975, nr. 18, tabel 4.

Figur III.li Udgiften på udvalgte forbrugsgoder for forskellige indkomstgrupper blandt familier med børn»

Det springer ved betragtningen af denne figur i øjnene, at kurven, der angiver fødevareudgiften inden for de angivne indkomstgrænser, ikke viser nogen tilbøjelighed til at flade ud, eller udtrykt på en anden måde, at en given forøgelse af den disponible indkomst fører til samme forøgelse i fødevareudgiften, hvad enten indkomstforøgelsen finder sted på et lavt eller på et højt indkomstniveau. Endvidere springer det i øjnene, at boligudgiftens kraftige forøgelse i mellemindkomstgrupperne - og specielt fra gruppen med en gennemsnitsindkomst på godt 45.000 kr. til gruppen med en gennemsnitsindkomst på knap 60.000 kr. - synes at have lagt en kraftig dæmper på væksten i de øvrige fremdragne udgiftsarter.

Med henblik på en nærmere belysning af disse variationer i forbrugsudgifterne ved voksende disponibel indkomst er i nedenstående tabel III.4 beregnet, hvad der vil blive betegnet som differensudgifter for forskellige forbrugsgoder. Ved differensudgift forstås da den udgiftsforøgelse angivet i kroner, der svarer til en forøgelse af den disponible indkomst med 100 kr. Når f.eks. den gennemsnitlige disponible indkomst for den nedre indkomstgruppe andrager 27.847 kr., og den gennemsnitlige disponible indkomst for den følgende indkomstgruppe andrager 35.976 kr., svarer dette til en forskel i gennemsnitsindkomst på 8.129 kr. for de to indkomstgrupper. Samtidig foreligger oplyst, at den gennemsnitlige fødevareudgift for de to grupper andrager 7.542 kr. henholdsvis 8.438 kr. Forskellen i fødevareudgift andrager således 896 kr. Differensudgiften beregnes herefter som forøgelsen i fødevareudgiften pr. 100 kroners indkomstforøgelse svarende til 896 kr. : 8.129 kr. x 100 kr. = 11,02 kr. Differensudgifterne henføres således ikke til de enkelte indkomstgrupper, men til overgangen fra den ene indkomstgruppe til den næste. Svarende hertil er i tabel III.4 de beregnede differensudgifter angivet i kolonner anbragt mellem tabelhovedets indkomstgrupper, jfr. således tallet for differensudgiften til fødevarer ved overgang fra indkomstgruppen 0-30.000 kr. til indkomstgruppen 30-40.000 kr.

Tabel III.4: Differensudgifter (merudgift pr. 100 kr. indkomstforskel) for udvalgte forbrugsgoder, familier med børn

kroner.	indkomstgruppe (1000 kr)				
	0-30	30-40	40-50	50-65	65-80	80-110
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Indkomstændring	8.129	10.143	11.433	14.468	17.459
Differensudgift (udgiftsændring pr. 100 kr. indkomstændring):					
fødevarer:	11,02	13,01	5,58	16,28	10,86
boligudgift, excl. brændsel og belysning	20.38	15,84	29,38	22,47	23,18
diverse boligudstyr:					
møbler m.v.	8,37	5,27	÷1,50	0,69	10,23
gardiner, sengelinned m.v.	0,53	0,54	0,73	0,77	0,32
husholdningsmaskiner	0,39	0,52	0,24	0,20	2,45
service og køkkenudstyr	0,73	0,24	1,07	1,47	÷0,72
ikke-varige husholdningsgoder og husholdningstjenester	0,55	1,82	0,94	2,78	÷1,64
diverse boligudstyr, ialt	10,57	8,40	1,48	5,90	10,64
egne køretøjer:					
anskaffelse af køretøjer	12,28	9,85	÷2,81	0,17	21,59
dæk, slanger, reparation	2,78	2,05	÷0,07	3,47	3,13
benzin og olie	5,35	1,72	2,54	2,12	÷0,03
autoforsikring m.v.	4,38	0,78	1,15	3,17	÷0,49
egne køretøjer, ialt	24,79	14,39	0,80	8,92	24,20

Kilde: Som tabel III.3

Som nævnt i tilknytning til figur III.1 springer det i øjnene, at fødevareudgiften inden for det betragtede indkomstinterval ikke viser nogen tilbøjelighed til at flade ud ved voksende indkomst. Dette forhold genfindes i tabel III.4 i form af, at differensudgiften for fødevarer med tilnærmelse: er den samme ved overgangen mellem de to laveste indkomstgrupper og ved overgang mellem de to højeste indkomstgrupper. Det forekommer i det hele taget at være et ejendommeligt træk ved differensudgifterne, at de for de fire fremdragne hovedgrupper - fødevarer, boligudgift,, boligudstyr m.v. samt egne køretøjer - er meget nær

lige store, hvad enten der er tale om en indkomstændring på lavt niveau, jfr. tabel III.4, kol. (l), eller en indkomstændring på et højt indkomstniveau, jfr. tabel III.4, kol. (5). Pr. 100 kroners indkomstforøgelse fordeler denne sig, uanset om vi betragter det lave eller det høje indkomstniveau, på samme måde mellem de fire angivne forbrugsområder.

En nærmere fortolkning af dette påfaldende forhold kræver utvivlsomt mere indgående studier af de pågældende udgiftsposter. Som det fremgår af oplysningerne øverst i tabel III.3» er husstandene med høje disponible indkomster gennemsnitligt en smule større end husstandene med små indkomster. Hertil kommer, hvad ikke kan eftervises i kildematerialet, at børnene måske er ældre i disse husstande. Selv disse forhold taget i betragtning forekommer den jævne vækst i fødevareudgiften op gennem indkomstgrupperne iøjnespringende. I husstandene med de mindste disponible indkomster - gennemsnitsindkomsten var her ca. 27.800 kr. - udgjorde de gennemsnitlige daglige fødevareudgifter pr. person 5,17 kr. I husstandene med de højeste indkomster - gennemsnitlig disponibel indkomst 89.500 kr. - var det tilsvarende tal 9»56 kr., i hvilken forbindelse bemærkes, at beløbet ikke omfatter udgifter til øl, vin og spiritus.

Af et hundrede kroners indkomstforskel lægger de her fremdragne poster såvel på lavt som på højt indkomstniveau beslag på lige godt to tredjedele (henholdsvis ca. 66,8 og 68,8 kr., jfr. kol. (l) og (5) i tabel III.4). Når fødevareudgiften kun lægger beslag på godt 10% af indkomstforskellen på det lave indkomstniveau, medens de tre øvrige udgifter lægger beslag på ca. 55% af indkomstforskellen, er en mulig fortolkning heraf, at udgiftsønskerne med hensyn til bolig og bil presser sig endog meget stærkt på langt ned i indkomstgrupperne, også selv om disse ønsker kun lader sig realisere gennem kendelige afkald på fødevarebudgettet. Disse gruppers økonomiske hovedproblem må selvsagt siges overvejende at være af indkomstmæssig art. Men det hindrer ikke, at de i forbrugermæssig henseende samtidig med rette kan siges at udgøre en særlig udsat gruppe. Fejldispositioner af den ene eller anden art ved selv mindre anskaffelser vil kunne være særdeles følelige, ligesom også problemer omkring en dyr og uhensigtsmæssig forbrugerkredit vil gøre sig gældende med stor styrke netop her.

Som noget nyt sammenlignet med tidligere forbrugsundersøgelser blev husstandene i forbindelse med 1971-undersøgelsen anmodet om at specificere deres udgifter og finansieringsmønstret for 36 forskellige varige forbrugsgoder. Hovedresultaterne af denne undersøgelse er gengivet i kapitel II i "Betænkning om en statistisk belysning af forbrugerkreditområdet" (betænkning nr. 707, april 1974) afgivet af det af økonomiministeren den 6. oktober 1970 herom nedsatte udvalg.

En med forbrugsundersøgelserne beslægtet kilde til belysning af husholdningernes forbrug m.v. er de tilbagevendende såkaldte omnibusundersøgelser, hvoraf den første iværksattes i november 1972. Disse undersøgelser adskiller sig fra forbrugsundersøgelserne ved ikke alene at omhandle lønmodtagere, men tillige selvstændige næringsdrivendes husstande samt ikke-erhvervsdrivendes husstande. Gennem omnibusundersøgelserne er bl.a. fremskaffet oplysninger om husholdningernes bestand af varige forbrugsgoder, jfr. nedenfor under omtalen af husholdningernes ressourcer. Også til brug for forbrugerkommissionen er indsamlet oplysninger ved omnibusundersøgelsen. Det gælder således spørgsmålet om kendskab til forbrugeroplysende foranstaltninger, omfang af husmødrenes erhvervsarbejde, indkøbsfrekvenser m.v. Da disse oplysninger ikke er publiceret andet steds, vil de i mere udførlig form blive gengivet til brug for forbrugerkommissionens overvejelser, jfr. bilag 3 til kommissionens afsluttende betænkning.

4. De offentlige ydelser

Som tidligere berørt træffes beslutningerne omkring den offentlige sektor under helt andre former end beslutninger vedrørende det private forbrug. For så vidt angår det private forbrug forenes behovsoplevelse og beslutning om gennemførelse af et forbrug i samme person eller i hvert fald hos hinanden nærtstående personer. For så vidt angår det offentliges udgifter vil der typisk være tale om en adskillelse mellem dem, der oplever behovet, og dem, der inden for rammerne af et politisk hierarki træffer beslutning om, at behovene skal søges tilgodeset.

I det følgende gives i form af fem punkter en oversigt over nogle hovedmotiver bag aktiviteterne inden for den offentlige sektor. Derefter omtales - med særlig tanke på denne fremstillings sigte - spørgsmålet om forholdet mellem privat og offentligt forbrug.

3om væsentlige omstændigheder bag den offentlige sektors virksomhed kan følgende forhold fremdrages :

a. For det første kan nogle behovsformer på grund af manglende delelighed ikke henskydes til privat behovstilfredsstillelse. Som klassiske eksempler kan nævnes forsvar mod væbnet angreb fra fremmede magter og beskyttelse mod epidemiske sygdomme.

Om behov, der af sådanne tekniske årsager må tilgodeses i fællesskab, kan benyttes udtrykket "de egentlige samfundsmæssige behov". Eisse behov er kendetegnet ved, at dersom de ikke tilfredsstilles på fælles grundlag, bliver de overhovedet ikke tilfredsstillet. Modsat, hvad tilfældet er ved privat forbrug, kan erlæggelse af en betaling ikke her gøres til en betingelse for at gøre brug af de pågældende ydelser.

b. For det andet kan produktionsvilkårene i øvrigt tale for, at en behovstype under visse omstændigheder henvises til tilfredsstillelse gennem det offentlige.

Som eksempler kan nævnes produktionsformer, der indebærer etablering af naturlige monopoler (f.eks. vandforsyning) eller produkter, hvor kvalitetskontrollen giver anledning til særlige problemer (blodbanker). Der er i disse tilfælde - modsat ovenfor under pkt. 2. om de egentlige samfundsmæssige behov - ikke tale om, at det er en bydende nødvendighed, at opgaven henlægges til det offentlige. Der er alene tale om, at det ud fra en vis afvejning kan forekomme hensigtsmæssigt.

c. For det tred.je må en del offentlige ydelser betragtes som korrektiver til det frie forbrugsvalg. Visse former for behovstilfredsstillelse ønskes opmuntret. Andre ønskes til gengæld lagt hindringer i vejen.

Det lader sig f.eks. rent teknisk godt nok praktisere, at undervisning kun gives til personer, der har betalt entré. Men man kan her indtage det standpunkt, at mange ville undervurdere nytten af billetten og herved

1) Den oversigtsmæssige fremstilling støtter sig i særdeleshed til Richard A. Musgrave:"The theory of public finance" samt Richard M. Titmuss: "Commitment to welfare".

overvurdere dens pris. Denne formodede fejlvurdering kan der imidlertid inden for fællesskabets rammer korrigeres for gennem et system af gratisydelser eller tilskud, eventuelt ledsaget af påbud om tvungen deltagelse.

Som et modstykke til korrektiver, der har til formål at fremme forbruget på et område på bekostning af andre, kan nævnes korrektiver, der har det modsatte formål. Her kan være tale om helt at hindre et forbrug ved hjælp af forbudsbestemmelser, at **regulere** det **f.eks. ved recepttvang** eller at dæmpe det f.eks. gennem **opkrævning** af afgifter.

d. Som en fjerde væsentlig omstændighed ved udformningen af den offentlige sektor kan nævnes fordelingspolitiske målsætninger. Formålet er her at bedre visse personers og befolkningsgruppers stilling i forhold til andres.

Denne målsætning tilsiger ikke nødvendigvis, at det offentlige sætter reale ydelser til rådighed for befolkningen. Det omfordelende sigte kunne tænkes virkeliggjort alene gennem et system af opkrævede skatter og afgifter på den ene side og udbetalte kontantydelser på den anden. Sammenlignet med andre lande spores der her i landet en tilbøjelighed **til,** at det offentliges ydelser i noget mindre grad gives i form af kontanter, hvilket **omvendt indebærer,** at **indgrebene i borgernes forbrugsbeslutninger forekommer noget mere vidtgående.**

e. Som en femte forklaring på eksistensen af offentlige udgifter kan endelig nævnes beskæftigelsesmæssige mål. Som et væsentligt eksempel kan nævnes offentlige beskæftigelsesarbejder under lavkonjunkturer. Som en beslægtet udgiftsart - omend mere kompliceret i sin virkemåde - kan nævnes støtte til eksporterhverv. Som en mere speciel type udgifter med beskæftigelsesfremmende sigte kan nævnes drift af særlige virksomheder fer erhvervsmæssigt handikappede.

Af de ovennævnte funktioner for den offentlige sektor vedrører punkterne a - c spørgsmålet om produktionens sammensætning eller det såkaldte allokeringsproblem . Gennem **det** offentliges mellemkomst ønskes den anvendelse, der gøres af produktionskræfterne, påvirket. Punkt d. vedrører herefter spørgsmålet om produktionsresultatets fordeling mellem samfundets medlemmer. 0g endelig vedrører punkt e. spørgsmålet om beskæftigelsespolitikken.

Den enkelte konkrete udgift eller indtægt kan meget vel skulle henføres til flere af de angivne forklaringer. Udgifter til uddannelsesinstitutioner eller børneinstitutioner kan således på samme tid begrundes med ønsket om at korrigere behovsstrukturen, påvirke indkomstfordelingen og øge beskæftigelsesmulighederne. Dette udelukker dog ikke, at overvejelserne omkring den offentlige sektors størrelse og udformning ville vinde i klarhed ved en opsplitning af analysen som her gengivet.

Af de her fremhævede problemkredse - allokeringsproblemet, fordelingsproblemet og beskæftigelsesproblemet - synes især det første, altså spørgsmålet om produktionsresultatets sammensætning at vedrøre forbrugerproblemerne.

Anskuet ud fra en forbrugerpolitisk synsmåde (jfr. i øvrigt den begrebsmæssige diskussion i følgende hovedafsnit) synes der at være grund til at opdele allokeringsproblemet i to problemkredse, dels spørgsmålet om allokeringen inden for den offentlige sektor, dels spørgsmålet om samspillet mellem den offentlige og den private sektor.

Som allerede berørt gør der sig for så vidt angår det offentlige forbrug det særegne forhold gældende, at det ikke er præferencestrukturen hos den disponerende person, der søges tilgodeset. Den disponerende person antages derimod at træffe sine beslutninger under indtryk af andres præferencer. Det gælder både for så vidt angår spørgsmålet om forholdet mellem privat og offentligt forbrug og spørgsmålet om det offentlige forbrugs nærmere sammensætning. Under vor styreform bliver et væsentligt led i denne proces spørgsmålet om valget af de øverst ansvarlige for disse beslutninger.

Her rejser sig dels spørgsmålet om de fremgangsmåder, de folkevalgte tager i anvendelse for at danne sig et indtryk af vælgerbefolkningens præferencestruktur. Og dels melder sig spørgsmålet om vælgerkorpsets muligheder for at danne sig et indtryk af, hvilke præferencestrukturer, de enkelte kandidater synes at repræsentere. Når henses til de beløbsstørrelser, der er tale om, forekommer det, at denne gensidige iagttagelse mellem vælgerkorps og kandidater finder sted på en meget primitiv måde.

Hvis informationsgrundlaget ved afgørelser vedrørende husholdningernes private forbrug kan kritiseres for lejlighedsvis at være mangelfuldt, må det gensidige informationsgrundlag i forbindelse med iværksættelse af offentlige udgifter suges at være langt ringere. At emnet rækker langt videre, end hvad begrebet forbrugerpolitik efter traditionel opfattelse dækker, hindrer ikke, at der synes at gøre sig et stærkt behov gældende for en nærmere belysning af disse beslutningsmekanismer. Dette synes kun at kunne ske i et samspil mellem forbrugerteori, finanslære og statskundskab.

Uanset hvorledes begrebet forbrugerpolitik defineres, indtager den offentlige sektor imidlertid en vigtig plads blandt de forudsætninger, der indgår ved fastlæggelsen af rammerne for det private forbrugs nærmere udformning. To væsentlige sider heraf skal fremdrages.

På den ene side er der således tale om, at privat forbrug og offentlige ydelser supplerer hinanden, altså står i et komplimentært forhold til hinanden. Det er husholdningerne, der lægger biler og benzin til. Let offentlige står for vejene. Tilsammen danner bilerne, benzinen og vejene grundlaget for transport ad vejere. De private og offentlige ydelser supplerer hinanden på en måde, så behovstilfredsstillelsen forudsætter tilstedeværelsen af begge former for ydelser.

Men på den anden side konkurrerer de offentlige ydelser og det private forbrug samtidig med hinanden. Fremskaffelsen af offentlige ydelser lader færre produktionskrafter tilbage, der kan danne grundlag for privat forbrug. Imødekommelsen af ønsker om høj kvalitet i hospitalsbyggeri levner færre muligheder for produktion af boliger og hermed for tilfredsstillelsen af boligbehov. De to behovstyper - behovet for offentligt og behovet for privat forbrug - konkurrerer med hinanden om produktionsfaktorerne.

Man står hermed over for det **forhold,** at tilstedeværelsen af offentlige ydelser udgør en forudsætning for virkeliggørelsen af privat forbrug og på samme tid stiller sig hindrende i vejen for privat forbrug. Problemet er betonet så kraftigt for at understrege, at begge betragtningsmåder i synet på forholdet mellem privat forbrug og offentlige ydelser må indtage deres plads i analysen.

Problemstillingen er iøvrigt ikke specielt knyttet til forholdet mellem offentligt og privat forbrug. Den genfindes inden for rammerne af det private forbrug. For at blive ved det allerede berørte eksempel vil det i en del husholdninger vel være et omdiskuteret spørgsmål, om den skal skifte bilen ud noget hyppigere og til gengæld spare på benzinen, eller om den omvendt skal vente med at udskifte bilen og så til gengæld køre noget længere i ferien. Det særlige for så vidt angår forholdet mellem den private og den offentlige sektor er, at der her byder sig særlige vanskeligheder ved afvejningen mellem de to hensyn, det supplerende og det gensidigt afskærende forhold.

Hvis argumentationen omkring de offentlige ydelsers betydning for det samlede forbrug f.eks. overvejende hæfter sig ved det positive samvirke - altså at vejene er en forudsætning for **bilkørslen** - vil der således kunne opstå en mere systematisk skævhed i den samlede behovsafvejning. Det samme vil selvsagt også være tilfældet, hvis der opstår tilbøjelighed til ensidigt at hæfte sig ved det konkurrerende forhold mellem de offentlige ydelser og det private forbrug, blot vil skævheden her komme til at gå i retning af svigtende udbygning af de offentlige aktiviteter.

Ud fra en forbrugerpolitisk betragtning går der en væsentlig sondring mellem det offentliges reale udgifter på den ene side og overførselsudgifterne på den anden side. For så vidt angår de reale ydelser har det offentlige gennem sine dispositioner direkte lagt beslag på produktionskræfter - i form af læreres, sygeplejerskers med fleres arbejdskraft. Her har det offentlige selv direkte grebet ind i produktionsstrøm-

men og gennem sin egen efterspørgsel påvirket produktionens sammensætning. For så vidt angår overførselsudgifterne er der alene tale om, at kontantydelserne fra det offentlige danner grundlag for andres - d.v.s. borgernes - efterspørgsel. Spørgsmålet om, hvorledes denne efterspørgsel fordeler sig mellem forskellige forbrugsmuligheder, må herefter finde sin afgørelse på samme måde, som var der tale om erhvervsindkomster.

Sondringen mellem reale ydelser og overførselsudgifter kan undertiden være vanskelig at opretholde. Knytter der sig til overførslernes ydelse betingelser - som tilfældet f.eks. er med boligsikringen - om gennemførelse af en bestemt adfærd, f.eks. i form af et bestemt forbrug, bryder sondringen sammen. Dette problem skal dog ikke i denne sammenhæng udvikles yderligere. Ud fra en forbrugerpolitisk betragtning synes de reale ydelser fra. det offentlige at frembyde større interesse end overførselsudgifterne. Det er de offentlige reale ydelser, der på den ene side skal supplere den private sektors produkter. Og det er de reale ydelser, der konkurrerer med den private sektor om produktionskræfterne. I de senere år har de reale udgifter - d.v.s. driftsudgifterne eksklusive overførselsudgifterne samt udgifterne til anlæg og udlån - udgjort ca. 70% af de samlede offentlige udgifter.

Som nævnt side 38 foranstaltedes i forbindelse med forbrugsundersøgelsen 1971 en forsøgsvis indsamling af oplysninger om lønmodtagerhusstandenes forbrug af visse offentlige ydelser. Da en sådan undersøgelse ikke tidligere var gennemført, og forbrugsundersøgelsen baseredes på oplysninger fra et forholdsvis beskedent antal husstande - under 1.000 - medtoges kun få, udvalgte offentlige ydelser med betydelig udbredelse, nemlig børns pasning i daginstitutioner samt nogle ydelser fra syge- og sundhedssektoren. Uden for undersøgelsen holdtes bl.a. ydelser fra hospitalsvæsenet.

Undersøgelsens stærkt begrænsede omfang både med hensyn til antal udspurgte husstande og med hensyn til antal medregnede offentlige ydelser, gør det som nævnt vanskeligt at drage videregående slutninger på grundlag af materialet. Undersøgelsen åbner dog mulighed for at opnå et groft indblik i, hvorledes ydelsernes og tilskudenes værdi varierer mellem visse groft sammensatte grupper, og hvilken forholdsmæssig rolle de pågældende ydelser og tilskud spiller sammenholdt med bl.a. husstandenes erhvervsmæssige indkomster - også kaldet faktorindkomsten.

Undersøgelser af denne art må i første række ventes at kunne spille en rolle ved vurderingen af de offentlige finansers fordelingspolitiske virkninger. Disse aspekter af undersøgelsens resultater synes imidlertid at falde i yderkanten af de problemer, der her i øvrigt er taget op til behandling. Om den nærmere fremgangsmåde ved beregningen af ydelsernes værdi for den enkelte husstand og beregningen af de til ydelserne knyttede tilskud fra det offentlige gennem nedbringelse af deres priser henvises til det herom af Danmarks Statistik publicerede materiale (Statistiske Efterretninger nr. 25 af 15. april 1975 med tilhørende rettelser i nr. 33 af 15. maj 1975). Da den pågældende del af forbrugsundersøgelsen kom i stand bl.a. foranlediget af henvendelser fra forbrugerkommissionen til Danmarks Statistik,skal i det følgende gengives og kommenteres en række væsentlige træk af undersøgelsens resultater, idet dog de udpræget fordelingspolitiske aspekter af undersøgelsen ikke er gjort til genstand for omtale. For så vidt angår yderligere enkeltheder henvises i øvrigt til nævnte numre af Statistiske Efterretninger.

Øverst i tabel III.5 er givet oplysninger om de enkelte husstandstypers andel af samtlige undersøgelsens husstande om det gennemsnitlige antal børn og antal voksne i de enkelte husstandstyper, om husstandstypens gennemsnitlige faktorindkomst, d.v.s. husstandens erhvervsmæssige indkomst og öm den disponible indkomst, her forstået som faktorindkomsten med fradrag af en række indbetalinger fra husstandene til det offentlige, typisk i form af husholdningens indkomstskat. For god ordens skyld bemærkes, at begrebet disponibel indkomst som her benyttet er defineret noget snævrere,end tilfældet var i forbindelse med omtalen af forbrugsundersøgelsens øvrige resultater, jfr. således tabellerne III.3 og III.4.

Tabel III.5: Forbrug af udvalgte ydelser fra børneinstitutioner og syge- og sundhedssektor fordelt på livsløbsgrupper

	Enlige u/børn		Familier u/børn			Familier m/børn ældste barn			
			Husmoderen						
	under 45 år	over 44 år	under 45 år	over 44 år	Enlige m/børn	-8 år	8-14 år	15-18 år	I alt
Andel af husstande (%)	7,0	6,3	8,9	24,1	3,1	19,5	17,5	13,6	100,0
Antal voksne pr. husstand	1,0	1,0	2,1	2,2	1,0	2,0	2,1	2,1	1,9
Antal børn pr. husstand	0,0	0,0	0,0	0,0	1,8	1,5	2,1	2,1	1,0
Gnstl.faktorindk. (1.000 kr.)	39,0	41,4	69,4	62,3	34,5	61,1	65,2	70,7	60,5
Gnstl. disponibel indkomst[1]	25,4	25,6	47,1	41,0	30,2	44,0	47,2	49,7	42,0
				Kr. pr. husstand					
Børneinstitutioner:									
Vuggestuer	.	.	.	.	-	417	-	-	82
Børnehaver, legesteder	.	.	.	.	3.603	1.041	469	182	421
Kommunal dagpleje	.	.	.	.	284	80	25	-	31
Privat "	.	.	.	.	134	450	105	-	112
Tilsammen	.	.	.	.	4.021	1.988	599	182	646
Fritidshjem, ungdomsklubber m.v.	.	.	.	.	1.922	-	245	184	141
Syge- og sundhedssektoren:									
Alm.lægekonsultation	69	73	140	162	118	163	266	239	175
Sygebesøg, natlæge	6	12	42	78	68	143	101	112	87
Speciallæge	49	19	71	82	81	79	153	90	88
Lægeattester m.v.	37	39	72	83	65	83	93	120	82
Tandlæge	370	172	419	250	464	478	385	534	382
Tandproteser	.	100	72	71	37	14	65	16	47
Sygegymnastik m.v.	24	25	15	54	54	17	65	37	39
Briller	46	81	65	119	81	47	82	113	84
Tilsammen	601	521	896	899	968	1.024	1.210	1.261	984

Kilde: Statistiske Efterretninger 1975, nr. 25, tabel 7, 9 (jfr. Statistiske Efterretninger 1975, nr. 33), 11, 12 og 17.

Af tabel III.5 fremgår, at de omhandlede ydelser fra børneinstitutionerne (eksklusive fritidshjem) gennemsnitligt havde en værdi på 646 kr. pr. husstand - heri indbefattet husstande uden børn. Ydelserne fra syge- og sundhedssektoren havde en gennemsnitlig værdi pr. husstand på 984 kr. For så vidt angår forbruget af børneinstitutionernes ydelser gælder det, at børnehaverne skriver sig for ca. 2/3 af ydelsernes værdi (eksklusive fritidshjem) svarende til, at det er denne institutionsform, der modtager langt det største antal børn. For så vidt angår ydelserne fra syge- og sundhedssektoren forekommer det bemærkelsesværdigt, at værdien af ydelser under posten tandlæge udgør henved 40% af værdien af de samlede ydelser. I øvrigt kan der om udgifterne til tandlæge være grund til at hæfte sig ved, at udgifterne er faldende ved overgang fra tidligere til senere livsfase, i hvert fald at dømme ud fra husstande uden børn.

Ved læsningen af tallene må det i øvrigt holdes for øje, at disse fremtræder som gennemsnitstal for vedkommende husstandstype. Da kun 53,7% af husstandene har børn - jfr. tabel III.5, øverste linie - er det allerede af den grund kun en tilsvarende procentdel af samtlige husstande, der har forudsætninger for direkte at drage nytte af børneinstitutionernes ydelser. Omregnes ydelserne fra børneinstitutionerne således, at værdien af de gennemsnitlige ydelser alene beregnes for husstandene med børn, andrager den gennemsnitlige værdi af ydelserne 1.204 kr., jfr. i øvrigt nedenstående tabel III.7. Men hertil kommer, at hovedparten af husstandene med børn overhovedet ikke gør brug af børneinstitutionerne. For de husstande, hvis børn benytter institutionerne, er værdien af ydelserne således endnu højere, end disse tal angiver, Antallet af indskrevne børn i vuggestuer udgjorde således (januar 1972) 5,4% af det samlede antal børn i alderen 0-2 år. Antal indskrevne børn i børnehaver udgjorde samtidigt 24% af antallet af børn i alderen 3-6 år. Endelig udgjorde antallet af normerede pladser på fritidshjem 3,5% af antallet af børn i alderen 7-13 år [1]. For familier, der har haft blot et enkelt barn i heltidsplads i en børnehave, vil værdien heraf således kunne havde andraget op mod 10.000 kr., og for husstande med flere børn i institutionsplader, vil værdien af de modtagne ydelser have været tilsvarende højere.

1) Som oplyst i Statistiske Efterretninger 1973, nr. 19.

Tabel III.6: Forbrug af udvalgte ydelser fra børneinstitutioner og syge-og sundhedssektor i familier med og familier uden børn fordelt på udvalgte indkomstgrupper.

Værdi pr. husstand (kr.)	Husstandsindkomst (1.000 kr.) 40-50	50-65	65-80	Samtlige
I. Familier med børn:				
Antal voksne pr. husstand	2,0	2,0	2,1	2,1
Antal børn pr. husstand	1,9	1,8	1,8	1,8
Gnstl. faktorindk. (1.000 kr.)	45,7	57,9	71,1	64,9
Børneinstitutioner ekskl. fritidshjem:				
Vuggestuer	-	96	373	161
Børnehaver og legesteder for små børn	389	303	888	614
Kommunal dagpleje	-	29	144	39
Privat dagpleje	116	256	224	210
Tilsammen	505	684	1.629	1.024
Fritidshjem, ungdomsklubber og legesteder for store børn	248	-	232	142
Syge- og sundhedssektoren:				
Alm. lægekonsultation	273	158	167	219
Sygebesøg, natlæge	156	113	102	120
Speciallæge	74	78	76	108
Lægeattester	78	111	96	96
Tandlæger	289	384	597	461
Tandproteser	41	22	32	32
Sygegymnastik	31	34	50	39
Briller	34	82	92	77
Tilsammen	976	982	1212	1152
Familier med børn, i alt	1481	1666	2841	2176
II. Familier uden børn:				
Antal personer pr. husstand	2,0	2,1	2,2	2,2
Gnstl.faktorindk. (1.000 kr.)	45,8	57,7	71,8	64,2
Syge- og sundhedssektoren:				
Alm. lægekonsultation	127	122	230	156
Sygebesøg, natlæge	44	63	110	68
Speciallæge	84	85	85	79
Lægeattester	75	68	104	80
Tandlæge	296	286	270	295
Tandproteser	127	103	22	71
Sygegymnastik	73	57	59	44
Briller	88	85	169	104
Familier uden børn, ialt	914	869	1.049	897

Kilde: Statistiske Efterretninger 1975, nr. 25, tabel 9 (jfr. rettelse i Statistiske Efterretninger 1975, nr. 33), tabel 12 og 17.

I tabel III.6 er værdien af ydelserne beregnet for udvalgte indkomstgrupper. I tabellen er alene medtaget, hvad der er betegnet som "familier". Dette indebærer, at enlige såvel uden børn som med børn er udeladt. Endvidere er kun udspecificeret tre indkomstgrupper. Disse begrænsninger må ses i forbindelse med den øgede usikkerhed, der knytter sig til tallene, når de betragtede grupper bliver mindre.

Betragtes først værdien af ydelserne til familier med børn, springer det i øjnene, at værdien af ydelserne vokser med voksende indkomst. For de medregnede ydelser betragtet under ét gælder det således, at ydelsernes værdi fordobles, når vi går ud fra indkomstgruppen 40-50.000 kr. til indkomstgruppen 65-80.000 kr. værdien af ydelserne vokser således fra gennemsnitligt 1.481 kr. til 2.841 kr. Dette er først og fremmest at forklare ved forbrugsmønstret for børneinstitutionernes ydelser. Her vokser værdien af ydelserne fra gennemsnitligt 505 kr. i den lavere indkomstgruppe til 1.629 kr. i den højere indkomstgruppe. Det er beklageligvis ikke muligt på grundlag af de foreliggende oplysninger at trænge videre ned i forklaringen herpå. Børnefamilierne i de højere indkomstgrupper har gennemsnitligt ikke flere børn end børnefamilierne i de lavere indkomstgrupper. Forklaringen må derfor være at søge enten i, at der med voksende indkomst følger en voksende tilbøjelighed til at sende sine børn i børnehave eller i, at der er en positiv sammenhæng mellem en families indkomst og omkostningsniveauet i de børneinstitutioner, hvortil de eventuelt måtte sende deres børn. Det er antagelig især det førstnævnte forhold, der vejer i den foreliggende sammenhæng. Endelig kan i denne summariske gennemgang tillige være grund til at fremhæve, at der for så vidt angår familier med børn er en udtalt positiv sammenhæng mellem indkomstens højde og værdien af ydelserne under posten "tandlæge".

For så vidt angår familierne uden børn genfindes mønstrel fra børnefamilierne ikke. Her gælder det, at værdien af ydelserne - der alene vedrører syge- og sundhedssektoren - er tilnærmelsesvis konstant igennem de tre indkomstgrupper.

Tabel III.7: Forbrug af udvalgte ydelser fra børneinstitutioner og syge- og sundhedssektor og beregnede tilskud i husstande uden børn og husstande med børn

Kr.pr.husstand	Husstande u/børn		Husstande m/børn		Samtlige husstande	
	Samlet værdi	Heraf beregnet tilskud	Samlet værdi	Heraf beregnet tilskud	Samlet værdi	Heraf beregnet tilskud
Børneinstitutioner ekskl. fritidshjem:						
Vuggestuer	.	.	153	119	82	64
Børnehaver, legesteder for små børn	.	.	784	588	421	316
Kommunal dagpleje	.	.	58	37	31	20
Privat dagpleje	.	.	209	-	112	-
Tilsammen	.	.	1.204	744	646	400
Syge- og sundhedssektoren:						
Alm.lægekonsultation	132	100	213	181	175	143
Sygebesøg, natlæge	51	41	117	103	87	75
Speciallæge	66	52	106	92	88	74
Lægeattester m.v.	68	47	95	74	82	61
Tandlæge	290	146	461	251	382	202
Tandproteser	64	-	32	-	46	-
Sygegymnastik m.v.	38	23	40	24	39	23
Briller	92	18	77	21	84	20
Tilsammen	801	427	1.141	746	983	598
Børneinstitutioner samt syge- og sundhedssektor, i alt	801	427	2.345	1.490	1.629	998
Som % af gruppens gennemsnitlige faktorindkomst+)	1,4	0,7	3,7	2,4	2,7	1,6

+) Den gennemsnitlige faktorindkomst andrager for husstande uden børn kr. 57.277, for husstande med børn kr. 63.317 og for samtlige husstande kr. 60.521.

Kilde: Statistiske Efterretninger 1975, nr. 25, tabel 7, 11 og 12.

I tabel III.7 er samtlige husstande - og ikke blot familier - opdelt mellem husstande uden børn og husstande med børn. For hver af de to grupper er herefter angivet værdien af de omhandlede offentlige ydelser samt de tilsvarende beregnede tilskud. Endelig er ydelsernes værdi og tilskudenes størrelse angivet for samtlige husstande betragtet under ét. I tabellen er udeladt oplysninger om ydelser fra fritidshjem.

For samtlige husstande betragtet under ét udgjorde de omhandlede offentlige ydelser som andel af faktorindkomsten 2,7%. Af husholdningerne blev båret 2/5 heraf svarende til 1,1% af husholdningernes faktorindkomster. For husstandene med børn udgjorde ydelsernes værdi så meget som 3,7% af faktorindkomsterne. Da kun ca. 1/4 af børnefamilierne som berørt må antages at have gjort brug af ydelserne, indebærer det omvendt, at børneinstitutionernes ydelser for de pågældende husstande har svaret til ca. 15% af deres faktorindkomst. For husstandene uden børn er værdien af ydelserne - der alene hidrører fra syge- og sundhedssektoren - så lav som 1,4% af faktorindkomsterne. Båret af husholdningerne blev ca. halvdelen af udgifterne; denne andel er i øvrigt noget højere end den andel, husholdningerne med børn bærer af de ydelser, de modtager. Og det gælder både ydelserne fra børneinstitutioner og ydelserne fra syge- og sundhedssektoren.

Husholdningernes ressourceanvendelse.

Overgangen fra bonde- og håndværkersamfundet til det unge industrisamfund indebar, at selvforsyningsøkonomi for vide befolkningsgrupper i løbet af kort tid afløstes af en stærkt arbejdsdelt økonomi. Det er i denne fase af den samfundsøkonomiske udvikling, at husholdningerne indrangeres på den forholdsvis passive plads, de stadig indtager i den økonomiske analyse. Nar arbejdsdagen var omme, og de daglige fornødenheder tilgodeset, var der kun småt med ressourcer tilovers. Husholdningernes indre ressourceanvendelse kunne derfor heller ikke i den økonomiske analyse opfattes som et større problem. Heri ligger ikke en antagelse om, at der ikke har hvilet et betydeligt arbejdspres på husholdningen, f.eks. i forbindelse med madlavning, syning, reparation af tøj o.s.v.. Men ud over den medgåede arbejdskraft - vel typisk moderens og de større børns - har ressourceforbruget været beskedent. Noget større kapitalapparat har der ikke været at støtte sig til.

Med den voksende fritid og den tiltagende bestand af varige forbrugsgoder er grundlaget for placeringen af husholdningerne i den økonomiske analyse imidlertid kraftigt forrykket. Pra at være overvejende passivt forbrugende har husholdningerne i stigende grad fået karakter af produktionsvirksomheder. Men som produktionsvirksomheder betragtet er husholdningerne imidlertid præget af deres ringe størrelse. Dette giver igen anledning til en række problemer, der er typiske for drift i ringe skala. Der er problemer i indkøbet. Der er problemer med kapacitetsudnyttelsen. 0g der er problemer på grund af manglende indsigt og øvelse.

Mår spørgsmålet om husholdningernes ressourceanvendelse har påkaldt sig voksende opmærksomhed, må det ses som udslag af en stadig akcentuering af denne problemkreds. Men endnu kniber det i analysen med formuleringen af problemerne. Cg det kniber med det informationsgrundlag, ud fra hvilket problemerne ønskes taget op til nærmere betragtning.

Udtrykket "husholdningernes ressourceanvendelse" synes at dække over flere fra hinanden adskilte fænomener. For det første tænkes på mængden af ressourcer, der på et tidspunkt eller i en periode står til husholdningernes rådighed. For det andet tænkes på brugen af disse ressourcer, d.v.s. det omfang, hvori ressourcerne benyttes, og den måde, hvorpå de samvirker. 0g for det tred.je tænkes på det resultat, der fremkommer herved - det må i hvert fald være tanken herom, der ligger bag interessen for husholdningernes ressourcer og disses brug.

Det gælder for alle tre sider af sagen, altså mængden, brugen og resultatet, at den statistiske viden er beskeden. Helt bortset fra de praktiske vanskeligheder ved at fremskaffe sådanne oplysninger har manglen på en udbygget teori om husholdningernes indre økonomi gjort, at savnet af sådanne oplysninger næppe har været følt i større omfang. Dette udgør utvivlsomt også en vigtig del af forklaringen på, at det er så småt med oplysninger. Så længe det ikke klart har kunnet udtrykkes, hvad oplysningerne tænkes brugt til, har det selvsagt også været småt med en systematisk tilvejebringelse af oplysninger.

Kapitalanvendelsen i husholdningerne.

Med henblik på at belyse størrelsen af husholdningernes kapitaludstyr er i nedenstående tabel III.8 givet en oversigt,

der omhandler såvel "husholdningsinvesteringer" som øvrige investeringer. Med husholdningsinvesteringer menes da husholdningssektorens anskaffelser af kapitaludstyr i form af varige forbrugsgoder, automobiler til eget brug og reparationer heraf samt boliginvesteringer. Ganske vist ejer kun cirka halvdelen af landets husstande selv deres bolig; boliginvesteringer er ikke desto mindre fuldt ud betragtet som en investering inden for husholdningssektoren ud fra den opfattelse, at det er husholdningerne, der råder over boligen i brugen. Tabellen er tillige opstillet således, at der sondres mellem private erhvervsmæssige investeringer og offentlige investeringer. For så vi'dt angår de offentlige investeringer er ikke søgt udsondret de i øvrigt også kun beskedne investeringer, der er foretaget i boliger, f.eks. pensionistboliger. Tabellen omhandler alene de såkaldte faste investeringer, således at lager- og besætningsforskydninger i erhvervslivet er holdt uden for opgørelsen.

Tabel III. 8: Husholdningsinvesteringer og øvrige faste investeringer, I960, 1972 og 1973 årets priser.

mio.kr.	1960	1972	1973
Varige forbrugsgoder til hjemmet og til personligt brug	3.244	11.427	13.153
Anskaffelse og vedligeholdelse af egne transportmidler	1.650	5.225	6.780
Boligbyggeri, incl. stuehuse i landbruget.....	1.315	8.330	10.750
Reparation og vedligeholdelse af boliger,anslået	500	1.300	1.500
Husholdningsinvesteringer til sammen (brutto)	ca. 6.700	ca. 26.300	ca.32.200
Faste private erhvervsinvesteringer (excl. boliginvesteringer).....	6.900	ca. 23.650	ca.27.500
Offentlige investeringer	2.520	11.630	12.045

Kilde: Statistiske Efterretninger 1964, nr. 7 og Statistiske Efterretninger 1975, nr. 44.

Ved en sammenligning mellem på den ene side erhvers-mæssige investeringer m.m. og på den anden side husholdningernes anskaffelser af varige forbrugsgoder må erindres, at udgifterne som her gengivet er opgjort i såkaldte markedspriser. Udgifterne er således ikke et udtryk for produktionsomkostningerne ved tilvejebringelsen af de pågældende goder, men for købernes udgift ved erhvervelsen. Da husholdningernes anskaffelser - f.eks. af biler - i højere grad end virksomhedernes investeringer er blevet fordyret ved afgiftspålæggelse, kan dette give anledning til en overvurdering af mængden af ressourcer, husholdningerne gennem deres anskaffelser har lagt beslag på sammenlignet med virksomhederne.

Tilbage bliver imidlertid, at husholdningsinvesteringerne som her beregnet overstiger de erhvervsmæssige investeringer (ekskusive boliginvesteringer). Til underbygning af dette indtryk af størrelsen af husholdningernes "investeringer" sammenlignet med de erhvervsmæssige investeringer kan f.eks. oplyses, at de samlede erhvervsmæssige investeringer i "maskiner, apparater samt dele hertil" - tallet vedrører altså samtlige erhverv - i 1970 beløb sig til 4.560 mio.kr. Samme år beløb husholdningernes udgift ved anskaffelser af"husholdningsmaskiner, køleskabe m.v." sig til 3.250 mio. kr. eller knap trefjerdedele af erhvervslivets samlede investeringer i maskiner og apparater. Af nationalregnskabsstatistikken fremgår, at erhvervenes nyinvesteringer i "el-motorer, elektrisk udstyr, kraner,, elevatorer, spil m.m." i 1970 beløb sig til 1.931 mio.kr. Til sammenligning kan anføres, at husholdningernes tidligere nævnte anskaffelser af "husholdningsmaskiner, køleskabe m.v." samme år beløb sig til 2.174 mio.kr. Disse tal fremdrages for at underbygge indtrykket af, at husholdningernes anskaffelse af sådant udstyr ikke står tilbage for erhvervslivets anskaffelser.

Ovenstående opgørelser er foretaget uden fradrag for forringelse ved slid og løbende anvendelse (afskrivninger). Det er derfor heller ikke muligt direkte fra disse tal at drage slutninger om forøgelsen af kapitaludstyret i henholdsvis erhvervsvirksomhederne og husholdningerne.

En sammenligning af størrelsen af realkapitalen i virksomhedssektoren med realkapitalen i husholdningssektoren kunne tænkes foretaget på grundlag af en statusopgørelse i hver af de to sektorer. En sådan opgørelse ville imidlertid være meget vanskelig at foranstalte, og dens resultater svære at fortolke. En sammenligning mellem husholdningernes kapitaludstyr og virksomhedernes udstyr kunne også søges foretaget ud fra oplysninger om de to sektorers anskaffelser over længere tidsrum.

Ud fra nærmere angivne forudsætninger om investeringsgodernes gennemsnitlige levetider i de to sektorer kunne således på grundlag af investerings- og anskaffelsesstatistikken opstilles skøn over, hvorledes bestanden af realkapital i virksomhedssektoren og i husholdningssektoren udviklede sig i forhold til hinanden.

Forsøg på at opstille sådanne overslag falder uden for denne fremstillings rammer. Nogle bemærkninger om emnet skal. dog gøres.

Som nævnt synes husholdningernes "bruttoinvesteringer" (incl. boliginvesteringer) at være af samme størrelsesorden som de private erhvervs faste bruttoinvesteringer (excl. bolig-investeringer). Spørgsmålet om, hvorvidt den absolutte vækst i realkapitalen er størst i husholdningssektoren eller i den private virksomhedssektor, må herefter afhænge af, om investeringsgodernes levetid gennemsnitligt er størst i den ene eller den anden sektor. Er den gennemsnitlige levetid størst hos husholdningerne, må de på længere sigt komme til at råde over mest realkapital. Er omvendt levetiden gennemsnitligt længst hos virksomhederne, må de på længere sigt komme til at råde over mest realkapital.

En vurdering af den gennemsnitlige levetid af realkapitalen i hver af de to sektorer lader sig kun anstille med stor vilkårlighed. Pa den ene side må en del af husholdningernes såkaldte varige forbrugsgoder ventes kun at have ret korte levetider. Det må antagelig ventes at være tilfældet for sådanne udgiftsposter som husholdningsgenstande af træ og plastic samt for glas, porcelæn og lervarer. Pa den anden side må det omvendt for en del af virksomhedernes investeringsgoder gælde, at den intensive udnyttelse med et meget højt antal årlige brugstimer taler for, at levetiden her bliver væsentligt kortere end for husholdningernes varige forbrugsgoder, hvor udnyttelsesgraden ofte vil være langt ringere. **Ganske særligt boligernes lange levetid er en anden omstændighed, der taler stærkt for, at realkapitalen har en længere gennemsnitlig levetid i husholdningerne end i virksomhederne.**

En yderligere omstændighed, der må tages i betragtning ved sammenligninger mellem husholdningernes og virksomhedernes bestand af realkapital, er det forhold, at husholdningerne uden om pengeøkonomien ved eget arbe.jde bidrager til realkapitalen. Hermed tænkes f.eks. på husholdningernes indsats ved vedligeholdelse og forbedringer af boligerne. Opgørelser herover indgår ikke i nationalregnskabsstatistikken og indgår således heller ikke i beregningsgrundlaget, når det som udgangspunkt for ovenstående betragtninger hævdes, at bruttoinvesteringerne i de to sektorer - husholdningssektoren og virksomhedssektoren - er af samme størrelsesorden.

De her anstillede overslag og betragtninger er af ganske summarisk karakter. Ikke desto mindre synes de at give dækning for den - vel egentlig forbløffende - konklusion, at vi nærmer os en tilstand, hvor husholdningerne råder over en realkapital af samme størrelsesorden som virksomhedssektoren. For en betydelig del af samfundets medlemmer må det således allerede nu gælde, at vi i vores egenskab af forbrugere disponerer over mere realkapital, end vi gør,i vores erhvervsmæssige virke.

Ovenstående betragtninger har alene omfattet den såkaldte realkapital, d.v.s. det producerede kapitaludstyr. Dette indebærer omvendt, at brugen af naturgiven kapital har været holdt udenfor. Der har således ikke været gjort forsøg på at anstille sammenligninger mellem på den ene side virksomhedernes brug af naturressourcer og på den anden side husholdningernes brug heraf.

Som en forholdsvis enkel side af denne komplicerede problemkreds ka.n nævnes spørgsmålet om arealanvendelsen. Her gælder det, at langt den overvejende del af landets areal som landbrugsarealer m.v. i sin direkte anvendelse er beslaglagt af virksomhedssektoren. Omvendt er det en procentvis ringe del af arealet - skønsmæssigt næppe over 5-6 procent, der alene benyttes af husholdningssektoren. Det drejer sig her hovedsagelig om arealer, der som parcelhusgrunde, sommerhusgrunde o.s.v. direkte

står til husholdningernes rådighed. Med det voksende befolkningstal og den stigende levefod gør der sig en adtalt tendens gældende i retning af, at husholdningerne til sådanne formål beslaglægger stadigt større arealer, i første række på landbrugsarealernes bekostning. Da det imidlertid stadig kun er forholdsvis meget beskedne arealer, der beslaglægges af husholdningerne, vil disse i en længere årrække kunne vokse forholdsvis endog særdeles kraftigt, uden at det relative areal-tab i virksomhedssektoren vil være ret stort.

Mod en sådan sondring mellem arealer anvendt til forbrugsformål og arealer anvendt til erhvervsformål kan gøres den indvending, at arealerne på samme tid kan tjene erhvervsmæssige formål og stå til rådighed for husholdningerne. Et skovområde kan på samme tid udnyttes erhvervsmæssigt og tjene rekreative formål. En landejendom kan være i landbrugsmæssig drift samtidig med, at den tjener et rekreativt formål. Det vil således vasre vanskeligt at opstille en fordelingsnorm, hvorefter en vis del af arealerne henføres til husholdningerne, og en anden - og større - henføres til virksomhederne. Men derimod synes det med sikkerhed at kunne **fastslås,** at de direkte driftsmæssige dispositioner i virksomhederne i stigende grad må optræde i konkurrence med mere forbrugsoriente-**rede** dispositioner i husholdningerne.

Spørgsmålet om naturrigdommenes omfang og fordeling mellem husholdningssektoren og virksomhedssektoren peger videre frem mod særdeles komplicerede problemer. Hermed tænkes i første række på de nu så stærkt omtalte forureningsproblemer. Problemet består, ud fra en analytisk betragtning, i, at visse aktiviteter - hovedsagelig af erhvervsmæssig karakter - lægger beslag på ressourcer på en hidtil delvis upåagtet måde. Resultatet heraf er da, at den produktionsstrøm fra virksomhedssektoren, der hidtil er blevet betragtet som et nettoprodukt, i virkeligheden burde betragtes som et bruttoprodukt, der i et vist omfang modsvares i en nedgang i naturrigdomme. Dette forbrug af naturrigdomme - f.eks. i form af frisk luft og rent vand - optræder ikke i virksomhedernes omkostningsopgørelser. Konklusionen heraf må da være, at der i virksomhedssektoren er tale om et forbrug af naturrigdomme, der ikke kommer til udtryk i erhvervs-

økonomiske kalkuler med heraf følgende overvurdering af det "netto-produkt", der ifølge traditionel nationalregnskabsstatistik skabes i virksomhedssektoren.

Fra boligtællingerne foreligger oplysninger om boligbestanden og dens fordeling efter husets art, antal værelser, antal beboere m.v. samt oplysninger om lejlighedernes installationsforhold.

I tabel III.9 er givet en oversigt, der for året 1970 viser lejlighederne fordelt efter husets art, d.v.s. enfamiliehuse, tofajniliehuse m.v. Til sammenligning er tillige anført oplysninger for året 1955.

Tabel III.9: Lejligheder fordelt efter husets art, 1955 og 1970

	1955		1970	
	antal lejligheder	pct.	antal lejligheder	pct.
Landbrugsejendomme	191.900	13,8	175.241	10,0
Enfamiliehuse	376.310	27,2	712.365	40,9
Tofamiliehuse	145.280	10,5	116.341	6,7
Større beboelses-ejendomme, erhvervs-ejendomme m.v.	664.210	48,0	734.957	42,2
Sommerhuse, barakker o.l.	7.430	0,5	3.870	0,2
I alt:	1.385.130	100,0	1.742.774	100,0

Kilder: Statistisk Årbog 1960, tabel 42 og S.E. 1974, nr. 49

Selv om gruppen "større beboelsesejendomme, erhvervsejendomme m.v." stadig er den hyppigst forekommende lejlighedsform, giver tabellen dog et tydeligt indtryk af, at denne boligform taber i betydning i forhold til enfamiliehuset. Denne udvikling, der stadig videreføres, indebærer en spredning af de bebyggede områder med heraf følgende problemer bl.a. for varefordelingen. Endvidere vil denne udvikling i retning af ændrede boligformer **have** en **videregående** betydning for husholdningernes præferencestruktur og

1) Statistisk tabelværk: Folke- og boligtællingen 27.september 1965, C. Bolig- og husstandsundersøgelse **samt Statistiske Efterretninger** 1974,nr.49:Folke-og **boligtællingen,9.november 1970.**

hermed også for efterspørgslens sammensætning. Pasning af hus og have stiller i stigende grad krav til husholdningerne.

Boligtællingen omfatter ikke sommerhuse, bortset fra sådanne, der benyttes til heleirsbeboelse. Gennem særskilte opgørelser foreligger dog oplysninger om antal sommerhuse og deres geografiske fordeling. Pr. 1. januar 1971 udgjorde antallet af sommerhuse 129.000. • Det foreligger samtidig oplyst, at antallet af nyopførte sommerhuse udgør 6-8.000 om året. Væksten i antallet af sommerhuse indebærer problemer, der er beslægtet med de problemer, der knytter sig til enfamiliehusenes voksende udbredelse. Hertil kommer så, at selve transporten og den "dobbelte husføring" byder på særlige problemer.

For så vidt angår visse typer af varige forbrugsgoder foreligger der endvidere i forbindelse med administrationen af afgiftslovgivningen, lovpligtige forsikringer m.v., oplysninger om disse goders udbredelse. Det gælder således med hensyn til antal indregistrerede personbiler, fjernsynslicenser (sort/hvid og farve), radiolicenser og antal telefoner. I nedenstående tabel III.10 er sådanne oplysninger gengivet.

Tabel III.10:Udbredelsen af visse varige forbrugsgoder.

	Opgørelses-tidspunkt	antal
Alm. personbiler	31. 12. 1974	1.256.000
Motorcykler	31. 12. 1974	36.000
Radiolicenser	31. 3. 1974	192.000
Kombinerede radio- og fjernsynslicenser	31. 3. 1974	1.527.000
Antal telefonabonnenter	31. 12. 1973	1.501.000

Kilde: Statistiske Efterretninger 1975, nr. 41 samt Statistisk Årbog, 1975, div. tabeller.

Som foran omtalt er i forbindelse med den såkaldte omnibusundersøgelse foretaget opgørelser af udbredelsen af nogle større, varige forbrugsgoder. Det drejede sig således om bil, farve-TV, sort/hvid-TV, vaskemaskine, opvaskemaskine, køleskab og dybfryser. Hovedresultaterne af denne undersøgelse er gengivet såvel i bilag 1 til den tidligere nævnte betænkning om forbrugerkreditten som i bilag I til PP II om "Udviklingstendenser i husholdningernes forbrug", jfr. således tabellerne 6.4-6.6 samt tabel 19.2. Fra sidstnævnte tabel er i nedenstående tabel III. 11 gengivet oplysninger om den forholdsmæssige udbredelse af de opregnede varige forbrugsgoder i en række forskellige familietyper.

Tabel III.11: Udbredelsen (% af husstande) af forskellige varige forbrugsgoder og husstandsstørrelse for forskellige familietyper (november 1972)

	Enlige u. børn 16-44 år (1)	Gifte u. børn 16-44 år (2)	Gifte m. børn 16-29 år (3)	Gifte m. børn 30-44 år (4)	Gifte m. børn 45 år (5)	Gifte u. børn 45 år – I erhv. (6)	Gifte u. børn 45 år – u. erhv. (7)	Enlige u. børn 45 år – I erhv. (8)	Enlige u. børn 45 år – u. erhv. (9)	Alle [1] (10)
Husstandsstørrelse:										
Antal personer	1.00	2.00	3.66	4.25	3.79	2.00	2.00	1.00	1.00	2.42
Bil	28	72	76	86	78	77	35	33	6	53
heraf 2 eller flere biler	1	5	5	11	14	5	1	2	1	6
Farve-TV	5	6	10	6	9	13	8	3	6	8
Sort/hvid TV	25	61	78	89	88	81	88	71	63	72
Vaskemaskine	8	31	58	72	61	47	29	19	10	39
Opvaskemaskine	2	5	8	16	11	6	1	2	2	6
Køleskab	52	97	98	100	99	98	96	85	77	88
Dybfryser	7	44	56	71	65	58	41	24	14	43
Sommerhus	3	7	6	11	11	20	8	5	2	8
Antal udspurgte	159	91	138	266	160	190	130	85	221	1650

[1] Heri indgår også enlige med børn samt andre husstandstyper, I alt 13,2 pct. af samtlige husstande.

Kilde: Gengivet fra bilag I til PP II (tabel 19.2)

I publikationen "A survey of Europe today", udgivet af Reader's Digest Association Limited i 197o blev bragt sammenlignende oplysninger om dækningsgraden for en lang række varige forbrugsgoder i vest-europæiske lande. Af goder med en forholdsvis høj dækningsgrad i Danmark sammenlignet med det gennemsnitlige for Vest-Europa (tallene i parantes angiver dansk/respektiv vesteuropæisk dækningsgrad) kan f.eks. nævnes dybfrysere (36%/9%), køleskabe til el elier gas (89%/72%), bil (62%/53%), båndoptager (24%/16%). Hovedindtrykket af disse oplysninger synes dog, som det også vil fremgå af de få her gengivne tal, at være, at dækningsgraden her i landet ikke adskiller sig synderligt fra det gennemsnitlige for Vest-Europa.

Tidsanvendelsen i husholdningerne

Ved siden af de materielle ressourcer, husholdningerne lægger beslag på i form af realkapital og naturgivne ressourcer, råder husholdningerne tillige over arbejdskraft. Spørgsmålet om husholdningernes ressourceforbrug kommer hermed som en væsentlig del til at omfatte spørgsmålet om husholdningernes tidsanvendelse.

Tidsanvendelsen ved erhvervsmæssig beskæftigelse

Som udgangspunkt for omtalen af husholdningernes tidsanvendelse skal bringes nogle oplysninger om den tidsanvendelse, der ikke står til rådighed for husholdningerne, altså om den erhvervsmæssige beskæftigelse. Ifølge beskæftigelsesundersøgelsen pr. 23. oktober 1974, der er foretaget som en fyldig stikprøveundersøgelse blandt de 15-74-årige, udgjorde antallet af personer i arbejdsstyrken 2.479.000, hvoraf 1.464.000 mænd og 1.015.000 kvinder. Som medlemmer af arbejdsstyrken betragtes også personer, der oplyser at være arbejdsløse. Den svigtende beskæftigelse har således ikke øvet nogen direkte indflydelse på opgørelsen. Indirekte vil en betydelig arbejdsløshed selvsagt på længere sigt kunne få betydning ved at hæmme ny tilgang til arbejdsstyrken (f.eks. blandt gifte kvinder) og ved at fremme afgang fra arbejdsstyrken (f.eks. blandt ældre). Disse problemer er der ikke fundet grundlag for at inddrage i fremstillingen.

I nedenstående tabel III.12 gengives fra samme undersøgelse oplysninger om erhvervsfrekvensen - d.v.s. den relative hyppighed af erhvervsmæssig beskæftigelse - for en række aldersgrupper. Disse oplysninger giver et summarisk indtryk af, hvor stor en del af landets voksne befolkning i de arbejdsdygtige aldersgrupper, der anvender en - kortere eller længere - del af deres tid ved beskæftigelse uden for egen husholdning .

1) Redegørelsen "Perspektivplanlægning 1970-1985"- altså PP I - indeholder som bilag 2 en fremstilling vedrørende "udviklingstendenser i arbejdsstyrken 1965-1985" af Erling Jørgensen og William Scharling, hvortil i øvrigt henvises. Til redegørelsen knytter sig en litteraturhenvisning.

Tabel III.12: Erhvervsfrekvenser fordelt efter alder og køn, oktober 1974 (pct.).

	15-19	2o-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	I alt 15-74
I arbejdsstyrken: (pct.af alders-gruppe)								
Mænd	50,9	79,5	93,9	96,9	94,6	82,2	33,4	80,5
Kvinder	45,0	71,2	71,8	72,5	62,9	49,5	8,8	55,2
Gifte kvinder	47,2	69,6	68,2	70,5	60,1	41,2	8,5	56,7

Kilde: Statistiske Efterretninger 1975, nr. 19

Af samtlige mænd i aldersgrupperne 25-54 år er 95% i arbejdsstyrken. Heraf må ca. 3$ antages at være deltidsbeskæftigede. Antallet af heltidsbeskæftigede mænd udgør således ca. 92% af aldersgruppens medlemmer.

Af samtlige kvinder i aldersgrupperne 25-54 år var godt 2/3 (69,2%) i arbejdsstyrken. Omvendt stod således knap 1/3 af aldersgruppens kvinder uden for "arbejdsstyrken". Blandt samtlige kvinder, der var at finde i arbejdsstyrken, var godt 40$ deltidsbeskæftigede. For de ugifte var andelen af deltidsbeskæftigede 19$, medens andelen blandt de gifte var så høj som 52$ af de erhvervsmæssigt beskæftigede.

Medens erhvervsfrekvenserne for mænd i disse aldersgrupper har været meget konstante selv over længere tidsrum, har den forholdsmæssige erhvervshyppighed for kvindernes vedkommende været i hastig stigning. Dette har givet sig udslag i, at antallet af kvinder i arbejdsstyrken har været væsentlig kraftigere voksende end antallet af mænd i arbejdsstyrken. Ved folketællingen i 1940 udgjorde antal mænd i arbejdsstyrken ("samtlige egentlige erhvervsudøvende") således ca. 1.290.000. I 1974 var deres antal ifølge beskæftigelsesundersøgelsen vokset til ca. 1.464.000 eller med 13$. Til sammenligning kan anføres, at i 1940 udgjorde antal kvinder i arbejdsstyrken (inklusive medhjælpende hustruer, men eksklusive husassistenter) 470.000. I 1974 var deres antal vokset til 1.015.000 (heri dog medregnet nogle få tusinde husassistenter). Den relative stigning i den kvindelige arbejdsstyrke androg således ca. 115$.

Betydningen af kvindernes voksende erhvervsfrekvenser

for arbejdsudbuddet er nærmere belyst i tabel III.13. I denne tabel er dels gengivet tal fra beskæftigelsestællingen i efteråret 1974 og dels beregnede tal for omfanget af den kvindelige arbejdsstyrke, såfremt erhvervsfrekvenserne i 1974 havde været de samme, som de var i 1940. Når eksempelvis i kol. (5) ud for aldersgruppen 25-34 år anføres tallet 136.276, skal dette forstås på den måde, at dersom erhvervsfrekvensen i 1974 havde været den samme, som aldersgruppens erhvervsfrekvens var i 1940, ville af aldersgruppens 380.659 kvinder kun de 136.276 have været beskæftigede i erhvervene. Ifølge de faktiske tal var antallet af beskæftigede imidlertid 273.313 eller 137.037 mere - svarende til det i kol. (6) anførte tal.

Tabel III.13: Antal erhvervsmæssigt beskæftigede kvinder som opgjort ved beskæftigelsestællingen oktober 1974 og som beregnet for oktober 1974 ved de i 1940 gældende erhvervsfrekvenser

alder	antal kvinder okt.75	heraf i erhverv ved erhvervsfrekvens 1974		erhvervsfrekvens 1940		beregnet forøgelse kol(3)÷kol(5)
		%	antal	%	antal	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
15-19	178.256	45,0	80.215	35,4	63.103	17.112
20-24	183.742	71,2	130.824	43.9	80.663	50.161
25-34	380.659	71.8	273.313	35,8	136.276	137.037
35-44	285.474	72,5	206.969	34,7	99.059	107.910
45-59	437.022	58,8	256.969	3o,3	132,418	124.551
60-64	142.215	32,6	46.362	17,1	24.319	22.043
65-74	232.143	8,8	20.429	6,3	14.625	5.804
Tilsammen	1.839.511	55,2	1.015.081	29,9	550.463	464.618

Kilde: Stat.Tab.værk V.række, A nr. 23, Folketællingen 1940 bd. II, tekstafsnit side 30 f.f. samt Statistiske Efterretninger 1975 nr. 19.

Havde erhvervsfrekvenserne i 1974 været de samme som i 1940, ville antallet af de i erhvervene beskæftigede kvinder i aldersgruppen 15-74 år have udgjort ca. 550.000 og ikke, som det faktisk gjorde, ca. 1.015.000. Forøgelsen i erhvervsfrekvenserne for kvinder har således i løbet af disse 34 år betydet, at ca. 465.000 kvinder er kommet ud i erhvervslivet. En sådan udvikling,

der i løbet af en relativ kort periode op mod fordobler den kvindelige arbejdsstyrke beskæftiget i erhvervene, må selvsagt nødvendigvis udløse og skærpe en række forbrugerproblemer.

I forbindelse med en analyse af udviklingen i forholdet mellem tidsanvendelsen i erhvervssektoren på den ene side og i husholdningssektoren på den anden side bør to komponenter fremdrages, nemlig dels erhvervsfrekvensen og dels den gennemsnitlige arbejdsuges længde opgjort i antal arbejdstimer.

For den kvindelige arbejdskrafts vedkommende har erhvervsfrekvenserne som nævnt været kraftigt stigende - og her især for de gifte kvinders vedkommende. Det er derimod på grund af mangelfulde statistiske oplysninger vanskeligere at danne sig et sikkert indtryk af udviklingen i den gennemsnitlige arbejdsuges længde. Det forekommer overvejende sandsynligt, at generelle arbejdstidsforkortelser og udviklingen i deltidsansættelsers omfang og hyppighed har trukket i retning af en forkortelse af de erhvervsmæssigt beskæftigede kvinders gennemsnitlige arbejdsuge. Kvindernes stærkt voksende erhvervsfrekvenser må ikke desto mindre nok antages at have virket langt kraftigere i retning af en forøgelse af deres antal arbejdstimer ved erhvervsmæssig beskæftigelse, end arbejdstidsforkortelser har virket i modsat retning. Netto-resultatet heraf skulle da blive et merudbud af kvindelig arbejdskraft uden for hjemmet.

For den mandlige arbejdskrafts vedkommende har erhvervsfrekvenserne over lange perioder været tilnærmelsesvis konstante. Her har afkortningen af arbejdsugens længde således kunnet slå igennem uden modgående tendens. Disse forhold kunne, når de anskues under ét, friste til spekulationer over, om husmødrene gennem voksende erhvervshyppighed og hermed flere timer tilbragt uden for husholdningerne, "betaler" for mændenes kortere arbejdstid. Dette kunne mindre kontroversielt også udtrykkes på den måde, at mændene bidrager med en voksende del af den tid, der står til husholdningernes egen rådighed, medens omvendt kvinderne bidrager med en øget del af den tid, der står til virksomhedernes rådighed.

Disse forhold taler således for, at der i disse år finder en væsentlig forskydning sted i sammensætningen af husholdningssektorens "arbejdsstyrke" opgjort i antal disponible arbejdstimer. Det spørgsmål, der da melder sig, er, om husholdningernes voksende mandlige arbejdsstyrke overtager nogle af de funktioner, der før varetoges af kvindelig arbejdskraft, eller om den delvis tager andre og måske mere hobby-betonede opgaver op. Det sidste har nok for-

modningen for sig, ifr. tabel III.20, side 84 , om andelen af familier, hvor manden deltager i forskellige traditionelle huslige aktiviteter.

I forbindelse med omnibus-undersøgelsen november 1972 fremskaffedes bl.a. oplysninger om omfanget af gifte kvinders erhvervsarbejde.

Som underbilag i er gengivet oplysninger om omfanget af gifte kvinders erhvervsmæssige arbejde med angivelse af antal arbejdstimer pr. uge og således, at kvinderne er grupperet efter stilling, familietype samt efter bopælens urbaniseringsgrad. I nedenstående tabel III.14 er for udvalgte stillingskategorier gengivet oplysninger om erhvervsarbejdets omfang, ligeledes opgjort efter antal arbejdstimer pr. arbejdsuge. I tabellen er udeladt personer, der har angivet deres stilling som "husmoder" og "pensionist".

Tabel III.14: Gifte kvinder med erhvervsarbejde fordelt efter erhvervsarbejdets omfang samt arbejdsstilling

		timers erhversarbejde pr. uge							
	pct. af samtl.	under 1 time	1-10 timer	11-20 timer	21-30 timer	31-40 timer	o.40 timer	Uoplyst	I alt
selvstændige	1.7	12	0	11	0	11	48	18	100
medhjælpende hustruer	5,0	5	7	8	19	17	20	24	100
funktionærer eller tjenestemænd	19,0	1	3	21	25	20	27	3	100
faglærte arb.	2,6	0	0	19	21	15	44	0	99
ufaglærte arb.	15,5	4	10	26	21	16	20	3	100
studerende	0,9	89	0	11	0	0	0	0	100
anden erhvervsmæssig besk.	0,3	72	22	0	6	0	0	0	100
samtlige	100,0	5	5	20	22	17	25	6	100

Kilde: underbilag 1.

Af tabel III.14 fremgår, at deltidsbeskæftigelse - her opfattet som mindre end 40 timers ugentligt erhvervsarbejde (arbejdsugen var på undersøgelsestidspunktet endnu ikke nedsat til 40 timer)

er særdeles udbredt blandt gifte kvinder. Kun 25 procent af de erhvervsmæssigt beskæftigede angiver at have arbejdet mere end 40 timer pr. uge. Særligt udbredt er fuldtidsbeskæftigelse for grupperne selvstændige samt faglærte arbejdere. Af underbilag 1 fremgår tillige, at arbejdsuger på mere end 40 timer forekommer hyppigere blandt gifte kvinder uden børn end blandt gifte kvinder med børn. Det fremgår tillige, at de lange arbejdsuger er mest udbredte blandt gifte kvinder i hovedstadens forstæder og i området "bymæssige bebyggelser".

Af tabel III.14 fremgår i øvrigt, at de meget korte arbejdsuger ligeledes er forholdsvis sjældne. Således opgiver kun 10 procent af samtlige (eksklusive husmødre og pensionister) at have erhvervsmæssig beskæftigelse af en varighed på ti timer eller derunder. Modstykket hertil er da, at af de erhvervsmæssigt beskæftigede kvinder har en forholdsvis betydelig del en arbejdsuge af en varighed mellem 10 timer og 40 timer. Af grundmaterialet fremgår, at der her er tale om en vis koncentration omkring en arbejdsuge af en varighed mellem 15 og 25 timer, altså at det er ret udbredt, at beskæftigelsen har karakter af, hvad der kunne betegnes som "halvtids"-stillinger.

I underbilag 2 er gengivet oplysninger om antal ugentlige arbejdsdage for de erhvervsmæssigt beskæftigede gifte kvinder. Også disse oplysninger er grupperet efter kvindernes stilling, familietype samt efter bopælens urbaniseringsgrad. I tabel III.15 er gengivet oplysninger om fordelingen efter antal arbejdsdage for udvalgte stillingskategorier.

(fortsat side 75)

Tabel III.15. Gifte kvinder med erhvervsmæssig beskæftigelse fordelt efter antal arbejdsdage pr. uge samt arbejdsstilling.

	0 dage	1 dag	2 dage	3 dage	4 dage	5 dage	6 dage	7 dage	uopl.	ialt
selvstændige	12	o	0	6	6	11	42	6	18	101
medhjælpende hustruer	7	0	0	0	1	18	26	29	18	99
funktionærer eller tjenestemænd	1	0	4	8	7	65	7	2	6	100
faglærte arb.	3	0	0	7	10	51	23	6	0	100
ufaglærte arb.	4	0	8	5	5	60	10	4	4	100
studerende	89	0	0	0	11	0	0	0	0	100
andre	72	0	22	0	0	6	0	0	0	100
samtlige (ekskl. husmødre og pensionister)	5	0	4	6	6	54	12	6	7	100

Kilde: underbilag 2

Selv om loin forholdsvis få gifte kvinder, jfr. foregående tabel III.14»havde , hvad der kunne betegnes som en fuld arbejdsuge, det ville på opgørelsestidspunktet sige en arbejdsuge på over 40 timer, springer det i øjnene, at så betydelig en del af de erhvervsmæssigt beskæftigede er beskæftiget på fem af ugens dage eller mere. Således angiver kun 21% af de erhvervsmæssigt beskæftigede, at de er beskæftiget mindre end fem af ugens dage. Dette peger hen mod en antagelse om, at deltidsarbejdet, der som nævnt er meget udbredt, overvejende tager form af en afkortning af arbejdsdagen for de pågældende og kun i mindre grad antager form af en afkortning af antal arbejdsdage i arbejdsugen.

Med henblik på en belysning af dette forhold er opstillet tabel III.16, hvor det for grupper af kvinder inddelt efter antal arbejdstimer pr. uge er vist, hvorledes de fordeler sig efter antal ugentlige arbejdsdage.

Tabel III.16. Antal arbejdsdage og arbejdstimer pr. uge ved erhvervsmæssig beskæftigelse for gifte kvinder.

antal arb.-timer pr. uge	1 dag	2 dage	3 dage	4 dage	5 dage	6 dage	7 dage	uopl.	ialt	pct. af smtl.	gnstl. antal arb. dage pr. uge	gnstl. antal arb. timer pr. arb. dag
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	dage	t.
1-5 timer	1o	39	15	o	23	o	12	o	1oo	2	3,4	0,9
6-1o "	5	39	9	o	31	o	17	o	1oo	5	3,8	2,1
11-15	o	5	9	2o	54	3	3	5	1oo	8	4,5	2,9
16 20 "	o	15	1o	13	59	3	o	o	1oo	13	4,3	4,2
21-25 "	o	o	16	8	59	13	1	3	1oo	14	4,7	4,9
26-3o	o	o	13	5	52	22	6	2	1oo	8	5,0	5,6
31-35 "	o	o	5	13	63	5	15	o	1oo	5	5,1	6,4
36-4o "	o	o	o	o	8o	15	2	3	1oo	13	5,2	7,3
41-45 "	o	o	o	o	74	17	6	4	1oo	20	5,3	8,1
o. 45 "	o	o	o	5	17	49	3o	o	1oo	6	6,0	(7,6)
ved ikke, uopl.	o	o	o	3	7	4	6	8o	1oo	6	5,7	°
samtlige	o	5	6	6	57	13	6	7	1oo	100	4,9	5,7

I tabellen er udeladt personer, der havde mindre end én times erhvervsmæssig beskæftigelse, hvilket indebærer, at tabellen ikke er fuldt konsistent med ovenstående tabel III.15.

I tabellens to sidste kolonner er gengivet beregninger over dels det gennemsnitlige antal arbejdsdage pr. uge og dels det gennemsnitlige antal arbejdstimer pr. arbejdsdag. Ved beregningen af antal arbejdstimer pr. arbejdsdag har det været nødvendigt at vælge forudsætninger om det gennemsnitlige ugentlige antal arbejdstimer for hvert af de anførte intervaller, f.eks. for intervallet 1-5 timer eller 41-45 timer. Der er her valgt den forudsætning, at det gennemsnitlige antal ugentlige arbejdstimer falder i intervallets midtpunkt, således at f.eks. personer med en angivet arbejdstid på 1-5 timer antages gennemsnitligt at have haft en ugentlig arbejdstid på 3 timer. For det øvre interval, altså personer, for hvilke det er opgivet, at arbejdstiden er over 45 timer, er antaget, at den gennemsnitlige arbejdsuge har været på 46 timer. Dette er gjort ud fra et ønske om her at arbejde med minimumstal. Da der i intervallet 41-45 timers ugentligt arbejde forudsæt-

tes en gennemsnitlig arbejdsuge på 43 timer, er der til gengæld måske her tale om en svag overvurdering af arbejdsugens længde.

Tabel III.16 bekræfter indtrykket af, at den blandt gifte kvinder udbredte deltidsbeskæftigelse overvejende tager form af en afkortning af arbejdsdagen frem for en afkortning af arbejdsugen. Dette fremgår allerede af de summariske gennemsnitstal for antal arbejdsdage pr. arbejdsuge og for antal arbejdstimer pr. arbejdsdag.

Således udgjorde det gennemsnitlige antal arbejdsdage pr. arbejdsuge 4,9. Dette er i god overensstemmelse med, at af de af tabellen omfattede erhvervsmæssigt beskæftigede kvinder var det kun 17 procent, der havde opgivet, at deres arbejdsuge var på mindre end fem arbejdsdage. Betragtes derimod antal arbejdstimer pr. dag forekommer gennemsnitstallet at afvige væsentlig mere fra arbejdsdagen for fuldtidsbeskæftigede. Gennemsnitstallet er her 5,7 arbejdstimer pr. arbejdsdag, altså op mod tredive procent under en normal arbejdsdag på godt otte timer for en fuldtidsbeskæftiget.

At variationer i det ugentlige antal arbejdstimer typisk finder sted ved variationer i arbejdsdagens længde, kan også illustreres ved at betragte gruppen med en arbejdsuge på 21-25 timer og gruppen med en arbejdsuge på 41-45 timer. Medens antallet af arbejdsdage for gruppen med den korte arbejdsuge kun er ca. 10 procent kortere end antal arbejdsdage for gruppen med den lange arbejdsuge, er forskellen som modstykke hertil selvsagt langt større, når det drejer sig om antal arbejdstimer pr. arbejdsdag. Her har gruppen med den korte arbejdsuge en gennemsnitlig arbejdsdag, der er næsten 40 procent kortere end gruppen med den lange arbejdsuge. Deltidsbeskæftigelsen har

således kun afsat sig i en reduktion af det gennemsnitlige antal arbejdsdage med ca. ti procent samtidig med, at deltidsbeskæftigelsen afsætter sig i en reduktion af den gennemsnitlige arbejdsdag med ca. 4o procent. Det her omtalte forhold giver sig generelt udslag i de to sidste kolonner i tabel III.16 hvor tallene i næstsidste kolonne vedrørende det gennemsnitlige antal arbejdsdage pr. arbejdsuge stiger langt mindre end tallene i tabellens sidste kolonne vedrørende det gennemsnitlige antal arbejdstimer pr. arbejdsdag.

I tabel III. 17 er givet en oversigt over forekomsten af kombinationer af antal ugentlige arbejdstimer for ægtefæller. Tallene er opregnet og angivet pr. 100.000 ægtepar. Af disse gjaldt det for 17.500, at begge ægtefæller havde en arbejdsuge på 0 timer, altså var uden erhvervsmæssig beskæftigelse. Endvidere var der knap 800 ægtepar, hvor der hverken forelå oplysninger om arbejdstiden for den mandlige eller kvindelige ægtefælle. I knap 1.800 tilfælde forelå alene oplysninger om arbejdstiden for den mandlige ægtefælle. I godt 9.800 tilfælde forelå omvendt alene oplysninger om den kvindelige ægtefælles ugentlige antal arbejdstimer. Tilbage bliver herefter pr. 100.000 ægtepar ca. 70.100 ægtepar, hvor der forelå oplysninger om begge ægtefællers ugentlige arbejdstid, og hvor mindst én af ægtefællerne var erhvervsmæssigt beskæftiget.

For disse ægtepar gælder det, at i 5.552 tilfælde svarende til 7,9 procent af de erhvervsmæssigt beskæftigede ægtepar, hvor der forelå oplysninger om begge ægtefællers arbejdstid, havde hustruen længere arbejdsuge end den mandlige ægtefælle. For 9.059 ægtepar, hvor begge havde erhvervsmæssig beskæftigelse, gjaldt det, at ægtefællerne havde samme ugentlige antal arbejdstimer. Som andel af de erhvervsmæssigt beskæftigede ægtepar, hvor der forelå oplysninger om begges erhvervsmæssige "beskæftigelse, svarer dette til 12,9 procent. For de resterende knap 80 procent gælder det herefter, at den mandlige ægtefælle bruger flere timer ved erhvervsmæssig beskæftigelse end den kvindelige ægtefælle.

Talmaterialet må i øvrigt anses for at være for spinkelt for anstillelse af en nærmere analyse af sammenhængen mellem den mandlige og den kvindelige ægtefælles ugentlige arbejdstid. Beregnet på samme måde som i forbindelse med tabel III. 16 , jfr. bemærkningerne side 76 , var den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid for den kvindelige ægtefælle i ægteskaber, hvor mandens arbejdstid lå i intervallet 31-35 timer 12,3 timer, hvis de ikke-erhvervsmæssigt beskæftigede kvinder medregnes, og 22,9 timer, hvis alene de erhvervsmæssigt beskæftigede kvinder medregnes. Hvor mandens ugentlige arbejdstid lå i intervallet 36-40 timer, var de tilsvarende tal for den kvindelige ægtefælles gennemsnitlige arbejdsuge henholdsvis 14,9 timer og 28,5 timer. Hvor den mandlige ægtefælles arbejdstid lå i intervallet 41-45 timer, var gennemsnittet for hustruens ugentlige arbejdstid, hvis de ikke erhvervsmæssigt beskæftigede hustruer medregnes, ca. 15,8 timer, medens den gennemsnitlige arbejdstid for hustruerne, hvis de ikke-erhvervsmæssigt beskæftigede holdes uden for beregningen, androg 30,3 timer.

Tabel III.17: Forekomsten af kombinationer af antal ugentlige arbejdstimer for ægtefæller pr. 100.000 ægtepar

	Mandlig ægtefælle:													
	0 timer	1 - 5 timer	6 -10 timer	11-15 timer	16-20 timer	21-25 timer	26-30 timer	31-35 timer	36-40 timer	41-45 timer	- 45 timer	Ved ikke	Uoplyst	I alt
Kvindelig ægtefælle:														
- 0 timer	17.500	524	674	84	247	73	292	542	5.036	17.056	8.126	1.613	5.135	56.902
1- 5 timer	104	-	-	84	-	-	-	81	-	336	-	-	87	692
6-10 timer	375	-	261	-	87	-	101	81	100	424	460	-	198	2.087
11-15 timer	409	-	-	104	-	143	-	102	581	1.375	471	99	304	3.588
16-20 timer	496	-	-	84	-	73	94	-	956	3.562	380	-	184	5.829
21-25 timer	661	118	-	-	-	-	-	93	1.041	1.977	2.079	-	209	6.179
26-30 timer	528	-	-	-	-	-	348	23	280	1.226	691	72	285	3.453
31-35 timer	73	-	-	-	-	-	-	100	337	735	550	200	72	2.067
36-40 timer	386	-	-	-	-	-	-	81	1.310	2.925	679	294	84	5.759
41-45 timer	568	-	-	101	-	-	-	72	774	5.551	707	177	699	8.649
- 45 timer	101	-	-	-	-	-	-	-	117	504	1.385	-	94	2.201
Ved ikke	101	-	-	-	-	-	-	-	-	101	100	202	-	504
Uoplyst	193	-	-	-	-	-	-	-	422	340	540	211	383	2.089
I alt	21.495	642	935	457	334	289	835	1.175	10.954	36.112	16.168	2.868	7.736	100.000

Disse taloplysninger kan også danne grundlag for beregninger over det gennemsnitlige antal arbejdstimer ved erhvervsmæssig beskæftigelse for de pågældende ægtepar. Medregnes alene ægtepar, hvor hustruen var erhvervsmæssigt beskæftiget, udgjorde det gennemsnitlige antal arbejdstimer for ægtepar, hvor mandens arbejdsuge lå i intervallet 41-45 timer således ca. 73,3 timer, idet mandens gennemsnitlige arbejdsuge da er ansat til 43 timer. Som tidligere nævnt er der her måske tale om en svag overvurdering af i hvert fald mandens ugentlige arbejdstid.

Sejges i tabellen udskilt ægtepar med en samlet ugentlig arbejdstid ved erhvervsmæssig beskæftigelse på (ca.) 70 timer eller derover, udgør deres antal ca. 19.700. Dette svarer til ca. 28 procent af de godt 70.000 ægtepar, hvor der forelå oplysninger om omfanget af begge ægtefællers erhvervsmæssige beskæftigelse, og hvor mindst én af ægtefællerne var erhvervsmæssigt beskæftiget.

Ovenstående oplysninger er gengivet så forholdsvis udførligt, fordi der som nævnt er tale om resultaterne af en hidtil upubliceret undersøgelse. Men hertil kommer, at netop for et øget indblik i husholdningernes såkaldte ressourceanvendelse forekommer det tiltrængt med en forbedring af det talmæssige kendskab til de her omhandlede forhold. For en egentlig analyse af disse forhold og deres forbrugerpolitiske konsekvenser vil det utvivlsomt være påkrævet med et samspil mellem arbejdsmarkedspolitiske, familiesociologiske og forbrugerpolitiske overvejelser.

Tidsanvendelsen bortset fra erhvervsmæssig beskæftigelse

Medens der i de her benyttede kilder foreligger et vist materiale til belysning af tidsforbruget ved erhvervsarbejde, er det meget småt med statistiske oplysninger om det øvrige tidsforbrug. Dette må utvivlsomt ses i forbindelse med, at de interesser, der har knyttet sig til indsamling af sådanne oplysninger, har været af mindre specifik karakter - vi forlader her økonomiens traditionelle felter og bevæger os ind på familiesociologiens områder. Hertil kommer, at tidsforbruget kan være vanskeligt at rubricere, således at undersøgelsesresultater vil kunne forekomme banale og vil kunne være meget vanskelige at tillægge et mere nuanceret indhold.

Den svenske økonom og politiker, Staffen Burenstam Linder, har i sin bog "Den rastlösa välfärdsmänniskan" (Stockholm 1969) behandlet spørgsmålet om tidsanvendelsen. Grundsynspunktet bag bogen er, at forbrugeren vel har fået meget mere fritid, men at denne fritid samtidig præges af et højt aktivitetsniveau. Den store mængde varige forbrugsgoder stiller krav om betjening. De varige forbrugsgoder har øget fritidens arbejdsproduktivitet. Men herved er det offer, der ydes ved lediggang, øget. Nok har vi fået mere såkaldt fritid. Men den føles måske mindre fri. Problemer af denne karakter falder uden for, hvad der traditionelt opfattes som økonomi. De få og spredte oplysninger, der foreligger om tidsforbruget i husholdningerne, kan da ej heller tjene til belysning af disse problemer. Oplysningerne begrænser sig til noget langt snævrere. Det drejer sig om oplysninger om, hvor meget tid, der går til husligt arbejde i hjemmet, til indkøb, til transport mellem hjem og arbejde, til at se fjernsyn o.s.v.

For overvejelser omkring en række væsentlige forbrugerproblemer er sådanne oplysninger betydningsfulde. Det gælder således detailhandelens lokaliseringsproblemer, lokalisering af boligområder i forhold til erhvervsområder, udlægning af områder til rekreative formål, herunder for bebyggelse med fritidsområder o.s.v.. Men selv for overvejelser af denne karakter - der forekommer at falde mindre fjernt fra traditionelle økonomiske problemstillinger - er mængden og kvaliteten af de statistiske oplysninger beskeden.

Det mest omfattende materiale til belysning af tidsforbruget her i landet er samlet i redegørelsen "Fritidsvaner i Danmark, med særligt henblik på radio og fjernsyn", Socialforskningsinstituttets publikation nr. 35. Undersøgelsen hviler på interviews optaget med ca. 4.000 personer i vintermånederne 1964.

Selv om tallene nu er godt ti år gamle, er i nedenstående tabel III.18 gengivet nogle hovedresultater fra undersøgelsen. Som allerede berørt volder selve inddelingen og rubriceringen af tidsanvendelsen vanskeligheder. I tabellen omfatter kategorien "passivt hjemmeliv" ifølge kommentarerne til redegørelsen følgende : toilette, måltider, samt alt ganske almindeligt familieliv, herunder snak og børneleg samt radio- og fjernsynsbenyttelse. Betegnelsen "aktivt hjemmeliv" oplyses at dække over læsning, hjemmearbejde og aktive fritidssysler. Undersøgelsen hviler alene på oplysninger om tidsforbruget fra kl. 5^{00} til kl. 01^{00}, altså for tyve af døgnets timer, og omfatter alene hverdage.

Tabel III.18: Gennemsnitligt tidsforbrug til forskellige aktiviteter inden for udvalgte grupper.

	mandlig industri-arbejder		gift hus-moder m. børn		gift kvinde m. arbejde m. børn		samtlige inter-viewede	
	t.	m.	t.	m.	t.	m.	t.	m.
Sover 1)	3	13	3	55	3	43	4	1o
Husarbejde		17	5	36	3	1o	2	19
Aktivt hjemmeliv	1	19	1	24	1	24	2	17
Passivt hjemmeliv	5	12	5	26	4	16	5	9
Gæster		15		4o		23		23
Erhvervsarbejde	8	8		28	5	5o	3	17
Transport		35		13		29		23
Besøg		28	1	5		23		51
Indkøb		8		44		13		19
Andre/uoplyst		25		29		9		52
I alt:	2o	o	2o	o	2o	o	2o	o

Kilde: Socialforskningsinstituttets publikation nr. 25, tabel 13.17.
1) Tallene omfatter ikke tidsforbruget fra kl. $o1^{oo}$ - $o5^{oo}$.

Ved betragtning af tallene i tabel III.18 må deres karakter af gennemsnitstal holdes for øje. Det gælder således tallene for medgået tid til transport og indkøb, hvor den geografiske variation er betydelig. I øvrigt forekommer oplysningerne om tidsforbruget ved. aktiviteter uden for husholdningerne mere sigende end oplysningerne om aktiviteterne på hjemmefronten. Sondringen mellem husarbejde, aktivt hjemmeliv og passivt hjemmeliv må være vanskelig at holde fast. For selvstændige viste det sig i forbindelse med besvarelserne endog vanskeligt at skille "erhvervsarbejde" ud fra husarbejde og aktivt hjemmeliv.

Til belysning af undersøgelsens hovedresultat skal her gengives Socialforskningsinstituttets resumé af kommentarerne til undersøgelsen (publikationens side 3o2 f.o.):

"Mænd bruger næsten ingen tid på husligt arbejde. De ledende funktionærer anvender megen tid på transport. Mandlige pensionister bruger mere tid til indkøb end erhvervsarbejdere sionister bruger mere tid til indkøb end erhvervsarbejdere gifte kvinder. Husmødrene er ikke "isolerede". Radioen og fjernsynet benyttes i samme omfang, blot på forskellige tidspunkter. *lifte* kvinder uden børn har ikke mere erhvervsarbejde end dem med børn. Mandlige pensionister er mere passive og har mindre kontakt end de kvindelige .

Undersøgelsen belyser i detaljer en række kulturelle aktiviteter i og uden for hjemmet. Derimod synes undersøgelsen på mindre udførlig måde at kunne bidrage til en belysning af den "produktionsvirksomhed", der finder sted i husholdningerne.

I forbindelse med Socialforskningsinstituttets undersøgelse vedrørende de gifte kvinders deltagelse i erhvervslivet (publikation nr. 37) er i instituttets studie nr. 19 gengivet oplysninger om gifte kvinders tidsforbrug. I tabel III.19 gengives fra undersøgelsen oplysninger herom.

Tabel III.19: Gennemsnitligt antal timer pr. dag anvendt til forskellige aktiviteter af gifte kvinder opdelt efter beskæftigelsesstatus.

Gennemsnitligt antal timer anvendt til	udearbejdende	hjemmearbejdende	medhjælpende hustruer	ialt
Madlavning	1,4	1,9	1,9	1,7
Rengøring	1,1	1,8	1,4	1,5
Opvask	o,6	o,8	o,9	o,8
Vask	o,3	o,5	o,4	o,4
Strygning	o,1	o,3	o,2	o,2
Tøjreparation	o,2	o,3	o,4	o,3
Måltider	1,3	1,8	1,8	1,7
Indkøb	o,5	o,8	o,3	o,6
Personlig pleje	o,5	o,5	o,5	o,5
Børnepasning	o,3	o,8	o,5	o,6
Udearbejde og transport	5,6	o,2	2,6	2,3
Hvile, afslapning	2,5	3,3	2,7	2,9
Fritidsaktiviteter	1,o	1,7	1,2	1,4
Andre aktiviteter	o,9	1,3	1,2	1,1
I alt:	16,3	16,o	16,o	16,o

Kilde: Socialforskningsinstituttet, studie nr. 19, familie og udearbejde, tabel 22.

Anmærkning: Interview-undersøgelsen omfattede gifte kvinder under 6o år og er foretaget i 1965. Oplysningerne omhandler ugedagene mandag til fredag.

Som et summarisk udtryk for undersøgelsens resultater vedrørende arbejdsdelingen i familierne gengives i tabel III.20 en oversigt,, der for forskellige aktivitetsområder viser, i hvor stor en del af familierne manden deltager i vedkommende aktivitet.

Tabel III.20: Hyppigheden af den mandlige ægtefælles deltagelse i udvalgte huslige aktiviteter

aktivitetens art	pct. af familier, hvor manden deltager
Reparation af småting	79
Lægge børn i seng	26
Opvask	19
Indkøb	19
Morgenmad	16
Give børnene mad	15
Klæde børnene på	15
Rede senge	7
Pudse vinduer	13
Rengøring	7
Lave middagsmad	5
Vaske mandens skjorter og sokker	3

Kilde: Samme publikation som tabel III.19, tabel 64

Tabel III.20 synes at bekræfte, at det traditionelle kønsrollemønster i forbindelse med huslige sysler stadig efterleves nøje i langt hovedparten af familierne. Hermed bekrasftes også den foran side 72 fremsatte formodning om, at mandens nyvundne fritid sættes til rådighed på nye forbrugsfelter. I hvert fald synes mændenes voksende tidsanvendelse inden for husholdningssektoren ikke at have ydet kendelig indflydelse på det mønster for arbejdets fordeling inden for husholdningerne, som tabel III.20 aftegner.

Tidsanvendelse ved indkøb

I det følgende skal fremdrages nogle oplysninger specielt om indkøbshyppighed og tidsforbrug ved indkøb. Fra Socialforskningsinstituttets undersøgelse vedrørende gifte kvinders deltagelse i erhvervslivet gengives indledningsvis nedenstående oplysninger vedrørende spørgsmålet om, hvem af ægtefællerne, der køber ind og i hvilket omfang, de er fælles herom.

Tabel III.21: Fordelingen af indkøbsarbejdet mellem mand og hustru

	udearbej-dende	hjemmear-bejdende	medhjælpende hustruer	ialt
Hustruen alene	71 pct.	84 pct.	81 pct.	79 pct.
Manden alene	4	2	3	3
Mand og hustru skiftes	12	6	9	9
Mand og hustru hjælpes ad	lo	7	5	8
Andre	3	1	2	2
Uoplyst	o	o	1	o
Ialt pct.	loo	loo	lol	lol

Kilde: Samme publikation som tabel III.19, tabel 57

Tabel III.21 viser, at det på undersøgelsestidspunktet - der nu ligger næsten ti år tilbage i tiden - har været langt det mest almindelige, at hustruen var alene om effektueringen af de daglige indkøb, jfr. oplysningen i tabellens sidste kolonne, hvoraf fremgår, at 79 procent af de kvindelige ægtefæller var alene om at købe ind. I øvrigt springer det i øjnene, at procenten ikke var væsentligt lavere, når de udearbejdende betragtes for sig - her opgav 71 procent at være alene om at købe ind.

I forbindelse med omnibusundersøgelsen, november 1972, indsamledes tillige oplysninger om indkøbsvaner for så vidt angår købet af dagligvarer. I underbilag 3 er herfra gengivet oplysninger om indkøbshyppighed for den kvindelige ægtefælle opdelt på undergrupper efter arbejdsstilling, familietype og bopælens urbaniseringsgrad. I underbilag 4 er endvidere gengivet oplysninger om det ugentlige tidsforbrug ved indkøb for gifte kvinder ligeledes opdelt på undergrupper efter arbejdsstilling, familietype og bopælens urbaniseringsgrad.

Af samtlige gifte kvinder angiver - jfr. underbilag 3 - 36 procent at foretage indkøb hver dag, medens 15 procent oplyser at købe ind hver anden dag (en mellemliggende svarmulighed forekom ikke - altså f.eks. at købe ind på fire af ugens dage). Undersøgelsen synes således at vise, at kun godt halvdelen af de gifte kvinder køber ind hver anden dag eller hyppigere. Dette må på forhånd kunne undre, ikke mindst da det pågældende spørgsmål i interview-undersøgelsen udtrykkeligt medtog dette at gå "småærinder". Men selv om niveauet for indkøbenes hyppighed således måske er angivet for lavt, kan de variationer i indkøbsmønstret, der fremgår af underbilag 3» antagelig tillægges en rimelig grad af gyldighed.

Særlig udtalt er - som venteligt - variationen i indkøbshyppigheden efter bopælens urbaniseringsgrad. I hovedstaden, d.v.s. København, Gentofte og Frederiksberg, angiver 61 pct. af de gifte kvinder at foretage indkøb daglig og kun 24 pct. køber ind sjældnere end hver anden dag. Som den anden yderlighed kan nævnes landdistrikterne, hvor kun 11 procent køber ind daglig, og hvor omvendt 80 pct. angiver at købe ind sjældnere end hver anden dag. Nu kunne man måske vente, at den ringe indkøbshyppighed i landdistrikterne for gifte kvinder opvejedes af, at de færre indkøb til gengæld var desto mere tidkrævende. Dette synes ifølge underbilag 4 imidlertid ikke at være tilfældet. For landet som helhed gjaldt, at 33 pct. opgav at bruge under to timer ugentlig på indkøb. I landdistrikterne var den tilsvarende andel så høj som 53 pct.

Når det af underbilag 4 endvidere fremgår, at i hovedstaden bruger 28 pct. af de gifte kvinder seks timer eller mere til indkøb, medens det tilsvarende tal for landdistrikterne er så lavt som én pct., synes dette at indicere, at gennemførelsen af indkøb, i hvert fald for en del mennesker, ikke blot tilgodeser en snæver indkøbsfunktion, men tillige har en selvstændig betydning blandt andet gennem de kontaktskabende muligheder, der knytter sig til butiksbesøgene. Det må da også siges at være en for snæver betragtningsmåde at se på indkøbenes afvikling alene som et spørgsmål om at forsyne husholdningen med varer. Gennemførelsen af indkøbene kan altså ikke alene betragtes som et "ressourceforbrug" i hushold-

ningen, men må tillægges en selvstændig behovstilfredsstillende funktion. Netop disse forhold indebærer, at analysen af indkøbsforhold og indkøbsvaner bliver særdeles kompliceret. Der må i hvert fald være tale om meget velformulerede problemstillinger, for at der kan udledes mere præcise konklusioner. Som eksempler på emner, der egner sig for sådanne specialundersøgelser, skal nævnes spørgsmålet om de butikstomme områder i tyndtbefolkede egne samt spørgsmålet om indkøbsmuligheder for personer med nedsat bevægelsesmulighed, for hvem koncentrationstendenser i detailhandelen selv i byområder byder på voksende problemer.

I tabel III.22 er givet en oversigt over den kvindelige ægtefælles tidsforbrug ved indkøb ved varierende omfang af erhvervsmæssig beskæftigelse.

Tabel III.22: Den kvindelige ægtefælles tidsforbrug ved indkøb ved varierende omfang af erhvervsmæssig beskæftigelse.

Antal arbejdstimer pr. uge	Pct. af samtlige	tidsforbrug ved indkøb											Gnsntl. antal timer til indkøb
		Under 1 t.	1 - 1 3/4 time	2 - 3 3/4 time	4 - 5 3/4 time	6 - 7 3/4 time	8 - 9 3/4 time	1o - 11 3/4 time	12 t. og dero.	Ved ikke uoplyst	Ialt		
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%		t.
mindre end 1 time	56,8	11	21	41	13	8	2	1	1	2	1oo		3,5
1-5 "	o,7	15	4o	33	o	12	o	o	o	o	1oo		2,5
6-1o "	2,o	7	4o	31	19	3	o	o	o	o	1oo		2,7
11-15 "	3,5	5	23	5o	11	7	4	o	o	o	1oo		3,3
16-2o "	5,8	6	17	52	15	1	3	2	1	3	1oo		3,4
21-25 "	6,3	1o	19	51	14	1	2	o	o	3	1oo		2,9
26-3o "	3,4	9	23	42	25	o	o	o	o	o	99		2,9
31-35 "	2,1	5	38	32	12	o	9	o	o	4	1oo		3,1
36-4o "	5,6	11	21	49	13	4	2	o	o	o	1oo		2,9
41-45 "	8,8	8	23	48	13	6	1	o	o	1	1oo		3,o
mere end 45 timer	2,4	23	28	34	6	3	o	o	o	5	99		2,2
Uoplyst	2,6	2o	16	3o	15	o	8	o	o	11	1oo		3,1
Samtlige	1oo,o	11	22	43	13	6	2	1	1	2	1o1		3,2

Kilde: Omnibus-undersøgelsen, november 1972.

Tabellens sidste kolonne angiver for hver gruppe det beregnede gennemsnitlige tidsforbrug ved indkøb. Disse gennemsnitstal er beregnet på den måde, at tidsforbruget ved indkøb i de enkelte tidsintervaller er placeret midt mellem undergrænsen for det pågældende tidsinterval og undergrænsen for det efterfølgende tidsinterval. Eksempelvis er det gennemsnitlige tidsforbrug ved indkøb i intervallet 2-3 3/4 time ansat til 3 timer. Der er i det følgende set bort fra den unøjagtighed, der følger heraf, idet denne unøjagtighed - der måske går i retning af en svag overvurdering af tallene - må anses for ringe.

Resultatet af beregningen bliver et gennemsnitligt tidsforbrug ved indkøb for samtlige på 3»2 timer. Tallet forekommer at være i rimelig overensstemmelse med oplysningerne i ovenstående tabel III.19 hvoraf fremgik, at for ugedagene mandag til fredag udgjorde det gennemsnitlige tidsforbrug til indkøb o,6 timer eller ialt 3,o timer for disse fem dage tilsammen.

Hvad angår variationen efter antal timer med erhvervsmæssig beskæftigelse pr. uge springer det i øjnene, at der er så ringe forskel mellem de forskellige grupper. Gifte kvinder med "mindre end 1 time" beslaglagt af erhvervsmæssig beskæftigelse, og det vil alt overvejende sige hjemmegående husmødre, har som venteligt et højere tidsforbrug ved indkøb. Den ovenfor omtalte mulighed af, at butiksbesøgene undertiden har en videre kontaktskabende funktion underbygges af, at det netop er i denne gruppe, vi finder de personer, der opgiver at have et forholdsvis stort tidsforbrug på indkøb. fin lang arbejdsuge med mange ugentlige arbejdstimer synes imidlertid ikke at afsætte sig i en videre kraftig nedgang i tidsforbruget ved indkøb. Konklusionen må således være, at arbejdsugens længde ikke sætter sig større spor i tidsforbruget ved indkøbene.

I tabel III.23 er givet en oversigt over kombinationer af indkøbshyppigheder for ægtefæller. Som tidligere nævnt blev det ved interview-undersøgelsens gennemførelse udtrykkeligt anført, at indkøb også skulle forstås som omfattende, hvad der i spørgeskemaet betegnedes som "småærinder".

Tabel III.23: Kombinationer af indkøbshyppigheder for ægtefæller pr. 100.000 ægtepar.

kvindelige ægtefælle	mandlige ægtefælle: daglig	hver 2.dag	hver 3.dag	1 gang om ugen	mindre end 1 gang om ugen	aldrig	ialt
daglig	4.824	1.593	2.976	9.911	4.239	12.885	36.428
hver 2.dag	742	2.075	1.526	4.325	1.187	5.354	15.209
hver 3.dag	729	511	2.870	3.359	1.325	4.248	13.042
1 gang om ugen	1.573	1.178	1.729	9.995	2.341	9.893	26.709
mindre end 1 gang om ugen	611	398	274	168	1.501	1.618	4.570
aldrig	1.084	369	669	625	427	868	4.042
Ialt	9.563	6.124	10.044	28.383	11.020	34.866	100.000

Kilde: Omnibus-undersøgelsen, november 1972.

Oplysningerne i tabel III.23 kan til en vis grad betragtes som et supplement til og en nuancering af oplysningerne i tabel III.22 om ægtefællers indkøbsforhold. Af tabel III.23 fremgår således, at hustruen køber hyppigere ind end ægtemanden i knap 67 pct. af ægteskaberne. I de resterende ca. 33 pct. af ægteskaberne køber mand og hustru ind lige tit i 22 pct. af ægteskaberne, og manden køber hyppigst ind i de resterende 11 pct.

For godt 41 pct. af ægteparrene gælder det, at der foretages enten dagligt indkøb af den ene eller begge ægtefæller, eller at begge ægtefæller oplyser at foretage indkøb hver anden dag. Omvendt gælder det i så stor en del af familierne som 32 pct., at de to ægtefæller tilsammen højst køber ind to dage om ugen. For 13 pct. af ægteparrene gælder det, at de højst køber ind én dag om ugen - og heri er ikke medregnet tilfælde, hvor begge ægtefæller oplyser at købe ind mindre end én gang om ugen (1.501 pr. 100.000).

I forbindelse med omnibusundersøgelsen, november 1972, søgtes endvidere indhentet oplysninger om, i hvilken udstrækning familiens erhvervsarbejdende medlemmer jævnligt foretog indkøb på vejen til og fra arbejde. I tabel III.24 er for så vidt angår gifte kvinder gengivet oplysninger herom.

Tabel III.24. Gifte kvinders afvikling af indkøb på vej til eller fra arbejde.

	indkøb foretages på vej til eller fra arbejde					
	i familier med bil			i familier uden bil		
	normalt	normalt ikke	ialt	normalt	normalt ikke	ialt
Ægtepar u. børn	36	64	loo	35	65	loo
" m. 1 barn	41	59	loo	59	41	loo
" m. 2 børn	35	65	loo	57	43	loo
" m. 3 børn	31	69	loo	27	73	loo
" m. mere end 3 børn	14	86	loo	-	loo	loo
Andre	36	64	loo	49	51	loo
Samtlige	36	64	loo	41	59	loo

Kilde: Omnisbus-undersøgelsen, november 1972.

Anmærkning: At der "normalt" købes ind på vej til eller fra arbejde, beror ifølge spørgeskemaet på, om dette sker "mindst tre gange om ugen".

Blandt familier med bil, og hvor den kvindelige ægtefælle er erhvervsmæssigt beskæftiget, oplyser 36 procent af de pågældende kvinder, at de normalt, d.v.s. mindst tre gange om ugen, foretager indkøb på vej til eller fra arbejde. Por familier uden bil er det tilsvarende tal en smule højere, 41 procent. Da bilfamilierne udgør ca. fem sjettedele af samtlige familier, ligger det samlede gennemsnit nær gennemsnittet for bilfamilierne. Af tabellen spores i øvrigt en tilbøjelighed til, at voksende børnetal mindsker hyppigheden af indkøbene på vej til og fra arbejde. Særlig udtalt er dette for familier viden bil, hvor besværet ved eventuelt samtidig at skulle bringe børn til og fra børneinstitutioner og foretage indkøb vil gøre sig særligt gældende.

Udvikling i antal detailbutikker

I forbindelse med omtalen af husholdningernes indkøbshyppighed og deres tidsforbrug ved indkøb skal bringes nogle enkelte oplysninger om udviklingen i antallet af detailbutikker,

I 1969 gennemførtes af Danmarks Statistik en detailhand els tælling, hvis resultater fremlagdes på en måde, der var sammenlignelig med resultaterne af erhvervstællingen 1958. Opgørelsen viste, at der i løbet af tiden mellem de to tællinger var sket et fald i antal detailforretninger fra knap 61.000 til knap 58.000. Nedgangen i antal forretninger samlede sig imidlertid om nærings- og nydelsesmeddel-branchen. Her var antallet af butikker således faldet fra knap 39.000 til godt 33.000.

Tabel III.25 viser, hvorledes udviklingen er forløbet i årene 1968-73. Tabellen omhandler antal momsregistrerede virksomheder og er ikke direkte sammenlignelig med detailhandelstællingen for 1969. Som det vil ses, gælder det generelt for fødevarebutikkerne, at deres antal har været hastigt faldende i disse år.

Tabel III.25: Antal momsregistrerede virksomheder i udvalgte brancher og i detailhandelen som helhed. 1968-73 (ultimo)

	1968	1970	1972	1973
Detailhandel, i alt	57.787	54.322	50.998	49.642
heraf:				
mælk, brød	3.822	3.232	2.420	2.022
kød, flæsk, viktualier, ost	4.766	4.288	3.852	3.610
frugt, grønt,blomster	3.657	3.266	2.898	2.765
kolonial	12.641	11.339	10.237	9.818
fisk, vildt	1.128	973	838	766
tobak, vin	3.521	3.232	2.962	2.785
kaffe, the, konfekture, is	3.253	2.865	2.370	2.122

Kilde: Statistiske Efterretninger 1973, nr. 34, 1974 nr. 28 og 1975 nr. 32

Modstykket til denne hastige tilbagegang i antal butikker inden for næringsmiddelhandelen er supermarkedernes hastigt voksende andel af branchens omsætning. Ved supermarkeder skal i denne forbindelse forstås selvbetjeningsbutikker, der fører fuldt fødevaresortiment '.

1) Definitioner og taloplysninger hidrører fra Per Press: Supermarkeder 1974.

For året 1973 anslås supermarkedernes og varehusenes andel af den totale detailhandel at have udgjort 17% af den samlede detailomsætning her i landet. Betragtes fødevareomsætningen for sig, anslås andelen at have været næsten 31%. Ifølge samme kilde er udviklingen hermed langt fra bragt til afslutning. I USA dækker supermarkederne således ca. 80% af fødevareomsætningen. Overføres erfaringerne fra bl.a. USA og Sverige på danske forhold, må det forventede mætningspunkt for supermarkedernes andel under i øvrigt gældende forhold ventes at ligge i hvert fald så højt som 60% for så vidt angår fødevareomsætningen. I Danmark ventes dette niveau ved en videreføreel af udviklingen i dens nuværende tempo nået omkring 1980 ved et samlet antal supermarkeder (inklusive supermarkeder i varehuse) på 14-1500.

Tidsanvendelse ved transport til og fra arbejde

I tilslutning til spørgsmålet om afviklingen af indkøb på vejen til og fra arbejde foretoges ved omnibusundersøgelsen tillige en undersøgelse af tidsforbruget ved transporten til og fra arbe.ide. I tabel III.26 er gengivet resultaterne heraf for så vidt angår gifte kvinder opdelt efter bopælens urbaniseringsgrad. Ved beregningen af de gennemsnitlige transporttider, jfr. tabellens sidste kolonne, er forudsat, at de gennemsnitlige transporttider inden for de enkelte tidsintervaller falder mit i intervallet. For personer i intervallet lo - 19 minutter er således forudsat en gennemsnitlig transporttid på 15 minutter. For personer med en opgivet transporttid på loo minutter og derover er - vilkårligt - sat en gennemsnitlig transporttid på 12o minutter,

Tabel III.26: Tidsforbrug for gifte kvinder ved transport til og fra arbejde.

	Under 10 min.	10-19 min.	20-29 min.	30-39 min.	40-59 min.	60-79 min.	80-99 min.	100 min. og over	Uoplyst	Ialt	Gnsntl. trp.tid
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	min.
Hovedstaden	0	20	28	17	15	9	11	0	0	100	40
Hovedstadens forståder	9	23	12	19	4	14	4	15	0	100	47
Større provinsbyer	23	16	29	16	4	6	3	0	4	101	26
Mindre provinsbyer	46	11	10	4	14	4	0	4	7	100	24
Bymæssige bebyggelser	54	11	18	7	2	3	3	0	3	101	17
Landdistrikter	54	12	17	3	7	5	0	0	3	101	17
Uoplyst	100	0	0	0	0	0	0	0	0	100	5
Ialt	38	14	18	9	6	5	2	3	3	98	25

Kilde: Omnibus-undersøgelsen, november 1972.
Anmærkning: Omhandler alene kvinder, der oplyser normalt ikke at foretage indkøb på vejen til og fra arbejde.

Den gennemsnitlige transporttid til og fra arbejde androg 25 minutter, hvorved må bemærkes, at tallene alene omfatter kvinder, der angav normalt ikke at foretage indkøb undervejs. Omkring dette gennemsnit forekommer imidlertid en endog meget betydelig spredning, dels efter bopælens urbaniseringsgrad, dels inden for det enkelte bopælsområde. Undersøgelsens resultater stemmer i øvrigt særdeles godt overens med de resultater, man nåede til i Socialforskningsinstituttets tidligere omtalte undersøgelse fra 1965 vedrørende gifte kvinders deltagelse i erhvervslivet (Socialforskningsinstituttets publikation nr. 37, specielt tabel 7.1 og 7.2).

På grundlag af Socialforskningsinstituttets tidligere omtalte undersøgelse vedrørende befolkningens fritidsvaner (publikation nr. 25) er i tabel III.27 givet oplysninger om gennemsnitlige transporttider for forskellige befolkningsgrupper. Det bør ved læsningen af tabellen erindres, at undersøgelsen er foretaget så tidligt som i 1964. Endvidere bør holdes for øje,at tidsangivelserne omfatter såvel transport til og fra arbejde som transport i forbindelse med afvikling af indkøb.

Tabel III.27: Gennemsnitlig daglig transporttid for udvalgte befolkningsgrupper.

Mænd:	
Industriarbejdere	35 min.
Ledende funktionærer	48 "
Øvrige funktionærer	37 "
Selvstændige	
i byerhverv	28 "
i landbrug	6 "
Kvinder	
Gifte husmødre med børn	13 "
Gifte husmødre uden børn	25 "
Gifte kvinder m.arbejde og børn	29 "
Gifte kvinder med arbejde u.børn	2o "
Pensionister	
Kvindelige	5 "
Mandlige	6 "
Samtlige	23 "

Kilde: Socialforskningsinstituttets publikation nr. 25, tabel 13.17.

Selv om tabel III.27 således ikke åbner mulighed for en direkte sammenligning med tabel III.26 vedrørende gifte kvinders transporttider mellem hjem og arbejdsplads, giver tabellen ikke desto mindre et indtryk af, at mænd synes at benytte mere tid på transporten hjem-arbejde, end tilfældet er for udearbejdende gifte kvinder,. At specielt gruppen "ledende funktionærer" bruger megen tid på transport, må formentlig ses i forbindelse med en tilbøjelighed til, at netop medlemmer af denne gruppe har deres bolig i byområdernes yderdistrikter.

Da transportproblemet og tidsanvendelsen i forbindelse hermed forekommer særlig udtalt i hovedstadsområdet med forstæder, er i det følgende gengivet nogle hovedresultater fra en undersøgelse vedrørende tidsforbruget ved transporten hjem-arbejde for et industriområde beliggende i Københavns forstadsområde. Undersøgelsen omfatter industrivirksomheder beliggende

i Glostrup og er foretaget i 1965 • Ved transporttid forstås den tid, der går ved transport fra Glostrup station til hjemmet ved benyttelse af kollektive transportmidler under nærmere angivne forudsætninger vedrørende ventetider ved skift fra et befordringsmiddel til et andet o.s.v..

I tabel III.28 er gengivet undersøgelsens hovedresultater. Foruden oplysninger om transporttiderne ved brug af kollektive transportmidler er angivet, hvor stor en del af de beskæftigede, der benytter privat automobil ved transporten. For de pågældende vil de her opgivne transporttider - beregnet ud fra brugen af kollektive transportmidler - således ikke være de faktiske transporttider. Grundet tidsbesparelsen ved brug af privat automobil vil der kunne være tale om endog betydelige afvigelser fra tabellens angivelser.

Tabel III.28: Procentvis fordeling af ansatte efter transporttid, køn og transportmåde (industrivirksomheder i Glostrup og Brøndbyerne).

	rejsetid			
	under 1 time	1 - 1½ time	over 1½ time	samtlige
	pct.	pct.	pct.	pct.
Mænd	42,9	25,4	31,7	loo,o
Kvinder	65,1	16,3	18,6	loo,o
Samtlige	49,o	22,9	28,1	loo,o
Bilprocent	28,5	47,8	63,7	42,7

Kilde: "Tabes den vundne fritid på vejen", tabel II og III.

Rejsetiden er som nævnt opgjort fra Glostrup station. Ifølge redegørelsen udgør tillæget i transporttider herfra og til arbejdspladserne gennemsnitlig cirka lo minutter hver vej. Til de beregnede transporttider angivet i tabel III.28 skal således lægges cirka 2o minutter dagligt svarende til

1) "Tabes den vundne fritid på vejen", Glostrup-Brøndbyernes industrisammenslutning, 1966. Selv om undersøgelsen således er ti år gammel, siger den utvivlsomt noget væsentligt om et aktuelt problem.

transporten fra station til arbejdsplads og tilbage. Konklusionen af undersøgelsen bliver da, at ved brug af kollektive transportmidler ville lige godt halvdelen af samtlige beskæftigede have transporttider på over én time og tyve minutter. Godt en fjerdedel af alle beskæftigede ville endog have transporttider på mere end én time og halvtreds minutter daglig. Som det imidlertid også vil fremgå af tabellen, var det dog kun lige godt en tredjedel af de beskæftigede i denne gruppe, der ikke benyttede privat automobil ved transnorten. De faktiske rejsetider bliver herved langt mindre, end tabellen giver udtryk for. 0g efter undersøgelsens gennemførelse er "bilprocenten utvivlsomt gået yderligere i vejret. Disse tal synes i øvrigt at pege i retning af, at hvad angår lokaliseringsmønster for bolig og arbejdsplads er samfundet allerede nøje knyttet til de individuelle transportmidler i form af personbilen.

Medens ovenstående redegørelse vedrørende forbrugets udvikling og aktuelle forbrugerforhold har været under udarbejdelse, er udsendt "Betænkning om en statistisk belysning af forbrugerkreditområdet" (Betænkning nr. 707, april 1974). I denne betænkning er, som det fremgår af betænkningens titel, indeholdt et omfattende materiale til belysning af forbrugerkreditten. På baggrund heraf er det ikke fundet påkrævet at inddrage denne emnekreds i nærværende redegørelse.

Blandt det mangefold af betænkninger m.v., der behandler spørgsmål, der er berørt i det foregående, kan endvidere som en særlig aktuel fremstilling nævnes lukkelovskommissionens betænkning og de hertil knyttede bilag. Heri er blandt andet publiceret en række af lukkelovskommissionen foranstaltede undersøgelser omkring den tidsmæssige fordeling af husholdningernes indkøb, omsætningens fordeling over åbningstider o.s.v.

Endelig er i tilknytning til PP II - perspektivplanredegørelse nr. II - som bilag I udsendt en særlig redegørelse med titlen "Udviklingstendenser i husholdningernes forbrug". Mellem nærværende redegørelse og nævnte bilag til PP II forekommer en delvis overlapning. En del af de ovenfor fremdragne tal og beregninger er således allerede på denne måde blevet publiceret.

IV. Forbrugerproblemer og forbrugerpolitik.

1. Indledning.

Efter i det foregående at have omtalt væsentlige træk af forbrugets udvikling på langt og på kort sigt (afsnit II) og karakteristiske træk af det aktuelle forbrugsmønster (afsnit III) skal i det følgende begreberne forbrugerproblemer og forbrugerpolitik tages op til betragtning.

Her frembyder sig to - tilsyneladende meget forskellige - måder at nærme sig stoffet på.

Én måde ville være at opstille et register over en række aktuelle problemer, der indgår i debatten om forbrugerpolitikken. Med denne oversigt som grundlag kunne man herefter prøve at systematisere problemerne og i øvrigt gå i gang med en analyse af de enkelte spørgsmål og deres indbyrdes sammenhæng.

En anden mulighed ville være at tage udgangspunkt i en eksisterende teoridannelse - f.eks. økonomisk teori - og heri søge indplaceret og afgrænset en særskilt problemkreds, der kunne henføres under betegnelsen "forbrugerpolitikkens teori". Med udgangspunkt i en systematik, der i hvert fald i et vist omfang kunne hentes fra eksisterende teori, kunne herefter søges opstillet en oversigt over aktuelle forbrugerpolitiske spørgsmål.

Den første af disse fremgangsmåder, der måtte tage udgangspunkt i en række af tidens forbrugerproblemer, må på forhånd forekomme at være den mest direkte. Her går man lige til sagen, og en sådan behandling af stoffet vil byde på den fordel, at fremstillingen ikke nødvendigvis må tynges af hyppige henvisninger til f.eks. teoretisk økonomi. Over for dette står imidlertid, at det ved at vælge den anden fremgangsmåde, altså at tage udgangspunkt i teoridannelsen, vil være lettere at indplacere forbrugerproblemerne i en videre sammenhæng, og ved at tillempe eksisterende teorier vil det måske vise sig muligt at skyde genvej til en mere dækkende og sammenhængende analyse af forbrugerproblemerne.

Mellem disse to fremgangsmåder i bestræbelserne **for** at udskille et område under betegnelsen "forbrugerpolitikkens teori" består ikke nødvendigvis et modsætningsforhold. Tværtimod må det

forekomme ønskeligt, at de begge tages i anvendelse i det videre arbejde med forbrugerproblemerne. Skal de teoretiske overvejelser vise sig anvendelige for løsning af aktuelle opgaver, må arbejdet med teorien have nær tilknytning til praktiske problemer. Men skal de teoretiske overvejelser føre frem til skabelsen af et særskilt, sammenhængende forskningsområde, er det også nødvendigt at indplacere problemerne i en videre sammenhæng, og hvormed ikke blot tænkes på den økonomiske videnskab, men også på f.eks. psykologi og sociologi.

ønskes der f.eks. argumenteret for skabelsen af særlige forskningsmæssige institutioner til undersøgelse af forbrugerpolitiske spørgsmål, forekommer det således påkrævet med indgående overvejelser omkring forholdet til beslægtede forskningsområder og -institutioner. Ønskes der argumenteret for etablering af undervisning på de højere undervisningsinstitutioner inden for dette område, forekommer det på samme måde nødvendigt, at der gives en indgående karakteristik af et sådant nyt område i forhold til allerede eksisterende undervisningsområder.

Efter en sådan indledende gennemgang af spørgsmålet om udskillelsen og afgrænsningen af en særskilt problemkreds under betegnelsen "forbrugerpolitikkens teori", vil nogle hovedbestanddele af denne problemkreds blive skilt ud. Der er her alene tale om at give en oversigt over problemkredsens indhold, ikke at foretage en gennemgang af problemkredsens enkelte bestanddele. Der vil således ikke blive gjort forsøg på at trække enkelte aktuelle problemstillinger ud til mere indgående behandling. Herom henvises til kommissionens betænkninger.

2. Forbrugerpolitik som forbrugerpolitikkens teori

Ord som f.eks. socialpolitik og landbrugspolitik indeholder en flertydighed.

Der kan f.eks. være tale om, at regering og folketing beskyldes for at lægge for ringe vægt på socialpolitikken eller landbrugspolitikken. Hvad der menes, vil almindeligvis nok være, at den førte politik i ringe grad tilfredsstiller dem, der står som modtagere af de pågældende offentlige ydelser eller som udøvere af vedkommende erhverv. Henvisningen til f.eks. socialpolitikken skal således tages som udtryk for, at en vis synsmåde i for ringe grad er blevet tilgodeset. Henvisningen til det socialpolitiske hensyn synes ved nærmere eftersyn at tjene det formål

at skabe sympati for gruppens synspunkter. Begrebet taget i denne forstand gør næppe krav på større præcision. Det er et led i den politiske agitation og meningsdannelse og peger herved hen mod begrebet taget i dets anden betydning.

Ordene socialpolitik og landbrugspolitik bruges nemlig samtidig som henvisning til en politisk og retslig tilstand. Med socialpolitik taget i denne betydning tænkes på et kompleks af beslutninger - typisk i form af love - der fastlægger et vist regelsæt, jfr. i øvrigt nedenfor. Endelig kan med socialpolitik forstås noget tredje, nemlig læren om socialpolitikken eller socialpolitikkens teori. Her, i denne sidste sammenhæng, opfattes ordet som betegnelsen for en videnskabelig disciplin, nemlig læren om socialpolitikken. Det er denne sidste betydning af ordet forbrugerpolitik, der i det følgende vil blive lagt til grund. I konsekvens heraf vil derfor spørgsmålet om afgrænsningen af, hvad der kunne betegnes som "forbrugerpolitikkens teori" blive taget op til drøftelse.

Først skal dog mindes om, at det ikke på videnskabeligt forpligtende måde lader sig gøre at fastslå, hvorledes et begreb defineres. Alt efter hvilke formål, der søges tilgodeset, kan man nå til forskellige resultater. Det spørgsmål, der trænger sig på, er derfor, hvilke formål begrebet tønkes at skulle tjene.

For lovgivningsmyndigheden består ikke et afgrænsningsproblem i den forstand, at der eksisterer en særlig gruppe af "forbrugerproblemer", der nødvendigvis skal holdes ude fra andre problemer. Forskellige lovgivningsområder henhører godt nok under forskellige ministeriet, og der kan i lovgivningsarbejdet være tradition for, at bestemte emner behandles i bestemte udvalg og organer. Men politikerne er lige fuldt i deres gode ret til i beslutningsprocesserne at lade forsvarspolitik, skattepolitik og uddannelsespolitik gå op i en højere enhed. Selv de mest vellykkede forsøg på at opstille stringente og udtømmende beskrivelser af, hvad der måtte lægges i begreber som socialpolitik og forbrugerpolitik, kunne således ikke med føje betinge et krav om, at den lovgivende forsamling skulle skille de to problemkomplekser ud til isoleret behandling og stillingtagen.

Hvad samfundsvidenskaberne har at sætte til rådighed for lovgiverne, er således ikke en samling større og mindre kasser, hvis indhold, lovgiverne derefter har at holde ude fra hinanden. Det, samfundsvidenskaberne kan byde på, er et værktøj i form af en analyseteknik, f.eks. i form af kendskab til sammenhænge. Som professor Jørgen S. Dich om socialpolitikken har udtalt, at der ikke i samfundet findes særlige socialpolitiske problemer, men at samfundsproblemerne bl.a. kan betragtes under en socialpolitisk synsvinkel, kunne det også siges, at der ikke findes særlige forbrugerpolitiske problemer, men at samfundsproblemerne bl.a. kan betragtes under en forbrugerpolitisk synsvinkel. Over for dette kunne da indvendes, at problemet for forbrugerpolitikkens vedkommende jo netop er, at der ikke findes en sådan veletableret, videnskabelig disciplin med en velfyldt værktøjsskuffe.

Som der i samfundets produktionsvirksomhed i øvrigt gør sig en vidtdreven arbejdsdeling gældende med hertil svarende udskillelse af særlige specialer, gør der sig også inden for samfundsvidenskaberne en sådan arbejdsdeling og specialisering gældende. Uden i øvrigt at optage en nærmere drøftelse af disse spørgsmål skal fremhæves, at et samfundsvidenskabeligt speciale almindeligvis vil være kendetegnet ved, at det støtter sig til en delvis fælles afgrænset faktuel viden, at det pågældende område har opbygget et nuanceret begrebsapparat, ajt det råder over analytisk specialværktøj i øvrigt, og at de samfundsproblemer, faget behandler, henhører under institutioner af et vist ensartet præg.

Hvor det drejer sig om en veletableret videnskabelig disciplin, kan man slå efter i lasrebøger m.v. inden for faget, og her konstatere, hvad den pågældende disciplin efter gængs antagelse på det aktuelle tidspunkt dækker over. Vil man vide, hvad den socialpolitiske videnskab drejer sig om, kan man studere indholdsfortegnelsen til nogle standardværker i faget. Man vil her kunne finde en betydelig fælles arbejdsmark. Ud over det fælles gods, vil man endvidere kunne konstatere visse afvigelser i emnevalg og analysemåder, repræsenterende problemer, der er på vej ud af og ind i den fælles bagage.

Hvor det drejer sig om en ny videnskabelig disciplin, altså et fag, der først er ved at finde sin plads, bliver der ikke på samme måde faste holdepunkter for, hvad der skal lægges i fagbetegnelsen. Her kan med en vis ret hævdes, at det nye fag er, hvad det gøres til. Denne situation synes at svare til den, hvori forbrugerpolitikkens teori befinder sig. Der er da heller ingen grund til at vente sig, at der som resultat af kort tids forskningsmæssig indsats eller som resultat af et kommissionsarbejde lader sig udskille en velafgrænset videnskabelig disciplin med et veludrustet arsenal af videnskabeligt værktøj.

3. Forbrugerpolitikkens teori og gængs økonomisk teori

Som udgangspunkt for overvejelserne om afgrænsningen af forbrugerpolitikkens teori skal opregnes nogle hyppigt forekommende kritikpunkter mod problemstillinger og synsmåder i gængs økonomisk teori. Blandt meget andet kritiseres teorien for

a. at beskæftige sig for meget med materialistiske problemstillinger domineret af et meget snævert produktions- og forbrugsbegreb,

b. at være for snævertsynet ved at bortse fra en række produktionsomkostninger i form af medgåede naturressourcer og såkaldte miljøværdier,

c. at være for individualistisk orienteret i den forstand, at individets indsats og bestræbelser anskues på en måde, hvor den enkelte oplever sig stærkt isoleret af omgivelserne, samt i tilslutning hertil

d. at være for stærkt præget af en decentraliseret opfattelse af økonomien, hvor overordnede - såkaldte samfundsmæssige- målsætninger ikke indgår med tilstrækkelig vægt,

e. at være for centralistisk i den forstand, at teorien i for høj grad tager udgangspunkt i problemerne, som de tager sig ud for de centrale, bureaukratiske magtorganer,

f. at være for erhvervsorienteret, således at samspillet mellem forbrug og produktion i for høj grad anskues fra erhvervsside samt

g. at være for snævert knyttet til eksisterende forhold, således at spektret af problemstillinger og valgmuligheder bliver for snævert med det resultat, at teorierne hermed kommer til at virke konserverende på samfundet.

Andre kritikpunkter kunne være trukket frem. Her er **alene nævnt kritikpunkter, der mere direkte peger hen mod den uspecificerede problemkreds, der går under betegnelsen forbrugerproblemer.**

I det følgende vil blive anlagt det hovedsynspunkt, at et væsentligt særkende for den forbrugerpolitiske teori må være, at den tager sit udgangspunkt i problemerne, som de tager sig ud anskuet fra husholdningsside. Bag dette ligger - jævnfør den efterfølgende diskussion - en akcept **af det synspunkt, at fremherskende dele af gængs økonomisk teori i overvejende grad er udviklet med udgangspunkt i problemerne,** som de tager sig ud fra virksomhederne - og til en vis grad også fra de centrale økonomisk-politiske instanser. På tværs **af denne sondring mellem økonomien anskuet fra virksomhedsside og økonomi anskuet fra husholdningsside vil blive anlagt en sondring mellem økonomi anskuet på makroplan og økonomi anskuet på mikroplan.**

Konfronteres de to her nævnte sondringer - der som nævnt vil blive taget op til mere indgående behandling i **det** følgende - med hinanden, fremkommer følgende fire hovedområder for teoridannelserne:

1. Teorier om makroøkonomiske problemer anskuet fra virksomhedsside,
2. Teorier om makroøkonomiske problemer anskuet fra husholdningsside,
3. Teorier om mikroøkonomiske problemer, anskuet fra virksomhedsside,
4. Teorier om mikroøkonomiske problemer anskuet fra husholdningsside.

Med henblik på en indplacering af forbrugerpolitikkens teori i forhold til gængs teori behandles i det følgende først spørgsmålet om forholdet mellem virksomhedsorienteret teori og

husholdningsorienteret teori. Derefter drøftes kort betydningen af, at der udvikles en mere husholdningsorienteret teori til støtte for den såkaldte makroteori, jfr. i øvrigt nedenfor.

4. Forholdet mellem virksomhedsorienteret teori og husholdnings-orienteret teori.

Bag ønsket om at fremhæve denne sondring mellem virksomhedsorienteret teori og husholdningsorienteret teori ligger som nævnt ikke den opfattelse, at gængs teori ikke har interesseret sig for husholdningernes forhold. Tværtimod har husholdningerne været viet stærk interesse i teorierne, f.eks. i forbindelse med teorier om prisdannelsen og teorier om forbrugs- og opsparingsadfærd. Selv i tilfælde af, at de økonomiske teorier havde haft et meget snævert erhvervsmæssigt sigte, havde det været slet teori, om ikke de havde givet anledning til indgående overvejelser omkring husholdningernes indplacering i teorierne. Det må for økonomisk teori som anvendt videnskab i f.eks. virksomhedsledelse være afgørende nødvendigt med en udbygget og nuanceret opfattelse af samspillet mellem virksomheder og husholdninger. Hertil kommer, at centrale dele af økonomisk teori er udbygget under omstændigheder, hvor varetagelse af husholdningernes interesser må antages på tungtvejende måde at have motiveret forskningsindsatsen. Det gælder således nuanceringen af prisdannelsesteorien, der må ses i forbindelse med gennemførelsen af foranstaltninger til imødegåelse af monopoler og konkurrencebegrænsende foranstaltninger i erhvervslivet.

Når sondringen mellem virksomhedsorienteret teori og husholdningsorienteret teori her er fremhævet som væsentlig for afgrænsning af området for forbrugerpolitikkens teori, ligger imidlertid den opfattelse bag, at der ikke forekommer at være tilnærmelsesvis symmetri i forholdet mellem den virksomhedsorienterede teoridannelse og den husholdningsorienterede teoridannelse. For nok har økonomisk teori beskæftiget sig med husholdningernes forhold og problemer. Men alt efter fra hvilket udgangspunkt problemerne anskues, vil de også kunne fremtræde på forskellig måde. Hvis man beder en afvandingsekspert og en ornitolog beskrive en ådal, vil de ikke hæfte sig ved de samme træk i landskabet. Og på samme måde vil der også være forskel mellem, hvad TV-producenten og TV-køberen hæfter sig ved, når TV-markedet tages op til nærmere betragtning.

Når det ovenfor er blevet hævdet, at der ikke er symmetri mellem den virksomhedsorienterede teoridannelse og den husholdningsorienterede teoridannelse, kan flere argumenter anføres til støtte herfor.

De institutionelle og organisatoriske rammer i samfundet har været sådanne, at personer med økonomisk-teoretisk uddannelse ifølge sagens natur har fundet ansættelse i erhvervslivet. Selv om der ikke heri skal ligge en påstand om, at kandidaterne fra de økonomiske studier har tilfredsstillet erhvervslivets ønsker og behov, må der i dette forhold dog ligge en antagelse om, at dette kan have været med til at præge teoriernes udvikling. I organisatorisk og institutionel henseende har husholdningerne været præget af deres meget store antal og - hvad der er nok så væsentligt - deres hver især meget ringe størrelse. Føjes hertil, at husholdningerne som gruppe betragtet har været ringe organiseret, medens de i forvejen større erhvervsvirksomheder har været langt bedre organiseret i form af branchemæssige sammenslutninger m.v., ligger heri også en sandsynliggørelse af og forklaring på, at teoretisk økonomi i overvejende grad har udviklet sig med henblik på at tilgodese erhvervenes, erhvervsorganisationernes og centraladministrationens behov. Det er vel i øvrigt netop fremkomsten af såkaldte forbrugerorganisationer, der har været en af de pådrivende kræfter for en udvikling og systematisering af, hvad der her er betegnet som forbrugerpolitikkens teori.

Yderligere en omstændighed af generel natur, der taler for den omtalte mangel på symmetri i den økonomiske teoridannelse, skal fremdrages. Hermed tænkes på det forhold, at en lang række af de mest markante teknologiske fremskridt i den økonomiske udvikling inden for det sidste par hundrede år først har sat sig igennem i virksomhedssektoren, hvorfra de har givet anledning til en uoverskuelig vekselvirken med husholdningssektoren. Det var virksomhederne, der tog dampmaskinen i anvendelse, og ikke husholdningerne, det var virksomhederne, der blev aftagere af maskinindustriens nye produkter, og det blev virksomhederne, der udsattes for kraftige koncentrationstendenser med heraf følgende fald i deres antal og øgede ledelsesproblemer i forbindelse med drifts- og anlægsmæssige afgørelser. Selv om et centralt spørgsmål i den økonomiske teori har været at forklare produktionsfaktorernes allokering mellem for-

skellige anvendelsesmuligheder og i forbindelse hermed produktionsstrømmens sammensætning og de relative priser, forekommer det berettiget at hævde, at det i første række må have været problemerne anskuet fra virksomhedsside, der påkaldte sig opmærksomhed hos datidens økonomer.

Over for den påstand, at den økonomiske teoridannelse har haft overbalance i retning af de virksomhedsorienterede teorier, kunne den indvending gøres gældende, at netop den såkaldte velfærdsteori har beskæftiget sig indgående med spørgsmålet om forenelighed af interesser og målsætninger, som de tager sig ud anskuet henholdsvis fra husholdninger og virksomheder. Det er her vist, hvorledes der under visse specielle forudsætninger består en overensstemmelse mellem virksomhedernes og husholdningernes interesser. Problemet er imidlertid, om velfærdsteorierne på synderligt konkret måde har været i stand til at tilgodese behovet for analyser af de økonomiske problemer anskuet fra husholdningsside.

I bogen "Videnskab og velfærd i økonomisk politik" (Kh. 1958) skriver professor P. Zeuthen (side 3o) - og det bemærkes, at understregningen er overført fra den citerede tekst:

"Fælles for de forskellige velfærdsteorier er, at de tager sigte på menneskenes lykke, nytte, tilfredsstillelse, ønsker eller præferencer i modsætning til upersonlige principper som retfærdighed eller opfyldelse af religiøse eller filosofiske forskrifter".

Som det vil ses, har det for Zeuthen været et kendetegn for velfærdsteorierne, at de "tager sigte på menneskenes lykke, nytte . . . ". Da velfærdsteorierne imidlertid hidtil/ bevæget sig på et meget højt abstraktionsniveau, og endvidere beskæftiget sig med problemstillinger af mere overordnet karakter, synes velfærdsteorierne ikke at svare **til,** hvad der her er betegnet som mikroteori anskuet fra husholdningsside. Mere rimeligt synes velfærdsteorien måske at kunne rubriceres under betegnelsen makroteori anskuet fra husholdningsside.

Man kunne spørge, om ikke økonomiske specialfag som f.eks. konsumentøkonomi og afsætningsøkonomi kunne betegnes som husholdningsorienteret teori.

I indledningen til lærebogen i faget konsumentøkonomi ved Handelshøjskolen i København, skriver forfatteren :

"I de senere år har den driftsøkonomiske teori været i kraftig udvikling, og det gælder ikke mindst i afsætningsøkonomien. I denne forbindelse erkendes det med voksende styrke, at en viden om behovene er af stor betydning for det konkrete afsautningsarbejde.

I fortsættelse af konsumenternes behov er det dernæst af stor vigtighed at skaffe sig viden om adfærden i forbindelse med vareanskaffelsen. Herunder hører spørgsmålene om, hvilke dispositioner, konsumenterne træffer, og om disse dispositioner gennemføres på grundlag af overvejelser, vanemæssigt eller måske på grundlag af indskydelser.

Det samlede billede af konsumenternes motivationer og adfærd må derfor nærmere belyses i en deskriptiv konsumentteori til brug for afsætningsøkonomien".

Når dette citat er valgt, er det for at vise, at selv de steder, hvor mikroøkonomien mest direkte beskæftiger sig med husholdningernes forhold, sker dette på en måde, hvor det om teorien oplyses, at den udformes "til brug for afsætningsøkonomien" , hvor det jo netop i ordet "afsætningsøkonomien" tilkendegives, at problemerne anskues fra virksomhedernes side.

Som andre eksempler på, at hensynet til husholdningerne har indtaget en forholdsvis tilbagetrukken plads i teoridannelsen, skal nævnes de såkaldte forureningsproblemer og lokaliseringsproblemer.

Forureningsproblemerne er ikke nogen nyskabelse, hverken i praksis eller i teorierne: under betegnelsen "external diseconomies" har problemstillingen været inddraget i teoretisk økonomi i snart hundrede år. Med external diseconomies tænkes på det forhold, at den ene virksomheds produktionsomfang øver indflydelse på den anden virksomheds produktionsforhold på en sådan måde, at øget produktion i den ene virksomhed fører til faldende produktion og hermed øgede omkostninger i den anden virksomhed. Disse problemer blev imidlertid i økonomisk teori i lang tid blot behandlet som interessante sær-

l) Karen Gredal: Moderne forbrugeres motiver og adfærd,2.rev. udg. Kh. 1971.

tilfælde. Et beslægtet problem forekommer ved behandlingen af lokaliseringsmæssige spørgsmål. Her anlægges utvivlsomt ofte det synspunkt, at det alene er omkostninger, der løber på, inden varerne overgår til husholdningssektoren, der interesserer. Dette indebærer, at overførsel af funktioner fra virksomhedssektor til husholdningssektor i sig selv vil fremtræde som rene netto-besparelser. Anderledes, hvis omkostninger, der påløber i husholdningssektoren - f.eks. i form af øget tidforbrug ved varetagelse af transportfunktioner - inddrages i det samlede omkostningsbegreb. I så fald ville lokaliseringsmæssige foranstaltninger, der var tænkt som omkostningsformindskende, måske kunne komme til at fremtræde som omkostningsforøgende. Hvis forbrugerne i praksis blev stillet over for valget mellem flere former for lokaliseringsmæssige løsninger, kunne det hævdes, at de måtte gennem afvejninger mellem lavere varepriser og større transportbesvær på den ene side stillet over for højere varepriser og mindre transportbesvær på den anden. Men måske forbrugerne slet ikke bliver stillet over for et sådant valg. Gennem byplanmæssige beslutninger er lokaliseringsproblemet måske blevet præjudiceret på en måde, så der slet ikke bliver lejlighed til at tilkendegive nogen præferencer.

Den her anførte kritik af gængs økonomisk teori for traditionelt i overvejende grad at tage sit udgangspunkt i virksomhedernes situation, kan som en mere positiv kritik formuleres som et ønske om, at der tilvejebringes en højere grad af symmetri i indplaceringen af henholdsvis virksomheder og husholdninger i teorien. Når spørgsmålet om forholdet mellem erhvervsøkonomien og forbrugerpolitikkens teori her er karakteriseret som et spørgsmål om tilvejebringelse af symmetri i teoridannelsen, er dette i første række gjort for at betone samarbejdsmulighederne mellem de to betragtningsmåder. Hermed er på den ene side tænkt på de muligheder, forbrugerpolitikkens teori vil have for at gøre brug af erhvervsøkonomiens analyseteknik i tillempet form. På den anden side er tænkt på den funktion, forbrugerpolitikkens teori vil kunne varetage ved at tilføre bl.a. erhvervsøkonomien en ny kritisk dimension.

I erhvervsøkonomien er udviklet teorier om virksomhederne anskuet fra virksomhedsside og husholdningerne anskuet fra virksomhedsside. Endvidere er udviklet teorier om samspillet

mellem de to sektorer, som det tager sig ud anskuet fra virksomhedernes side. Få samne måde må man da forestille sig, at der i forbrugerpolitikkens teori udvikles teorier om henholdsvis virksomhedssektor og husholdningssektor, ligesom der i forbrugerpolitikkens teori må udvikles teorier om samspillet mellem de to sektorer.

Anlægges endvidere den betragtningsmåde, at husholdningerne funktionsmæssigt cyder på betydelig lighed med produktionsvirksomheder - omend de som sådan er præget af drift i ringe skala - skulle der være mulighed for at overføre betydelige dele af erhvervsøkonomiens analyseteknik på forbrugerpolitikkens teori. Således vil produktions-- og oirkostningsteori, som den behandles i erhvervsøkonomien kunne søges tilpasset husholdningernes forhold og problemer. Et frugtbart forskningsområde vil det formentlig være at søge at tilpasse problemstillinger og erfaringer omkring virksomhedernes indbyrdes omsætning af produktionsmidler - maskiner og halvfabrikata - til spørgsmålet om husholdningernes anskaffelser fra virksomhedssektoren. Det er jo her netop et karakteristisk træk, at en del af de problemer, der kan påvises hos husholdningerne i henseende til manglende viden, sammenligningsgrundlag,

kvalitetsbevidsthed m.v. ved foretagelse af indkøb, ikke gør sig gældende i sanme grad, når det drejer sig om virksomhedernes indkøb af råstoffer, halvfabrikata og maskiner. Problemet bliver da at tilvejebringe organisatoriske rammer, der letter indhøstningen af en række af de fordele, der gør sig gældende i virksomhedernes indbyrdes forhold. Lignende betragtninger kunne i øvrigt gøres gældende omkring spørgsmålet om produktudvikling, produktionsvejledning m.v., jfr. i øvrigt følgende afsnit om indholdet af forbrugerpolitikkens teori.

Konklusionen af ovenstående betragtninger vedrørende forholdet mellem virksomhedsorienteret teori og husholdningsorienteret teori synes da at blive

at gængs økonomisk teori af historiske grunde i overvejende grad har taget udgangspunkt i virksomhedernes forhold og problemer,

at der spores et voksende behov for, at der ved siden af den erhvervsorienterede betragtningsmåde anlægges er. husholdningsorienteret betragtningsmåde,

at dette kan udtrykkes som et ønske om, at der tilvejebringes en højere grad af symmetri mellem virksomhedernes og husholdningernes indplacering i teorierne,

at der må kunne ventes etableret en vis arbejdsdeling mellem de to teoridannelser, den virksomhedsorienterede og den husholdningsorienterede, således at studiet af virksomhedernes interne forhold hovedsagelig overlades erhvervsøkonomien samt at husholdningernes interne forhold hovedsagelig overlades forbrugerpolitikkens teori,

at der etableres et nært samarbejde mellem de to analyseformer, hvilket blandt andet indebærer, at den husholdningsorienterede teori tilfører erhvervsøkonomien en ny dimension samt

at der omvendt i den videre udvikling af den husholdningsorienterede teori drages fordel af mulighederne for overførsel og tillempning af analyseformer, udviklet inden for erhvervsøkonomien.

5. Forholdet mellem makroteori og forbrugerpolitikkens teori.

Direkte oversat betyder makroøkonomi og mikroøkonomi økonomi i det store, henholdsvis økonomi i det små - med heraf følgende problemer med at fastslå, hvad der er stort og småt. En fast, teoretisk klar grænsedragning foreligger ikke. Et karakteristisk træk for makroteori og makropolitik er, at den vedrører stærkt opsummerede størrelser som f.eks. beskæftigelsesgrad, prisniveau, betalingsbalance, det samlede investeringsniveau, nationalproduktets vækstrate o.s.v.. Der er altså tale om størrelser, der rækker ud over et enkelt varemarked, en del af arbejdsmarkedet o.s.v..

Karakteristisk for disse forhold er, at de styringsmæssige funktioner henhører under centrale samfundsorganer. Det[1] falder uden for den enkelte virksomheds og den enkelte husholdnings mulighed isoleret at øve kendelig indflydelse på disse forhold. I det højt organiserede samfund består ganske vist mulighed for, at centrale organer på arbejdsmarked og i erhvervsliv uden om de politiske organer øver en vis indflydelse på de makroøkonomiske størrelser, jfr. således de tilbagevendende drøftelser om iværksættelse af en indkomstpolitik. Men ej heller i disse tilfælde er tale

om, at de enkelte husholdninger træffer beslutninger om makroøkonomiske forhold.

Faslles for de makroøkonomiske størrelser er i øvrigt, at de er af en karakter, så der bestar en ofte meget nær indbyrdes sammenhæng mellem dem. Som eksempel herpå kan f.eks. nævnes størrelser som beskæftigelsesniveau, pris- og lønudvikling, forbrug og betalingsbalance. Dette indebærer yderligere, at makroøkonomisk teori er stærkt præget af overvejelser vedrørende vekselvirkninger mellem forskellige størrelser. Netop det forhold, at mikroteorien behandler mere afgrænsede dele af økonomien - f.eks.forholdene for enkelte virksomheder eller enkelte, snævert afgrænsede varemarkeder - indebærer, at problemet om sådanne afsmitninger på andre områder af økonomien og heraf følgende eventuelle vekselvirkninger ikke bliver så fremherskende i mikroteorien.

Endelig må—nævnes, at makroteori i konsekvens af ovenstående som økonomisk-politisk værktøj må støtte sig til et delvis fælles indblik af statistisk, institutionel og lovgivningsmæssig art i f.eks. det offentliges udgifts- og indtægtsforhold, i forhold vedrørende penge- og kreditvæsen, udenrigsøkonomi o.s.v..

En del af de synspunkter, der ligger bag den tiltagende interesse for en mere husholdningsorienteret opfattelse af økonomien på mikroplan, peger utvivlsomt også hen mod at anlægge tilsvarende synspunkter på makroteorien. Som et modstykke til interessen i forurenings- og miljøproblemer kan på makroniveau nævnes den tiltagende kritik af gængse nationalregnskabsmål som udtryk for velstandsudviklingen. Beskæftigelsesproblemets dominerende stilling i den nyere tids udvikling inden for makroteorierne kan ligeledes tages som et udtalt tegn på, at makroteori allerede har bevæget sig et meget langt stykke i retning af at interessere sig for de makroøkonomiske problemer, **som de opleves** af **husholdningerne. Interessen for den såkaldte velfærdsteori må, jfr. omtalen ovenfor, tages som udtryk** for **et ønske om at inddrage "mennesket" - som Zeuthen udtrykte sig - mere direkte i teorierne.**

Meget tyder dog på, at vi kun har set begyndelsen til en sådan nyorientering af teorierne. Som konkrete eksempler på områder, hvor en husholdningsorienteret teori må ventes at **kunne** stimulere makroteoriens udvikling, skal her nævnes tre problemstillinger. Det første vedrører omkostningsbegrebet i forbindelse med offentlige ydelser. Det andet vedrører forde-

lingspolitikken. 0g det tredje vedrører udbygningen af daginstitutioner for børn.

Som nævnt kan husholdningerne anskues som produktionsvirksomheder - omend de som sådan er præget af drift i meget ringe skala, ligesom de er præget af, at de producerer uden for pengeøkonomien. Spørgsmålet om forholdet mellem den virksomhed, der foregår inden for pengeøkonomien, og den virksomhed, der foregår uden for pengeøkonomien, d.v.s. i husholdningerne, må ventes at komme til at indtage en stadigt mere central plads i finanspolitikkens teori som følge af de incitamenter, det høje skatte- og afgiftsniveau indeholder for husholdningerne til at sætte en voksende del af deres ressourcer til rådighed uden for pengeøkonomien. Det høje skatte- og afgiftsniveau virker som en "skat på arbejdsdeling", og de "forvridninger" i anvendelsen af produktionsressourcerne, der her er tale om, kan udløse behov for et nyt 'omkostningsbegreb i forbindelse med analysen af det offentliges aktiviteter. Men et sådant udvidet omkostningsbegreb, der tager hensyn til forskydning af aktiviteter fra virksomhedsøkonomien over i husholdningsøkonomien,må nødvendigvis støtte sig på indgående analyser af den produktion, der finder sted i husholdningerne. Skal de hidtil meget uklare og ufrugtbare diskussioner om bristepunktet for skatteudskrivningen afløses af mere indsigtsfulde overvejelser, er det vanskeligt at se, at det kan gøres, uden et sådant nært samarbejde mellem gængs makroteori og husholdningsorienteret teori.

Som et andet område inden for makroteori og makropolitik, hvor der vil blive følt et voksende behov for ved udformningen af den økonomiske politik at støtte sig til forskningsresultater i den husholdningsorienterede mikroteori,skal nævnes fordelingspolitikken. En del taler for, at man i fordelingspolitikken i stigende grad vil få blik for, at det ikke blot er forskelle i pengeindkomster og muligheden for erhvervelse af pengeindkomster, der påkalder sig interesse. Personlige egenskaber, der giver sig udslag i mulighed for erhvervelse af en forholdsvis høj pengeindkomst, kommer antagelig også den pågældende til gode, når forbrugerrollen skal varetages. Herved vil der kunne blive tale om, at forskelle i indkomster projiceres op, når vi fra at betragte individernes pengeindkomst går over til at betragte deres samlede velstandsniveau. Omvendt kunne man

også forestille sig, at betydelige forskelle i pengeindkomster undertiden kompenseres af modsat rettede forskelle i evne og faktiske muligheder for at varetage den tidkrævende forbrugerrolle. Skal sådanne problemer inddrages i fordelingspolitikkens interessesfære, må det nødvendigvis forudsætte, at de fordeiingspolitiske analyser inspireres af og suppleres med undersøgelser og analyser, der ifølge deres karakter falder centralt inden for området af forbrugerpolitikkens teori.

Disse to eksempler tjener til belysning af, at en mere husholdningsorienteret teori vil kunne styrke analysen af spørgsmål, der ifølge deres karakter må anses for at falde inden for makroteoriens område. Som eksempel på et spørgsmål, der nok må siges at falde på grænsen mellem makro- og mikroteori, men hvor et øget indblik i husholdningernes forhold i hvert fald er påkrævet, kan nævnes spørgsmålet om udbygning af børneinstitutioner. På den ene side er der tale om et problem af central betydning for husholdningernes forhold, for så vidt som adgangen til at få børn passet på en institution kan være en afgørende forudsætning for, at begge forældre tager beskæftigelse uden for hjemmet. På den anden side er der tale om en omkostning, der under **de** nuværende forhold overvejende bæres af det offentlige. For overvejelser on takstpolitik og institutionskapacitet må det være ønskeligt med et mere indgående kendskab til husholdningernes forhold. Den nuværende politik på dette område er præget af en mangfoldighed af målsætninger. Der er tale om pædagogiske mål (det er godt for barnet at gå i børnehave), der er ønsker om økonomisk støtte til børnefamilier., om **andre** fordeiingspolitiske mål (indkomstafhængige tilskud) og arbejdsmarkedspolitiske mål (skaffe mere kvindelig arbejdskraft). For at styrke analysen må det være ønskværdigt med et nærmere kendskab til husholdningernes forhold, og vi står hermed på ny over for en problemkreds, **hvor** såvel husholdningsorienteret teori som makroteorien i et indbyrdes samspil må have noget at byde på.

Endelig kunne nævnes - men hermed forlader vi makroøkonomiens område - at øget forståelse for husholdningernes forhold kunne være med til at fremme en mere service-orienteret holdning hos offentlige myndigheder. Hermed tænkes på

forhold som åbningstider på offentlige kontorer, bedre orientering af borgerne om rettigheder, forenklet sagsbehandling gennem begrænsning af mængden af involverede offentlige kontorer i samme sag, forenklede dokumentationskrav o.s.v.. Bag de nævnte eksempler ligger den gennemgående opfattelse, at det service-synspunkt, traditionel forbrugerpolitik anlægger på virksomhederne, også kunne anlægges over for de offentlige myndigheder for så vidt angår disses forhold til borgerne.

Ovenfor er anført eksempler på, hvorledes en mere husholdningsorienteret betragtningsmåde må antages at kunne bidrage til en styrkelse af den makroteoretiske analyse. På længere sigt synes der derfor også at være grund til at vente, at forbrugerpolitikkens teori vil kunne yde selvstændige bidrag til udviklingen af makroteorierne i en mere husholdningsorienteret retning.

Konklusionen af disse betragtninger omkring forholdet mellem "forbrugerpolitikkens teori" og makroøkonomi forekommer da at være, at makroøkonomien på en række områder må ventes at udvikle sig under indtryk af mere husholdningsorienterende synsmåder, og at det må være en opgave for forbrugerpolitikkens teori at medvirke herved. Over for dette står dog, at makroterorien byder på en række særlige kendetegn, jfr. ovenfor, og at forbrugerproblemerne, som disse traditionelt er blevet opfattet, fortrinsvis peger hen mod, hvad der her er blevet betegnet som mikroteori anskuet fra husholdningsside. Dette aspekt af forbrugerpolitikkens teori vil da også blive tillagt hovedvægten i det følgende.

6. Forbrugerpolitikkens teori - nogle væsentlige problemstillinger.

Som foran omtalt i forbindelse med den summariske gennemgang af de statistiske kilder (side 31) samler den talmæssige viden om forbrugerforholdene sig om husholdningernes indkøb, altså om forbrugsgodernes overgang fra virksomhedssektoren til husholdningssektoren. Når man herfra bevæger sig bort fra selve indkøbet i retning af brugen af det indkøbte, svinder vor talmæssige viden ind.

Bag dette forhold ligger ikke blot tekniske problemer i forbindelse med indsamlingen af oplysninger. Der ligger også problemer af dyberegående karakter.

På forhånd kunne man være tilbøjelig til at vente, at resultaterne af en husholdnings aktiviteter måtte være lettere at gøre op end resultaterne af en erhvervsvirksomheds aktiviteter. Husholdningen er lille og forholdsvis overskuelig. Erhvervsvirksomheden beskæftiger måske hundreder af mennesker, støtter sig til et kompliceret og bekosteligt produktionsapparat og afsætter sine produkter til en vid kundekreds. Ikke desto mindre gør ler sig den forskel gældende mellem den lille husholdning og len store erhvervsvirksomhed, at medens erhvervsvirksomheien i sit regnskab kan finde summariske, talmæssige udtryk for sine resultater, lader tilsvarende udtryk sig ikke opstille til beskrivelse af husholdningens resultat. Når det cvenfor er hævdet, at der bør tilstræbes en højere grad af symmetri mellem virksomhedernes og husholdningernes placering i teoridannelsen, må det således holdes for øje, at der på væsentlige punkter, nemlig med hensyn til opgørelse af resultatet, er brist i mulighederne for at skabe en sådan ligestilling. Her skal fremdrages tre forhold, hvoraf det første repræsenterer en aldeles fundamental forskel.

1) Erhvervsvirksomhederne kan i deres drifts- og anlægsmæssige overvejelser støtte sig til omsætningstal opgjort i beløbsstørrelser. Over for dette står, at husholdningen er sin egen aftager. Formålet med husholdningens virksomhed er at finde i dens "afsætning" til sig selv, d.v.s. i det forbrug og den behovstilfredsstillelse, den giver sine medlemmer adgang til.

2) Erhvervsvirksomhederne kan gøre deres omkostninger op i beløbsstørrelser. Husholdningerne er afskåret fra i samme udstrækning at anstille omkostningsberegninger opgjort i beløbsstørrelser. Por så vidt angår omkostninger ved egen arbejdsindsats henvises den til at arbejde med såkaldte "offeromkostninger" , hvor omkostningen ved en vis tidsanvendelse består i de muligheder, man herved har givet afkald på for at bruge tiden på anden måde.

3) Erhvervsvirksomhederne kan holde produktionsindsats og produktionsresultat ude fra hinanden i den forstand, at valget af produktionsmidler ikke er genstand for en selvstændig målsætning. Anderledes hos husholdningen. "Arbejdets glæde" må i analysen af husholdningerne tildeles en anden plads end i analysen af erhvervsvirksomhederne - omend erhvervsøkonomien i stigende grad delagtiggøres i disse problemer.

Selv om der således gør sig væsentlige forskelle gældende mellem erhvervsvirksomheder og husholdninger i analytisk henseende, vil den opfattelse alligevel blive fastholdt, at det videre arbejde med udviklingen af forbrugerpolitikkens teori med udbytte kan støtte sig til forestillingen om, at der må kunne udvikles en højere grad af symmetri mellem husholdningernes og erhvervsvirksomhedernes indplacering i teorierne.

I det følgende skal ud fra denne grundopfattelse fremdrages nogle væsentlige sider af, hvad ovenfor er omtalt som "mikroteori anskuet fra husholdningsside".

En central inddeling i erhvervsøkonomien er opsplitningen mellem produktionslæren, omkostningslæren og optimeringsproblemet, i erhvervsøkonomien omtalt som bestemmelse af gevinstmaksimum. I det følgende skal kort markeres de problemstillinger, der behandles i hver af de tre dele af teoridannelsen.

1) Produktionslæren er af rent teknologisk karakter. Her behandles spørgsmålet om sammenhængen mellem indsats af produktionskræfter på den ene side og størrelsen af produktionsresultatet på den anden side. Som et typisk og ofte benyttet eksempel på en sådan "produktionsfunktion" kan nævnes beskrivelsen af resultater af gødningsforsøg i landbruget. Mere komplicerede bliver produktionsfunktionerne at overskue og beskrive, når der indgår produktionsfaktorer af mere sammensat karakter som f.eks. menneskelig arbejdskraft, ligesom også produktionsresultatet kan være vanskeligere at gøre op, som f.eks. hvor det drejer sig om resultatet af læreres og advokaters arbejde. Disse komplikationer ændrer dog ikke på det forhold, at de produktionstekniske forhold kan betragtes frigjort af økonomiske overvejelser i den forstand, at man ikke her interesserer sig for, hvad produktionsfaktorerne måtte koste og ikke interesserer sig for, hvad produktionsresultat måtte kunne bruges til, og om der overhovedet er nogen, der vil sætte pris på, at den pågældende produktion kommer i stand.

Kendskab til produktionsfunktionerne har den økonomiske interesse, at de kan bruges til at lokalisere spild, forstået som i teknisk henseende dårlig udnyttelse af produktionsfaktoren. Undgåelse af spild er central i bestræbel-

ser for at økonomisere. Men problemet i den her nævnte forstand er et "teknisk" problem og ikke et problem, økonomer kan ventes at have særlige forudsætninger for at bidrage til belysning af.

2) Omkostningslæren tager udgangspunkt i produktionslæren. Men den går det skridt videre, at den sammenfatter udtrykket for indsatsen af produktionsfaktorer i et fælles benævnt udtryk - omkostningerne. Et sådant sammenfattende udtryk for omkostningerne ved gennemførelsen af et vist produktionsresultat i en given teknik må selvsagt tage sit udgangspunkt i værdiansættelser for de medgåede produktionsmidler. Erhvervsvirksomhederne kan her støtte sig til priserne for produktionsmidlerne.

For enhver kombination af indsatte produktionsmidler bliver det herved muligt at bestemme totalomkostningerne i den fælles måleenhed at angive det hertil svarende maksimale produkt. Omvendt bliver det også muligt at angive de minimale omkostninger ved frembringelse af et givent produkt.

3) Optimeringsproblemet - i erhvervsøkonomien omtalt som spørgsmålet om fastlæggelse af gevinstmaksimum - tager herefter sit udgangspunkt i omkostningslæren. Problemet består for den enkelte virksomhed i at fastlægge det produktionsomfang, der bør tilstræbes for det enkelte produkt. Denne afgørelse træffes i virksomheden ud fra en værdiansættelse for produktet, opgjort i samme måleenhed som omkostningerne. I erhvervsvirksomhederne kan salgspriserne for produktet lægges til grund. Herved er produkt og omkostninger gjort ens benævnte, og det produktionsomfang, der under de givne vilkår giver gevinstmaksimum, lader sig bestemme.

Ovenstående beskrivelse er særdeles forenklet i den forstand, at den forudsætter et overblik og en viden hos virksomheden, som selvsagt ofte ikke vil være til stede. Det væsentlige i den foreliggende sammenhæng er imidlertid, at beskrivelsen henleder opmærksomheden på, at de tre trin i analysen - produktionslære, omkostningslære og gevinstmaksinering - hviler på forudsætninger om produktionstekniske forhold, ressourcetilgang og efterspørgsel for det frembragte produkt.

Beskrivelsen ovenfor gik i øvrigt ud fra, at alt lod sig gøre op i et fælles værdimål, og at virksomhedens målsætning var ensidigt rettet mod opnåelse af maksimal indtjening opgjort i dette værdimål. Som en anden yderlighed kunne man beskrive, hvad der går for sig i en husholdning, der helt og holdent er henvist til selvforsyning. Det drejer sig her altså om at give en oversigt over problemerne på Robinson Crusoes ø. Også her bliver der tale om, at livet udfolder sig inden for visse teknologiske rammer forstået på den måde, at en række produktionsfunktioner står til rådighed. Samtidig gør et knaphedsfænomen sig gældende, således at en beslutning om at gennemføre én form for produktion afskærer fra at gennemføre en anden form for indsats. Knapheden indebærer, at der skal træffes et valg mellem de begrænsede produktionsmuligheder. Endelig skal disse begrænsede produktionsmuligheder konfronteres med behovsstrukturen med henblik på, at netop den kombination udvælges, der antages at give størst behovstilfredsstillelse. Denne vidtdrevne selvforsyningsøkonomi har ikke, som virksomheden vi betragtede ovenfor, brug for noget fælles mål til opgørelse af sine resultater. Den har brug for at have et overblik over sin situation, d.v.s. over sine muligheder og sine ønsker.

Et sted mellem virksomheden i den rendyrkede pengeøkonomi på den ene side, hvor alt måles og gøres op i penge, og den rendyrkede selvforsynings-husholdning på den anden side, finder vi husholdningen, som forbrugerpolitikkens teori skal tage sig af. For en forståelse af denne husholdnings problemer er det nødvendigt at forene træk af den højt arbejdsdelte pengeøkonomi med træk af **eremit-økonomien**.

I fig. IV.1 er givet et summarisk udtryk *tor* disse betragtninger. Som udgangspunkt for systematiseringen er valgt de tre grundlæggende forhold for overvejelser omkring økonomiseringsproblemet, teknologien, ressourcerne og behovsstrukturen» Figurens venstre del tænkes at beskrive aktiviteter, der henføres til virksomhedssektoren. Dens højre del tænkes at beskrive aktiviteter, der henføres til husholdningssektoren.

Fig.IV. 1

Virksomhedssektor. Husholdningssektor.

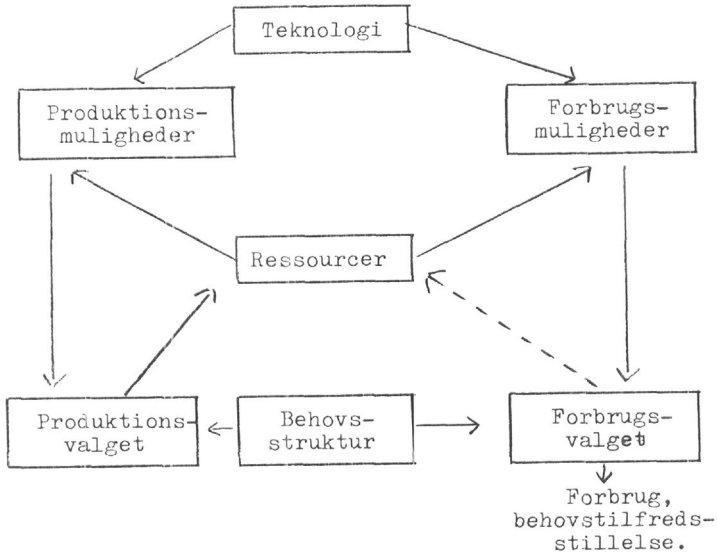

Samspillet mellem teknologi og ressourcer afgrænser i virksomhedssektoren produktionsmulighederne. I husholdningssektoren afgrænses på tilsva.rende måde forbrugsmulighederne. I virksomhedssektoren afgøres i samspil mellem produktionsmuligheder og behovs struktur (efterspørgselen) produktionsvalget. I husholdningssektoren afgøres i samspil mellem forbrugsmuligheder og behovsstruktur forbrugsvalget. Produktionsvalget i virksomhedssektoren resulterer i, at husholdningerne tilføres ressourcer fra virksomhedssektoren. Ligeledes kan resultatet af forbrugsvalget i husholdningssektoren indebære, at husholdningerne fra sig selv tilføres ressourcer i omformet skikkelse. Imidlertid udtrykker det ikke det endelige formål med den økonomiske virksomhed. For dette "endelige formål" bruger vi ordet behovstilfredsstillelse. Varetagelse heraf er tilkendegivet ved pilen med påskriften "forbrug, behovstilfredsstillelse".

Medens traditionel - erhvervsorienteret- økonomi har haft en tilbøjelighed til at anskue teoribygningen bag figur IV.1 fra figurens venstre side, må. forbrugerpolitikkens teori omvendt tage udgangspunkt 1 figurens højre side. Det gælder både, for så vidt angår opfattelsen af husholdningens egne interne dispositioner omkring den direkte fastlæggelse af forbrugsmuligheder og forbrugsvalg, det gælder spørgsmålet om analysen af udvikling og påvirkning af teknologi, ressourcer og behovsstruktur, og det gælder virksomhedernes interne problemer omkring bestemmelse af produktionsmuligheder og omkring produktionsvalget. I forbrugerpolitikkens teori skal både ses ind ad egne vinduer og ind ad virksomhedernes.

Som grundlag for efterfølgende forsøg på strukturering af nogle væsentlige problemstillinger inden for området af forbrugerpolitikkens teori er da valgt de tre centrale elementer i skemaet i fig. IV.1: Teknologien - ressourcerne - behovsstrukturen.

Af fremstillingsmæssige grunde er det foretrukket at gennemgå spørgsmålet om behovsstrukturen før spørgsmålet om ressourcerne.

7. Teknologien.

Teknologien omhandler som omtalt foran side spørgsmålet om produktionsprocessernes forløb og resultat. Der kan f. eks. være tale om kemiske eller biologiske processer. I andre tilfælde kan være tale om langt mere sammensatte og vanskeligt overskuelige forhold. Der kan f.eks. være tale om produktionsprocesser, der kræver flere menneskers medvirken, og hvor produktionsprocesserne ud over fysiske sammenhænge også berører komplicerede psykologiske og sociologiske forhold.

Husholdnings teknologien omhandler den teknologi, der anvendes direkte i husholdningerne. Som et dagligdags eksempel på et husholdnings teknologisk register kan nævnes en kogebog, i hvert fald de enklere af dens opskrifter. Den gode kogebog er iøvrigt forsynet med oplysninger om proteinindhold m.v. og kommer herved ganske nær til mere gængse forestillinger om produktionsfunktioner, som de f. eks. kendes fra fodringsforsøg i landbruget.

Tre typer af problemer skal fremhæves, nemlig 1) spørgsmålet om udviklingen af teknologien, 2) spørgsmålet om udbredelse af kendskab til eksisterende teknik samt 3) spørgsmålet om udvikling af færdigheder i brug af teknikken.

Det er om opfindelsen af flyvemaskinen blevet hævdet, at problemet til sidst ikke så meget bestod i at konstruere en flyvedygtig maskine som i at skaffe en erfaren pilot. Spørgsmålet om udviklingen af teknologien kan således være nært forbundet med spørgsmålet om udviklingen af færdigheder i brug af teknikken. Imidlertid forekommer spørgsmålet om udviklingen af ny teknik i væsentlige henseender at være af en anden karakter end spørgsmålene om udbredelse af kendskab til eksistensen af den nye teknik og færdighed i brugen af denne. Spørgsmålet om den teknologiske højnelse vender i selve sine udviklingsprocesser indad mod det teknologiske problem. De to andre problemer vedrører derimod spørgsmålet om viderebringelse af viden og færdigheder, og de må således overvejende siges at være af oplysnings- og uddannelsesmæssig karakter.

Da denne oplysende virksomhed, for så vidt angår husholdningsteknologien retter sig mod husholdningernes ressourcer i form af deres arbejdskraft, er valgt det synspunkt, at disse problemer i det videre arbejde med forbrugerpolitikkens teori henhører under spørgsmålet om husholdningernes ressourcer. De to sidst nævnte spørgsmål - altså spørgsmålet om udbredelse af kendskab til eksisterende teknik og spørgsmålet om udbredelse af færdigheder i brug af denne - vil derfor ikke blive taget op her på dette sted, men først i forbindelse med ressourceproblemet.

Til belysning af spørgsmålet om udviklingen af husholdningsteknologien skal drøftes, om der måtte gøre sig systematiske forskelle gældende mellem vilkårene for udviklingen af, hvad der kunne betegnes som virksomhedsteknologien på den ene side, og hvad der her er betegnet som husholdningsteknologien på den anden side.

Til illustration af problemet skal gives et eksempel hentet fra hverdagslivet i de danske køkkener. Som bekendt kom kartoflen til Europa i forbindelse med opdagelsesrejserne. Med godt et par hundrede års forsinkelse nåede den her til landet. Men kartoffelskrællekniven fulgte ikke med. Der gik yderligere et par hundrede år, inden den kom frem. At et så enkelt og lidet bekosteligt redskab først kom frem efter, at der i de danske køkkener må have været skrællet bjerge af kartofler; må kunne tages som et tegn på, at der virkelig består, eller i hvert fald har bestået, systematiske skævheder mellem udviklingen af virksomheds teknologien på den ene side og udviklingen af husholdnings teknologien på den anden side.

Følgende forhold til forklaring af sådanne systematiske skævheder mellem den hast, hvormed husholdninger og virksomheder begunstiges af det tekniske fremskridt skal nævnes :

1) Husholdningerne er på grund af deres ringe størrelse mindre egnede til selv at udvikle nye produktionsmetoder. Endvidere er de mindre egnede til at formulere deres teknologiske ønsker over for deres "underleverandører" i erhvervslivet, end tilfældet er i forholdet mellem erhvervsvirksomheder indbyrdes. Husholdningernes efterspørgsel efter husholdningsredskaber svarer f. eks. til levnedsmiddelindustriens efterspørgsel efter maskinindustriens produkter. Men husholdningerne er som isolerede enheder ikke i stand til at fremlægge deres ønsker så præcist som levnedsmiddelindustrien. Hertil kommer, at forbindelsen mellem husholdningerne og de pågældende industrier kan være af meget indirekte karakter. Kontakten går måske over detaillist, grossist, importør o.s.v. Forbindelsesvejen bliver herved ofte lang med svigtende kontakt mellem forbruger og producent til følge.

2) Hertil kommer, at virksomhederne ikke som husholdningerne står over for snævre grænser for, hvor stærkt de kan begrænse deres funktionsområde og for, hvor meget de kan øge deres størrelse. Dette indebærer, at mulighederne for arbejdsdeling er langt større i virksomhederne end i husholdningerne. Heraf følger yderligere, at det også i første række vil være virksomhederne, der presser på, for stadigt mere avanceret teknik.

3) Konkurrencen mellem virksomhederne sætter dem over for et direkte pres for nedbringelse af deres omkostninger og dermed for en højnelse af deres teknologiske stade. Dette indebærer, at virksomhederne mere direkte engagerer sig 1 et teknologisk udviklingsarbejde, ligesom de også er nødsaget til at holde sig orienteret om fremkomsten af ny teknik, at gennemføre kurser for deres medarbejdere i brugen af nye hjaalpemidler o. s.v. Svigter virksomheden på disse punkter, kan den være truet på sin eksistens. En slet så drastisk skæbne går husholdningen, der holder sig til de gamle modeller, ikke i møde.

4) Ikke alene må de enkelte virksomheder isoleret betragtet således anses for bedre skikkede til at bidrage til og nyde godt af det teknologiske fremskridt. Yderligere er de organisatoriske rammer i form af branchesammenslutninger, fælles laboratorier, teknologiske institutter, samarbejde om efteruddannelse o.s.v. langt mere udbyggede.

Over for disse summarisk opregnede fire punkter står, at såkaldt design-virksomhed i de senere år har været viet øget opmærksomhed. Der synes i stigende grad at være gået professionalisme i udvikling af redskaber og hjælpemidler til brug i husholdningerne. En del af forklaringen herpå er antagelig, at det voksende indkomstniveau har givet anledning til en hastigere spredning af husholdningernes efterspørgsel over videre varesortimenter, og dette har igen befordret designvirksomheden og produktudviklingen i virksomhederne. Hertil kommer, at det høje beskæftigelsesniveau i virksomhedssektoren har udløst en arbejdskraftmangel 1 den mere købekraftige del af husholdningssektoren gennem svigtende udbud af huslig arbejdskraft. Det forhold, at den mandlige arbejdskraft udgør en stadigt voksende del af husholdningernes "arbejdsstyrke", jfr. omtalen foran side 72 af kvindernes voksende erhvervsfrekvenser, kan også have trukket i retning af, at husholdningsteknologiens højnelse er blevet fremmet.

Tilbage bliver imidlertid spørgsmålet om, hvorvidt det teknologiske udviklingsarbejde lider under systematiske skævheder i den forstand, at det specielt er, hvad der kunbe betegnes som den virksomhedsorienterede teknologi, der begunstigea af den teknologiske højnelse.

Dette rører ved det forhold, at det teknologiske stade ikke i forbrugerpolitikkens teori kan tages som noget ude fra givet. Det spørgsmål kan således stilles, om det kunne være ønskeligt, om den teknologiske højnelse til dels blev givet andre retninger, end tilfældet er under de nuværende institutionelle forhold.

Med virksomhedsorienterede teknologiske fremskridt skal da forstås teknologiske fremskridt, der overvejende finder anvendelse ved produktionsprocesser inden for virksomhedssektoren, eller som indebærer tilbøjelighed til overførsel af produktion fra husholdningssektoren til virksomhedssektoren. Med husholdningsorienterede teknologiske fremskridt skal omvendt forstås teknologiske fremskridt, der overvejende kommer til anvendelse ved produktionsprocesser inden for husholdningssektoren, eller som indebærer en tilbøjelighed til overførsel af produktion fra virksomhedssektoren til husholdningssektoren.

Baggrunden for de såkaldte industrielle revolutioner og medfølgende overgang fra en ret snæver selvforsyningsøkonomi til den højt arbejdsdelte økonomi var således, at der omkring denne tid fandt gennemgribende virksomhedsorienterede teknologiske fremskridt sted. Det forekommer imidlertid rimeligt at hævde, at det efter en tid, hvor de virksomhedsorienterede teknologiske fremskridt var stærkt dominerende, fandt et vist skift sted, således at den husholdningsorienterede teknologiske udvikling har haft relativt voksende betydning. Som et par ganske hverdagsagtige eksempler kan nævnes fremkomsten af barberbladet og siden den elektriske barbermaskine, ligesom også fremkomsten af plastik-malingen og maler-rullen kan nævnes.

Hvis man betragter rammerne omkring det teknologiske udviklingsarbejde, som det tager sig ud set fra husholdningsside, kan man imidlertid stadig stille det spørgsmål, om disse rammer er synderligt hensigtsmæssigt udformede. Dette spørgsmål skal ikke søges besvaret her - men det forekommer at være en vigtig bestanddel af forbrugerpolitikkens teori.

Med ovenstående betragtninger **som** udgangspunkt skal 1 det følgende anstilles nogle mere konkrete omend meget knappe overvejelser omkring de husholdnings teknologiske problemer. Følgende hovedtyper af problemer skal fremdrages :

1) Som en særlig problemkreds kan udskilles udviklingsopgaver, der ikke kan ventes taget op på sædvanlig forretningsmæssig basis, og som derfor ifølge deres karakter ikke kan ventes tilgodeset inden for virksomhedssektoren, i hvert fald ikke for virksomhedernes egen regning. Det vil typisk dreje sig om udviklingsarbejde, hvor resultaterne ikke ventes at kunne forbeholdes en enkelt virksomhed eller afgrænset gruppe af virksomheder gennem patentrettigheder, og hvor udviklingsomkostningerne måske samtidig er betydelige. Når det anføres, at udviklingsarbejdet ikke kan ventes tilgodeset af virksomhedssektoren på forretningsmæssig basis, ligger heri hverken, at resultaterne ikke kan ventes at kunne give anledning til leverandøropgaver for virksomhedssektoren til husholdningssektoren, eller at en del af udviklingsarbejdet ikke kan overdrages virksomhedssektoren. Som eksempler kan nævnes forskning vedrørende trafiksikkerhed og byggeforskning.

2) Som et beslægtet område kan nævnes tilskyndelse til etablering af branchemæssigt samarbejde i virksomhedssektoren til varetagelse af udviklingsarbejdet. I et sådant samarbejde vil tillige kunne tænkes involveret repræsentanter for organisationer og institutioner til varetagelse af forbrugerinteresser.

3) Til overvindelse af vanskeligheder som følge af svigtende forbindelse mellem producenter og forbrugere kunne iværksættes et herpå sigtende samarbejde. Dette måtte i første række involvere deltagelse af producenter og repræsentanter for forbrugerinstitutioner m.v., men måtte også inddrage omsætningsledene.

4) Som et til produktudviklingen nært knyttet led kan nævnes spørgsmålet om produktafprøvning og kvalitetsbedømmelse. I praksis vil spørgsmålet om kritisk afprøvning af allerede udviklet teknik og spørgsmålet om udvikling af ny teknik være flydende. Har kritikken af det afprøvede produkt en positiv form, er afprøvningen hermed blevet til et forslag om forbedring. Men vurderingen af det enkelte produkt isoleret betragtet glider let over i, at der anstilles sammenligninger mellem flere forskellige beslsegtede produkter. Fra den funktionelle sammenligning er vejen herefter ikke lang til prismæs-

sige sammenligninger. Efter den her valgte systematik hører spørgsmålet om anstillelse af prismæssige sammenligninger - jfr. nedenfor - under spørgsmålet om husholdningernes ressourcetilgang. I institutionel henseende vil praktiske forhold kunne tale for, at afprøvning, funktionel sammenligning og i forbindelse hermed også prismæssig sammenligning placeres nær hinanden.

Som overgang til det efterfølgende afsnit, hvori behandles spørgsmålet om behovsstrukturen, skal endelig fremlægges nogle betragtninger, der i deres sigte snarere er af vurderingsmæssig karakter end af teknologisk karakter. For så vidt spørgsmålet om udviklingen af husholdnings teknologien tænkes gjort til genstand for mere bevidste målsætninger, melder sig hermed også spørgsmålet om, i hvilke retninger dette husholdnings teknologiske arbejde især tænkes fremmet. Her synes at gå en sondring mellem på den ene side teknologiske forandringer og nyskabelser, der i sig selv byder på nye former for tidsanvendelse og på den anden side teknologiske forandringer, der indebærer formindsket tidsanvendelse på rutineprægede, tidrøvende opgaver. Ser man sådan på det, at der strengt taget er nok at se til i forvejen, må man komme til det resultat, at det bliver de rutineprægede, men altså tidkrævende opgaver, der skal nyde godt af det teknologiske fremskridt. Er det folkeeventyrets historie, om gryden, der selv kogte maden, man ser frem til ? 0g visionen om kartoflen, der ikke skal skrælles, om sengen, der ikke skal redes, og gulvet, der ikke skal holdes rent ?

Ovenstående betragtninger om husholdningsteknologien kan da sammenfattes som følger :

1) Spørgsmålet om udvikling af ny husholdnings teknologi bør for analytiske formål holdes adskilt fra spørgsmålet om udbredelse af kendskab til eksisterende teknik og udvikling af færdigheder i brug af denne teknik. Sidstnævnte spørgsmål henhører under spørgsmålet om udvikling af husholdningernes ressourcer.

2) En række forhold af organisatorisk og institutionel karakter taler for, at husholdnings teknologlens udvikling, 1 hvert fald tidligere, har stået tilbage for udviklingen af virksomheds teknologien.

3) I det videre arbejde med de husholdnings teknologiske problemer forekommer det ønskeligt, at særlig opmærksomhed vises over for problemer, der ikke kan ventes taget op på forretningsmæssig basis.

4) Endvidere må overvejes, i hvilket omfang og under hvilke former, der bør tilskyndes til iværksættelse af et branchemæssigt samarbejde til varetagelse af udviklingsarbejde inden for husholdnings teknologiens område.

5) Spørgsmålet om svigtende eller mangelfuld forbindelse mellem producenter og forbrugere må tages op til undersøgelse i et samarbejde mellem producenter, omsætningsled og forbrugerinstitutioner.

6) Spørgsmål om udviklingsarbejde, produktafprøvning, produktsammenligning og prissammenligning må ses i sammenhæng og hensyn hertil tages ved valg af organisatoriske rammer for arbejdet med husholdnings teknologien.

8. Behovsstrukturen.

Som forskningsobjekt må behovsstrukturen i første række henføres under psykologien. Medens teknologien i sig selv ikke kunne siges at involvere spørgsmålet om, hvad der måtte anses for mere eller mindre ønskeligt, har behovsstrukturen som bestanddel af vore analyser netop til opgave at rangordne forbrugsmulighederne efter deres grad af ønskværdighed.

I vor økonomiform er det den fremherskende opfattelse, at individerne må være nærmest til for dem selv at foretage denne rangordning og til at foretage deres forbrugsvalg i overensstemmelse hermed. Dette er indholdet af det såkaldte frie forbrugsvalg.

Ofte lægges i dette begreb tillige, at individernes rangordning af deres ønsker skal have adgang til umiddelbart ab slå igennem på produktionens sammensætning. Dette

vil indebære, at ændringer i behovsstrukturen får adgang til at udløse ændringer i produktionens sammensætning. Denne udvidelse af indholdet af det frie forbrugsvalg er imidlertid ikke nødvendigvis knyttet til tanken om, at individet bør have adgang til at sammensætte sit budget efter eget hoved. Kun i en fuldt markedsdirigeret økonomi vil der være tale om, at produktionens sammensætning på sådan umiddelbar måde vil tendere mod at tilpasse sig ændringer i behovsstrukturen. I en centraldirigeret økonomi behøver der ikke at gøre sig sådanne mekanismer gældende. Gennem pålæggelse af afgifter og ydelser af tilskud vil det også inden for en markedsdirigeret økonomi være muligt at påvirke produktionens sammensætning, jævnfør omtalen ovenfor (side 47) af de offentlige finansers allokeringsmæssige virkninger. Som eksempel her fra landet på sådanne påvirkninger af sammensætningen af det private forbrug kan nævnes, at motorbeskatningen har været brugt som middel til at holde motoriseringen tilbage. I Sverige har på samme måde spiritusbeskatningen været brugt som et middel i alkohol-politikken, hvor sigtet med afgifternes udformning og prispolitikken hos det statslige monopol har været en omlægning af forbrugsvanerne i retning af mindre stærke drikkevarer. Som et eksempel på, at man har ønsket at fremme visse forbrugsformer, kan her fra landet nævnes i hvert fald dele af tilskudsordningerne på boligområdet. Begrebsmæssigt må der imidlertid siges at være tale om en påvirkning af prisrelationerne og ikke - i hvert fald ikke direkte - af behovsstrukturen. Da spørgsmålet om prisrelationerne for husholdningernes anskaffelser fra virksomhedssektoren henhører under spørgsmålet om husholdningernes ressourcer, skal spørgsmålet ikke uddybes yderligere her.

Man kan således tale om et frit forbrugsvalg i videre forstand, hvori da lægges, at efterspørgselen får adgang til effektivt at sætte sig igennem, for så vidt angår produktionens sammensætning.

Når der i det følgende tales om "det frie forbrugsvalg", er begrebet opfattet i den snævre betydning, hvor vægten alene er lagt på, at husholdningerne har ret til selv at sammensætte deres budget. Erugt i denne betydning forekommer det berettiget at hævde, at vi her i landet som altovervejende hovedregel har et frit forbrugsvalg. Undtagelserne synes at begrænse sig til områder, hvor det anses for godtgjort, at individerne ikke vil være i stand til at overskue konsekvenserne af deres dispositioner, og hvor fejltagelser vil kunne være skasbnesvangre for dem selv eller andre. Som eksempler kan nævnes narkotika, receptbelagte lægemidler, sikkerhedsforskrifter vedrørende biler og bygninger. Hovedsynspunktet synes at have været, at formodningen er for det frie forbrugsvalgs berettigelse, og at det kræver en meget tungtvejende bevisførelse, hvis denne hovedregel skulle fraviges. Sænkning af aldersgrænsen for adgang til at køre knallert og ophævelse af forbud mod pornografi er aktuelle eksempler på udvidelser af området for det frie forbrugsvalg.

Brugen af udtrykket det frie forbrugsvalg bygger selvsagt ikke på en forestilling om, at individet foretager rangordningan af sine ønsker frigjort af påvirkningen fra omgivelserne. I udtrykket ligger blot, at der ikke er tale om magtbud fra det offentlige. Enhver beslutning fremkommer i princippet som resultat af en uoverskuelig mængde af påvirkninger. I faget konsumentøkonomi er anstillet overvejelser omkring disse mekanismer. Det forklares, hvorledes forbrugsbeslutningerne antages at kunne træffes på forskelligt bevidsthedsniveau. Svarende hertil er visse dispositioner udskilt som vanemæssige, andre karakteriseret som "impulskøb", medens atter andre hviler på omfattende overvejelser, begyndende med en overordnet principbeslutning om at søge et vist behov tilgodeset, derefter arbejdende sig frem mod en stigende grad af konkretisering i afgørelsen for endelig at afsluttes i en specifik købsbeslutning.

Det er her i landet sjældent at træffe fortalere for væsentlige indskrænkninger i det frie forbrugsvalg, i hvert fald i den snævre betydning af udtrykket som her brugt. Til genstand synes rammerne for det frie forbrugsvalg

at være genstand for tiltagende opmærksomhed.

Det er en central del af menneskets adfærd som socialt væsen, at det ønsker at tilpasse sin adfærd til omgivelserne - men også, at det ønsker at opnå omgivelsernes tilslutning til dets egen adfærd. Er man ivrig cyklist, bruger man gerne noget tid på at overbevise andre om det opløftende ved at cykle en tur. Har man asketiske tilbøjeligheder, er det også godt at se andre lære mådehold. Hvad vort forbrugsmønster angår, bor der en missionær i de fleste, og tidligere tiders missionsvirksomhed på den indre front er godt på vej til at blive afløst af den ny tids forbrugsmissionærer. I økonomisk sprogbrug kunne dette udtrykkes på den måde, at i individets behovsstruktur indgår som et selvstændigt fænomen behovet for at bringe andre individers behovsstruktur i overensstemmelse med dets egen behovsstruktur.

Mennesket kan således ikke ventes blot at reagere over for andres behovsstruktur ved en ren og skær konstatering. Det foregår til stadighed bestræbelser for at øve indflydelse på andres behovsstruktur. Og hermed tænkes ikke på de bestræbelser, der udfoldes af virksomhederne i deres bestræbelser på at fremme deres mål om øget indtjening. Der tænkes på den missionsvirksomhed, der foregår, når cyklisten er ved at overbevise ikke-cyklisten om, hvor meget bedre et liv, han vil kunne leve, hvis han i tide erkender sine synder.

Et hovedtema i diskussionen om fastlæggelsen af rammerne for påvirkning af behovsstrukturen er spørgsmålet om, hvorvidt mere materialistisk orienterede vurderinger på systematisk måde har mulighed for at præge udviklingen af behovsstrukturen. Kritikken kan med den sprogbrug, der er benyttet i ovenstående fremstilling, formuleres på den måde, at der er en mangel på symmetri mellem på den ene side virksomhedernes og på den anden side husholdningernes faktiske muligheder for at påvirke husholdningernes behovsstruktur. Gennem deres salgsarbejde i form af reklame m.v. øver virksomhederne på systematisk måde en indflydelse på husholdningerne for at få øjnene op for de forbrugsmulig-

heder, virksomhedernes produkter repræsenterer. 0g da virksomhederne antages at råde over betydelige muligheder for at påvirke husholdningerne, bliver de herved også langt bedre stillet i missionsarbejdet end de husholdninger, der havde andre budskaber at bringe.

Sammenholdes dette med betragtningerne i forrige afsnit om den teknologiske udvikling, kan kritikken formuleres på den måde, at der ikke blot består en skævhed i den teknologiske udvikling, således at den virksomhedsorienterede teknolojji begunstiges sammenholdt med den husholdningsorienterede. Men der består tillige en skævhed i henseende til mulighederne for påvirkning af behovsstrukturen, således at behovsoplevelse, hvis tilfredsstillelse i særlig grad støtter sig på tilførsler fra virksomhedssektoren, også i særlig grad begunstiges. '

Disse problemer, der ofte drøftes i en meget agitatorisk sprogbrug, må selvsagt tages op til behandling i forbrugerpolitikkens teori. Man skal blot ikke vente, at det herved vil vise sig muligt at føre bevis for, om menneskeheden er bedst tjent med dæmpet korsang eller speedbåd-sejlads. Hvad faget forhåbentlig vil kunne bidrage med, vil kunne være en præcisering af problemstillinger gennem udvikling af øget stringens i sprogbrug, afdækning

1) Som fremtrædende eksponenter for denne kritik kan nævnes John Kenneth Galbraith og Herbert Marcuse. Galbraith skriver i bogen Det rige Samfund, s. 129 (Gyldendals Uglebøger, 1961) : "Dersom produktionen således skaber de behov, som den søger at mætte, eller hvis behovene udvikles sideløbende med produktionen, kan man ikke længere bruge behovenes livsvigtige karakter som begrundelse for produktionens store betydning. . Produktionen udfylder kun et tomrum, som den selv har skabt." Marcuse skriver i bogen "Det endimensionale Menneske", s. 27 (Gyldendals Uglebøger, 1969): "Det er karakteristisk for det moderne industrisamfund, at det effektivt kvæler de behov, der kræver frigørelse - frigørelse også fra det, der er tåleligt, lønsomt og behageligt - samtidig med, at det opretholder det rige samfunds destruktive magt og repressive funktion og giver det sin absolution. I dette samfund kræver myndighederne et altovervældende behov for produktion og konsumering af overflødigheder; et behov for sløvende arbejde, der ikke længere er nødvendigt; et behov for fornøjelser og fritidsbeskajftigelse, der forlænger denne sløvhedstilstand; et behov for at opretholde tilsyneladende frihed, f. eks. konkurrence med dirigerede priser, en fri presse, der udøver sin egen censur, frit valg mellem forskelligs varemærker og dimser"."

af sammenhænge, beskrivelse af foranstaltninger og disses virkninger i forskellig henseende.

Spørgsmålet om reklamens virkninger skal ikke her tages op til nærmere behandling. I analytisk henseende kan både argumenteres for, at reklamen må tages op til behandling som et led i analysen af behovsstrukturen og påvirkninger heraf samt for, at reklamen hører hjemme under spørgsmålet om husholdningernes ressourcer. Dette sidste synspunkt kan gøres gældende ud fra den opfattelse, at blandt husholdningens ressourcer indgår evnen til at vurdere deres egne behov sammenholdt med de muligheder, der byder sig for deres tilfredsstillelse. Bidrager reklamen til at øge markedets gennemsigtighed, må reklamen efter denne opfattelse siges at øge ressourcerne. Bidrager den derinod til at mindske gennemsigtigheden, bidrager den hermed også til at mindske husholdningernes ressourcer. Gør den hverken til eller fra, kan den måske tillægges en vis selvstændig underholdende værdi, hvis omkostninger da er båret som en form for skat på andet forbrug. Disse spørgsmål om reklamen anskuet ud fra en ressourcebetragtning,, involverer ikke nødvendigvis spørgsmålet om, hvorvidt man anser reklamens budskab for godt eller dårligt. Spekulationer herom må efter den her anlagte systematik høre hjemme i analysen omkring behovsstrukturen.

Spørgsmålet om reklamen skal iøvrigt ikke behandles i denne fremstilling. Problemerne er i deres mere konkrete udgave taget op af forbrugerkommissionen i andre sammenhænge, således i forbindelse med markedsføringsproblemerne, ligesom de indgår i kommissionens overvejelser omkring forbrugeroplysningen.

Endelig skal gøres den bemærkning, at behovsbegrebet som her behandlet overvejende har været behandlet som et spørgsmål, der vedrører "forbrug" i mere traditionel økonomisk forstand. Der skal ikke her gøres forsøg på at

gengive de bestræbelser, der med udgangspunkt i den psykologiske videnskab er gjort for at strukturere behovsbegrebet, herunder at udstrække det til at omfatte et videre spekter af menneskelig aktivitet. Blot skal påpeges, at der i arbejdet med behovsbegrebet spores en udtalt tilbøjelighed til at udstrække analyseområdet i retning af at inddrage f. eks. kulturelle og politiske udfoldelsesmuligheder i analysen. Sådanne bidrag må efter den her valgte systematik placeres her på dette sted i forbrugerpolitikkens teori.

Ovenstående betragtninger om behovsstrukturen kan da sammenfattes som følger :

1) Behovsstrukturen må som forskningsobjekt i første række henføres under psykologien.

2) Behovsstrukturen har som led i analysen til opgave at rangordne vore valgmuligheder efter grad af ønskværdighed. I vor økonomiform er det den fremherskende opfattelse, at individet må være nærmest til at foretage denne rangordning. Det er indholdet af det såkaldte fri forbrugsvalg.

3) I sin snævre betydning indebærer det frie forbrugsvalg, at individet skal have adgang til at sammenfatte sit budget efter eget ønske. I sin videre betydning indebærer begrebet tillige, at produktionens sammensætning gennem markedsmekanismer skal have adgang til at tilpasse sig behovsstrukturen.

4) Fravigelser fra det frie forbrugsvalg i snæver betydning kræver tungtvejende bevisførelse med henvisning til nærliggende fare for fatale følger ved fejldispositioner. Som eksempler på sådanne vareområder kan nævnes narkotika og receptbelagt medicin.

5) Individets behovsstruktur fremkommer som resultat af en overskuelig mængde af påvirkninger. Spørgsmålet om rammerne for disse påvirkninger er genstand for voksende interesse.

6) Et hovedtema i denne forbindelse har været, om disse rammer er af en karakter, så de giver anledning til systematiske skævheder i behovsstrukturens udvikling. Det spørgsmål stilles - som det også blev stillet i forbindelse med teknologien - om der udgår påvirkninger, der systematisk kommer virksomhedssektorens produkter til gode.

7) Spørgsmålet om reklamens virkninger kan i visse henseender anskues som et spørgsmål om husholdningernes ressourcer, som den både kan tjene til at øge og til at mindske. Problemkredsen er iøvrigt behandlet af forbrugerkommissionen i anden sammenhæng og udelades derfor her.

8) Analysen af behovsbegrebet kendetegnes ved en tilbøjelighed til at udstrække interessesfæren bl.a. i retning af kulturelle og politiske aktiviteter. Også disse problemer er udeladt af fremstillingen, uden at der heri ligger en afvisning af problemkredsen som en del af forbrugerpolitikkens teori.

Ressourcerne.

I det tankeskema, der er gengivet i fig.IV.1 (side 118) og som ligger til grund for den foreslåede strukturering af forbrugerpolitikkens teori, er ressourcerne anbragt mellem teknologien og behovsstrukturen. Ressourcemængden afgrænser på det givne teknologiske stade mængden af valgmuligheder, der står åbne. Ressourcernes fordeling mellem forskellige anvendelsesmuligheder, fastlægger videre den kombination af produktion og behovstilfredsstillelse, der realiseres.

I fig. IV.1 er ikke gjort nogen sondring mellem ressourcer, der er bundet i virksomhederne og ressourcer, der er bundet i husholdningerne. Det er blot vist, hvorledes nogle ressourcer kommer til anvendelse i virksomhedssektoren, og andre kommer til anvendelse i husholdningssektoren. Fremstillingen i dette afsnit tager i første række sigte på de ressourcer, der kommer til anvendelse i husholdningssektoren. Disse ressourcer kan 1 den foreliggen-

de form enten hidrøre fra husholdningen selv, eller de kan være tilført den ude fra. Typisk vil de da foreligge i form af varer, husholdningen har købt i virksomhedssektoren. Ressource tilgangen ude fra kan dog også hidrøre fra det offentlige, her iøvrigt typisk i form af tjenester, sat til rådighed til stærkt reducerede priser.

For at erhverve ressourcer fra virksomhedssektoren må husholdningerne til gengæld over for virksomhederne give afkald på ressourcer. Herved bliver tale om, at husholdningerne foretager en ombytning af ressourcer. Denne ombytningsvirksomhed har typisk karakter af, at husholdningernes medlemmer ombytter deres arbejdskraft med generel købekraft i form af pengeløn. Derefter ombyttes pengelønnen på de enkelte markeder med varer eller tjenester. Dette indebærer, at husholdningerne disponerer over sine ressourcer i mindst to omgange. I første omgang vedrører det beslaglæggelsen af den arbejdskraft, der sættes til rådighed for virksomhedssektoren, og som hermed unddrages husholdningssektoren. I anden omgang vedrører det beslaglæggelsen af pengeindkomsten, når den fordeles mellem de forskellige købsmuligheder. 0g hertil kommer endelig, at husholdningen i tredje omgang disponerer over ressourcer ved den efterfølgende brug af de indkøbte goder.

Den første af de her nævnte typer af dispositioner - ombytningen af ressourcer med generel købekraft - henføres under spørgsmålet om prisdannelsen for produktionsmidler. For arbejdskraftens vedkommende bruges specielt udtrykket "løndannelsen". Denne problemkreds vil 1 den her foreliggende sammenhæng blive holdt uden for området af forbrugerpolitikkens teori.

I det omfang, arbejdets udførelse og opholdet på arbejdspladsen gøres til genstand for en selvstændig målsætning om oplevelse af arbejdets glæde, kan det hævdes, at der er tale om, at husholdningen fra arbejdspladsen direkte tilføres "ressourcer", der uden yderligere ombytning danner grundlag for behovstilfredsstillelse. Herved skifter virksomheden karakter fra at være

køber af arbejdskraft mod betaling med generel købekraft til at være leverandør af arbejdets glæde. Hvis man går videre, kunne man hævde, at situationen f. eks. i zoologiske haver er den, at mange mennesker føler så stærk en glæde ved at fodre aber og elefanter, at de ikke alene gerne selv medbringer foder, men at de tilmed betaler entré for at få adgang til arbejdspladsen. I systematisk henseende kunne det hævdes, at spørgsmålet om trivsel på arbejdspladsen kunne anskues som faldende inden for området af forbrugerpolitikkens teori - og i så fald skulle problemkredsen indplaceres her på dette sted. Imidlertid måtte det forekomme at være en temmelig utidig indtrængen på arbejdsmarkedspolitikkens traditionelle område. I konsekvens heraf er da også valgt den opfattelse, at problemkredsen sammen med spørgsmålet om løndannelsen anses for at falde uden for området af forbrugerpolitikkens teori.

Som allerede berørt er ombytningen af arbejdskraften og de øvrige Produktionsressourcen husholdningerne råder over, med generel købekraft underkastet en omfattende beskatning, ligesom den efterfølgende anvendelse af den generelle købekraft kan være belagt med afgifter. Da husholdningerne ved at gøre brug af sine ressourcer inden for egne rammer undgår denne beskatning, ligger heri et incitament til at bruge en større del af ressourcerne i husholdningssektoren, end tilfældet ville have været ved et lavere beskatningsniveau eller ved valg af beskatningsformer, der ikke berørte husholdningernes samspil med omverdenen. Som nævnt side 111, kan denne problemstilling tages som eksempel på, hvorledes forbrugerpolitikkens teori her må ventes at kunne tilføre gængs makroteori, som den behandles i finanslæren, en ny kritisk dimension.

Den anden form for disposition over ressourcer i husholdningssektoren vedrører som nanmt ombytningen af den generelle købekraft med konkrete goder. Udtrykt på mere ligefrem måde drejer det sig om selve anskaffelsen

eller indkøbet.

Spørgsmålet om husholdningernes evne til og mulighed for at disponere ved indkøbet afhænger dels af egenskaber ved husholdningen selv og dels af omstændigheder uden for husholdningen - og det vil almindeligvis sige omstændigheder, der kan henføres til virksomhedssektoren.

Som tidligere nævnt er det noget karakteristisk for en husholdning,**at dens** aktiviteter spænder meget vidt. Nok har udvikl ingen medført, at en del produktionsopgaver er overført fra husholdningssektor til virksomhedssektor. Men samtidig er helt nye opgaver kommet til, og det forekommer derfor berettiget at hævde, at husholdningen nu står over for langt mere varierede opgaver, end tilfældet f. eks. var for hundrede år siden. Da denne øgede spredning i husholdningernes funktioner er kommet i stand i et samspil med virksomhederne, følger heraf også, at der er blevet tale om en stærkt øget variation i husholdningernes indkøbsvirksomhed.

Som omtalt i redegøreisens afsnit II var husholdningsbudgettet før i tiden kendetegnet af en stærk koncentration omkring forholdsvis få varearter og her igen med en stærk ophobning omkring de mest elementære levnedsmidler. I det unge industrisamfund skulle husholdningerne kunne vurdere kvaliteten af brød, pølser og koks, og der er ingen grund til at tro, at den erfarne husmor ikke havde stor ekspertise på disse felter. I dag stilles der imidlertid langt videre krav til forbrugeren med det resultat, at hvor husmor og hørkræmmer før mødtes med ret jævnbyrdige varekundskaber, bliver mødet mellem husholdning og virksomhed idag til amatørerens møde med de professionelle - og det plejer som bekendt ikke at gå særlig godt for amatørerne. Udtrykt på mindre kontroversiel møde har udviklingen været kendetegnet ved,at medens husholdningerne i deres indkøbsvirkeomhed har måttet sprede sig over stadigt flere felter, har specialiseringen i detailhandelen medført, at man her har kunnet koncentrere sig om

stadigt færre - og det har husholdningen kunnet nyde godt af, ved at der herved er sat ekspertise til deres rådighed.

I det følgende skal kort nævnes nogle af de problemer, husholdningerne står over for i forbindelse ned deres anskaffelse fra virksomhedssektoren. Fremstillingen har karakter af en opremsning og ikke af en gennemgang af de enkelte problemer. Sigtet er som tidligere nævnt ikke så meget at foretage en gennemgang af enkelte konkrete forbrugerproblemer som at opstille en systematik, hvori problemerne kan indplaceres.

Husholdningerne skal danne sig et indtryk af de enkelte goderes teknologiske egenskaber. Husholdningerne skal videre anstille sammenligninger mellem forskellige produkters ydelser, deres fortrin og mangler, deres driftssikkerhed, vurdere omfanget af besværligheder ved betjeningen; husholdningerne skal endvidere afgøre, om godernes præstationer svarer til behovene, ligesom der skal anstilles sammenligninger af købsbetingelser med hensyn til pris, kreditvilkår, service, garanti, ombytningsmuligheder o.s.v.

Spørgsmålet om at styrke husholdningernes overvejelser vedrørende forhold som de her opregnede, indtager en central plads i aktuelle forbrugerpolitiske overvejelser. Det vil formentlig være spørgsmålet om denne bistand ved indkøbet, hvor forbrugerpolitikkens teori hurtigst vil kunne udvikle et værktøj med henblik på mere konkrete problemstillinger.

Ønsket om at styrke husholdningernes overvejelser vedrørende disse spørgsmål kan tilgodeses på en række niveauer. Husholdningerne kan indskærpes øget agtpågivenhed, og det kommer der næppe meget ud af. Der kan stilles krav om varedeklarationer, prismærkning, skiltning m.v. - omend deklarationerne ikke hjælper meget, hvis de ikke læses eller ikke forstås. Der kan søges gennemført kurser for butikspersonale i branche- og varekundskab. Der kan afholdes permanente udstillinger med sammenlignende varedemonstrationer, fremlæggelse af prisoplysninger o.s.v., men uden en hertil direkte knyttet salgsvirksomhed.

Foretagne undersøgelser til belysning af forskellige befolkningsgruppers brug af bistand af ovennævnte karakter viser iøvrigt samstemmende, at det er de uddannelsesmæssigt og indkomstmæssigt gunstigst stillede, der gør mest brug af de foreliggende oplysningskilder.

Oplysningsvirksomhed over for husholdningerne vedrørende vareudbud, prisforhold o.s.v. er ifølge den her valgte systematik indplaceret som en del af husholdningernes ressourceproblem. Dette forekommer vist heller ikke at stride mod gængs sprogbrug. Derimod kan det måske undre, at spørgsmål om varepriserne begrebsmæssigt kan siges at stå i meget nær forbindelse med ressourcespørgsmålet. Som ovenfor msvnt anlægges det syn på samspillet med husholdninger og virksomheder, cit husholdningerne giver produktionsfaktorer i bytte for generel købekraft, der derefter ombyttes med konkrete forbrugsgoder. Man kan forestille sig, at en husholdning efter en forskydning af de relative varepriser stadig kunne købe netop den kombination af goder, den købte før denne forskydning; - men den kunne nu også købe nogle kombinationer, den før var afskåret fra at købe. Den forskydning, der her er indtrådt i husholdningens situation, synes bedst at kunne indplaceres i den samlede systematik ved at blive anskuet som et udslag af en ændring i husholdningens ressource tilgang.

Et særligt aspekt af ressourceproblemet åbner sig i forbindelse med spørgsmålet som tilsikring af ombytningsret, fortrydelsesret samt spørgsmålet om klageadgang.

Indførelse af bestemmelser om fortrydelsesret, altså et tidsbegrænset forbehold fra købers side for købsaftalens gyldighed, vil indebære, at husholdningen har erhvervet sig yderligere mulighed for at orientere sig og anstille overvejelser i forbindelse med købsbeslutningen. Efter den iøvrigt foreslåede sprogbrug må der da siges at være tale om en ændring i husholdningens ressourceforhold. I dette tilfælde vil en sådan forandring i husholdningernes stilling ifølge lovgivningen kunne betegnes som en forøgelse af deres ressourcemængde. På samme måde vil en mindskelse af en række slørende reklameformer som nævnt under omtalen af behovsstrukturen kunne siges at indebære en forøgelse af husholdningernes ressourcemængde derved, at husholdningerne bedre bliver i stand til at overskue forholdene omkring købsbeslutningen.

I forbindelse med husholdningernes indkøb fra virksomhedssektoren kan være grund til at sondre mellem indkøb af en afgrænset ydelse, hvor virksomhedssektoren sætter et fast udstyr til rådighed for en vis periode - f. eks. leje af en campingvogn eller brug af en vaskemaskine i et selvbetjeningsvaskeri - og på den anden side anskaffelse af vedkommende faste udstyr, altså køb af campingvogn eller køb af vaskemaskine. Medens den underliggende investering i første tilfælde finder sted i erhvervssektoren, vil den i sidste tilfælde finde sted i husholdningssektoren i form af anskaffelse af varige forbrugsgoder. Husholdningernes overvejelser omkring den sidstnævnte form for anskaffelse - altså den egne investering - må selvsagt påvirkes af, om der er adgang til en tidsbegrænset anvendelse.

Hermed er fremstillingen kommet til det tredje led i ressourceanvendelsen, spørgsmålet om brugen af de anskaffede goder. Udtrykt i erhvervsøkonomiens sprogbrug bevæger vi os fra indkøbsafdelingens problemer over til produktionsafdelingens problemer. Som omtalt i afsnit III gør der sig en udtalt tilbøjelighed gældende i retning af, at den statistiske viden svinder ind, når vi bevæger os bort fra husholdningernes anskaffelser fra virksomhedssektoren over til spørgsmålet om brugen af det anskaffede. Bag dette ligger antagelig ikke blot det forhold, at det teknisk set er sværere at skaffe sådanne oplysninger til veje, men også, at der ikke forekommer at være samme behov for sådanne oplysninger. For sagen er jo, at vi hermed har bevæget os ind på et område, som ikke åbner samme muligheder for selvstændige målsætninger og indgreb fra udenforstående. Det kan hævdes at tilfredsstille en vis videbegærlighed at have kendskab til, hvor meget og hvor lidt husholdningerne bruger deres ressourcer, om de er i stand til at udnytte vaskemaskinens programmer rigtigt o.s.v. Men det er samtidig områder, hvor det er vanskeligt at stille noget op, selv om statistikken skulle skaffe os kendskab til noget, der kunne være grund til at råde bod på. Dette indebærer igen, at vi bevæger os ud i yderkanten af, hvad der kan betragtes som faldende inden for rammerne af anvendt videnskab, og i hvert fald bevæger vi os helt ud i periferien af, hvad der anses for at falde inden for området af traditionelle økonomisk-politiske discipliner.

Heraf følger, at den erfarne husholdningslærerinde må have langt bedre muligheder for at strukturere og beskrive den problemkres, vi her står over for, end forfatteren af denne redegørelse. I stikordsform skal nævnes, at spørgsmålet om husholdningernes indre fremstillingsvirksomhed berører spørgsmål som kendskab til ernæringsfysiologi, rengøring, vask, evne til at læse brugsanvisninger og instruktioner, til at søge andre former for oplysininger o.s.v.

Spørgsmålet om selve evnen til at bruge ressourcerne i husholdningerne må således betra.gtes som en central bestanddel af husholdningernes ressourceproblem. Vejen til at øge husholdningernes færdigheder i så henseende er igen et spørgsmål om iværksættelse af et oplysningsarbejde over for husholdningerne. Disse spørgsmål skal ikke her tages op til nærmere omtale, idet der henvises til den herom udarbejdede særlige redegørelse til brug for det under forbrugerkommissionen nedsatte oplysningsudvalg.

Hvad forbrugerpolitikkens teori her i første række måtte have at bidrage med, må være at undersøge, i hvilket omfang der foregår spild i husholdningerne som følge af svigtende færdigheder. I fortsættelse heraf må det være en væsentlig opgave for forbrugerpolitikkens teori at bidrage til at begrænse sådant spild gennem anstillelse af overvejelser omkring spørgsmålet om tilrettelæggelse af de institutionelle og organisatoriske rammer for udviklingen af husholdningernes ressourcer.

Underbilag 1: Gifte kvinder fordelt efter antal timer med erhvervsarbejde pr. uge samt efter arbejdsstilling, familietype og bopælens urbaniseringsgrad.

	Under 1 time	1-1o t.	11-2o t.	21-3o t.	31-4o t.	Over 4o t.	Uoplyst	Ialt	% af samtlige
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Arbejdsstilling:									
Selvstændige	12	o	11	o	11	48	18	1oo	1,7
Medhjælpende hustruer	5	7	8	19	17	2o	24	1oo	5,o
Funktionærer eller tjenestemænd	1	3	21	25	2o	27	3	1oo	19,o
Faglærte arbejdere	o	o	19	21	15	44	o	99	2,6
Ufaglærte arbejdere	4	1o	26	21	16	2o	3	1oo	15,5
Studerende	89	o	11	o	o	o	o	1oo	o,9
Andre, excl.pensionist og husmor	72	22	o	6	o	o	o	1oo	o,3
Ialt	5	5	2o	22	17	25	6	1oo	45,o
Pensionist	98	2	o	o	o	o	o	1oo	5,o
Husmor	99	o	o	o	o	o	o	99	5o,o
Familietype:									
Ægtepar u.børn	61	3	6	8	8	14	2	1oo	39,2
" m.1 barn	51	4	9	12	9	1o	4	1oo	19,1
" m.2 børn	57	3	12	1o	4	11	2	1oo	19,1
" m.3 børn	52	1	14	9	1o	11	3	1oo	8,7
" m.mere end 3 børn	53	2	14	1o	11	3	7	1oo	3,4
Andre	58	2	11	11	8	9	2	1oo	1o,5
Urbaniseringsgrad:									
Hovedstaden	55	3	11	11	11	9	1	1o1	15,2
Hovedstadens forstæder	44	1	12	14	12	16	3	1o2	11,3
Større provinsbyer	59	3	7	12	5	12	2	1oo	24,3
Mindre provinsbyer	54	5	12	11	8	8	3	1o1	13,8
Bymæssige bebyggelser	57	2	1o	7	4	16	3	99	15,6
Landdistrikter	65	2	7	6	8	8	3	99	18,6
Uoplyst	46	o	8	15	16	6	8	99	1,2
Samtlige	57	3	9	9	8	12	2	1oo	1oo,o

Kilde: Omnibus-undersøgelsen, november 1972.

Underbilag 2: Gifte kvinder fordelt efter antal dage med erhvervsarbejde pr. uge samt efter arbejdsstilling, familietype og bopælens urbaniseringsgrad.

	0 dage	1 dag	2 dage	3 dage	4 dage	5 dage	6 dage	7 dage	Uopl.	Ialt
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Arbejdsstilling:										
Selvstændige	12	o	o	6	6	11	42	6	18	lol
Medhjælpende hustruer	7	o	o	o	1	18	26	29	18	99
Funktionærer eller tjenestemænd	1	o	4	8	7	65	7	2	6	loo
Faglærte arbejdere	3	o	o	7	lo	51	23	6	o	loo
Ufaglærte arbejdere	4	o	8	5	5	6o	lo	4	4	loo
Studerende	89	o	o	o	11	o	o	o	o	loo
Andre, excl. pensionist og husmor	72	o	22	o	o	6	o	o	o	loo
Ialt	5	o	4	6	6	54	12	6	7	loo
Pensionist	98	o	o	o	2	o	o	o	o	loo
Husmor	99	o	o	o	o	o	o	o	o	99
Familietype:										
Ægtepar u.børn	6o	o	2	3	2	23	6	1	3	loo
" m.1 barn	51	o	3	3	4	26	6	3	3	99
" m.2 børn	58	o	2	2	3	24	5	3	3	loo
" m.3 børn	52	1	4	2	1	29	2	6	3	loo
" m.mere end 3 børn	53	o	o	6	3	27	5	5	3	lo2
Andre	58	o	1	2	3	22	8	3	3	loo
Urbaniseringsgrad:										
Hovedstaden	56	o	4	3	3	32	1	1	o	loo
Hovedstadens forstæder	44	o	2	8	2	34	4	1	5	loo
Større provinsbyer	59	o	2	1	2	24	7	2	3	loo
Mindre provinsbyer	54	1	1	4	3	24	9	2	2	loo
Bymæssige bebyggelser	57	o	1	1	3	23	9	2	4	loo
Landdistrikter	66	o	2	2	1	14	4	7	4	loo
Uoplyst	46	o	o	8	8	28	o	o	8	98
Samtlige	57	o	2	3	3	24	6	3	3	lol

Kilde: Omnibus-undersøgelsen, november 1972.

Anmærkning: Vedr. den relative fordeling af samtlige personer inden for de enkelte undergrupper efter arbejdsstilling, familietype og urbaniseringsgrad henvises til underbilag 2.

Underbilag 3: Indkøbshyppighed for den kvindelige ægtefælle.

pct.	Dagligt	Hver dag	2.Hver dag	3. 1 gang ugntl.	Mindre end 1 gang ugntl.	Aldrig	Uoplyst	Ialt
Kvindens arbejdsstilling:								
Selvstændige	16	o	19	41	12	12	o	loo
Medhjælpende hustruer	24	8	lo	37	11	lo	o	loo
Funktionærer eller tjenemænd	42	19	14	23	2	o	o	loo
Faglært arbejder	61	7	lo	8	7	8	o	lol
Ufaglært arbejder	39	12	12	32	5	1	o	lol
Studerende	5o	38	12	o	o	o	o	loo
Pensionist	24	8	22	2o	3	24	o	lol
Husmor	35	17	13	27	4	4	o	loo
Andre	24	o	o	o	76	o	o	loo
Familietype:								
Ægtepar u. børn	3o	15	15	29	3	8	o	loo
" m. 1 barn	48	14	12	21	3	1	o	99
" m. 2 børn	41	19	12	19	8	o	o	99
" m. 3 børn	38	15	12	27	6	2	o	loo
" m. mere end 3 børn	28	9	11	43	7	2	o	loo
Andre	31	14	lo	35	5	5	o	loo
Urbaniseringsgrad:								
Hovedstaden	61	15	6	11	2	5	o	loo
Hovedstadens forstæder	49	2o	12	18	o	1	o	loo
Større provinsbyer	42	18	15	19	2	3	o	99
Mindre provinsbyer	32	14	15	29	6	4	1	lol
Bymæssige bebyggelser	27	17	17	29	7	3	o	loo
Landdistrikter	11	9	13	49	lo	8	o	loo
Uoplyst	41	o	6	53	o	o	o	loo
Samtlige	36	15	13	27	5	4	o	loo

Kilde: Omnibus-undersøgelsen, november 1972.

Anmærkning: Vedr. den relative fordeling af samtlige personer inden for de enkelte undergrupper efter arbejdsstilling, familietype og urbaniseringsgrad henvises til underbilag 2.

Underbilag 4: Det ugentlige tidsforbrug ved indkøb for den kvindelige ægtefælle.

Pct.	Under 1 t.	1 - 1 3/4 t.	2 - 3 3/4 t.	4 - 5 3/4 t.	6 - 7 3/4 t.	8 - 9 3/4 t.	10 - 11 3/4 t.	12 t. og derov.	Ved ikke uopl.	Ialt	Pct. af samt.
Arbejdsstilling:											
Selvstændige	12	22	41	6	o	6	o	o	13	100	1,7
Medhjælpende hustruer	24	37	21	12	o	2	o	o	4	100	5,0
Funktionærer el. tjenestemænd	5	22	52	13	4	2	o	o	2	100	19,4
Faglært arbejder	18	16	46	10	6	o	4	o	o	100	2,5
Ufaglært arbejder	10	21	45	17	3	3	o	o	1	100	15,2
Studerende	o	21	68	10	o	o	o	o	o	99	0,8
Pensionist	32	18	30	13	5	o	2	o	o	100	4,9
Husmoder	9	20	42	13	9	2	1	1	2	99	50,2
Andet	o	100	o	o	o	o	o	o	o	100	0,3
Familietype:											
Ægtepar u.børn	14	24	39	10	7	1	1	1	2	99	39,2
" m.1 barn	5	25	45	16	7	2	1	o	1	102	19,1
" m.2 børn	9	16	45	18	6	4	1	o	1	100	19,1
" m.3 børn	8	18	44	17	5	6	1	1	o	100	8,7
" m.mere end 3 børn	17	23	47	10	o	o	o	o	3	100	3,4
Andre	11	21	45	9	5	3	1	2	3	100	10,5
Urbaniseringsgrad:											
Hovedstaden	7	16	28	22	15	7	2	4	1	102	15,2
Hovedstadens forstæder	4	8	48	20	11	4	1	1	3	100	11,3
Større provinsbyer	6	17	50	17	6	2	o	o	2	100	24,3
Mindre provinsbyer	11	21	47	10	5	1	1	1	2	99	13,8
Bymæssige bebyggelser	11	35	43	8	1	o	o	o	2	100	15,6
Landdistrikter	22	31	38	4	1	o	o	o	3	99	18,6
Uoplyst	8	22	48	o	6	o	8	o	7	99	1,2
Samtlige	11	22	43	13	6	2	1	1	2	101	100,0

Kilde: Omnibus-undersøgelsen, november 1972.